

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE BİGA KAZASI'NIN

SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI (1840-1845)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

MUHAMMET BEDREDDİN ŞİMŞEK

Tez Danışmanı

YRD. DOÇ. DR. AŞKIN KOYUNCU

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE BİGA KAZASI'NIN
SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI (1840-1845)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
MUHAMMET BEDREDDİN ŞİMŞEK

Tez Danışmanı
YRD. DOÇ. DR. AŞKIN KOYUNCU

anakkale – 2013

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Temettuat Defterlerine Göre Biga Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1840-1845)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

19/08/2013

Muhammet Bedreddin ŞİMŞEK

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Muhammet Bedreddin ŞİMŞEK'e ait “**Temettuat Defterlerine Göre Biga Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1840-1845)**” adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Doç. Dr. Muhammet ERAT

Üye Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU

(Danışman)

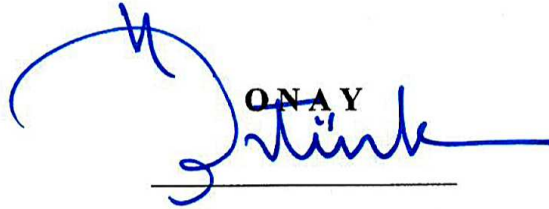

Üye Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ

Üye Yrd. Doç. Dr. Özkan KESKİN

Üye Yrd. Doç. Dr. Dr. Şerif KORKMAZ

Tez No : 10016024

Tez Savunma Tarihi : 19/08/2013

ONAY

Doç. Dr. İbrahim Hakkı Öztürk

Enstitü Müdürü

20.09.2013

ÖZET

Temettuat defterleri, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl ortalarında sosyo-ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu defterler Tanzimat Fermanı yenilikleri ile birlikte kişilerin kazançları ölçüsünde vergi alınarak, vergi adaletinin sağlanması düşüncesiyle, ilk defa 1840 yılında kaydedilmeye başlanmıştır. İltizam sistemi kaldırılarak mültezim ve voyvoda gibi tahsildarların tasfiye edilmesiyle, vergi dağıtmak ve toplamakla görevlendirilen muhassıllar, bu defterlerden sorumlu birinci kişiler olarak tayin edilmişlerdir. Fakat uygulamalarıyla eski tahsildarları aratmayan muhassılların görevlerine kısa bir süre sonra son verilmiş ve defterlerin kaydedilmesi işi de bırakılmıştır. Fakat 1844 yılına gelindiğinde tekrar temettuat defterleri tutulmaya başlanmıştır. Bu sefer defterler imam, muhtar gibi yerel idareciler tarafından kaydedilmiş ve kaza müdürleri, kaymakamlar, sancaklara atanan defterdarlar, meclisler ve valiler tarafından kontrol edilmeye çalışılmıştır.

Temettuat defterleri, Tanzimat döneminde Osmanlı şehirlerinin sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymak adına büyük bir öneme sahiptir. Defterlerden, ilgili şehir veya kazanın demografisi, mesleki yapısı, tarım ve hayvancılık faaliyetleri, senelik gelirleri ve ödedikleri vergileri gibi pek çok bilgi elde etmek mümkündür. Bu çalışmada, öncelikli olarak 1840 ve 1844-45 temettuat sayımlarının kimler tarafından yürütüldüğü, karşılaşılan problemler ve sayımların sistematigi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, 1840 ve 1844-45 yıllarına ait temettuat defterlerine göre Biga Sancağı'nın idari merkezi olan Biga Kazası'nın sosyal ve ekonomik yapısı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhassıl, Temmettuat Vergisi, Temettuat Defterleri, Biga Kazası

ABSTRACT

The Temettuat defters (income registers) contain important information about the socio-economic condition of the Ottoman Empire at the middle of the 19th century. These registers began to be recorded for the first time in the year 1840 for the thought of establishing justice of taxation by collecting taxes according to the people's incomes as a part of the Tanzimat Edict Reforms. The İltizam system was abolished, tax collectors such as Mültezims and Voivods were discharged and the Muhassıls charged with distributing and collecting taxes were appointed as the primary people responsible from these registers. However, a short time later the Muhassıls, whose implementations became indifferent from the previous tax collectors, were removed from office and the keeping of registers was abandoned. Yet, the Temettuat registers began to be recorded again in the year 1844. This time the registers were recorded by local administrators such as imams and mukhtars and the district managers, qaimaqams and provincial treasurers appointed to sanjak districts were attempted to be controlled by assemblies and governors.

The Temettuat registers contain great importance for revealing the social and economic situation of Ottoman cities during the Tanzimat period. It is possible to acquire vast amount of data on the demography, vocational structure, agricultural and husbandry activities, annual incomes and the taxes of the cities and districts studied in the thesis. In this study, it has been tried to provide information primarily for the people who made the Temettuat counts of 1840 and 1844-45, the problems encountered with and the systematics of the counts. That said, the social and economic structure of the Biga district, which was the administrative center of the Biga Sanjak, has been studied according to the Temettuat defters of the years 1840 and 1844-45.

Key Words:Muhassıl, Income Tax, Temettuat Registers, Biga District

ÖNSÖZ

Temettuat defterleri, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl ortalarında sosyo-ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Temettuat defterleri üzerinde çalışma yaparak ilk defa sosyo-ekonomik kaynak olarak kullanan kişi Tefvîk Güran'dır. Defterler, bundan sonra yaygın bir şekilde kullanılarak pek çok araştırmaya konu olmuştur.

Bu tezde Osmanlı Devleti'nin idarî yapısı içerisinde yer alan Biga Sancağı'nın merkezi olan Biga kazası ve köylerinin Tanzimat'ın ilk yıllarındaki sosyal ve ekonomik durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tez için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Biga Kazası'nın 1840 ve 1844-45 yıllarına ait toplam sekiz adet temettuat defteri incelenmiştir. Öncelikle birinci bölümde 1840 ve 1844-45 yılı sayımlarının kimler tarafından yapıldığı, problemleri ve sistematığı açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre, 1840 yılında muhassıllık teşkilatının oluşturulması, görevleri, sayımlarda yaşanan problemler ve muhassılların görevlerine son verilmesi konularına yer verilmiştir. Yine bu bölümde 1844-45 sayımlarında yer alan görevliler, sayımların uygulanma şekli ve sayımlarda yaşanan sorunlar ele alınmıştır.

İkinci bölümde Biga Kaza'sının 1840 yılına ait temettuat defterleri temelinde Biga'nın on iki mahalle, yirmi beş köy, beş çiftlik ve bir mezrasının sosyal ve ekonomik durumu belirtmeye çalışılmıştır. 1840 yılına ait toplam altı adet temettuat defteri incelenmiştir. Defterler kendi içerisinde bir takım problemler barındırmaktadır. Mesela tüm hânelerin meslekleri belirtilmemiş, bazı araziler üzerine mezru ve hali şeklinde şerh verilirken bazılarında hiçbir açıklama yazılmamış, hayvan ve öşür vergileri ile tarlalarda ekili olan ürünlerin neler olduğu ve ne kadar üretildiği belirtilmemiş, toplama hesaplarında yanlışlıklar yapılmıştır. Çalışmada bu kısımlar izah edilmiş ve yapılan işlem hatalarına karşın her hanenin verileri teker teker incelenerek doğru sayılara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise 1844-45 yıllarına ait iki adet temettuat defteri incelenmiş ve buradaki bilgiler 1840 defterindeki verilerle karşılaştırılarak sosyal ve ekonomik değişimler incelenmiştir. 1844-45 temettuat defterleri, 1840 muhassıl defterlerine göre daha net bilgiler vermektedir. Ayrıca gerek 1840 defterleri gerekse 1844-45 defterleri incelenirken Müslim ve Gayrimüslimler arasındaki sosyal ve ekonomik farklılıklar yorumlanmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, araştırmanın her safhasında emeği bulunan ve değerli vaktini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU'ya, çalışmam boyunca bana yardımcı olan ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Ali SÖNMEZ ve Özkan KESKİN ile fikirlerinden istifade ettiğim Yrd. Doç. Dr. Şerif Korkmaz ve Yrd. Doç. Dr. Ferhat BERBER'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca üzerimde emekleri olan annem Melek ŞİMŞEK ve babam merhum Ömer ŞİMŞEK'e, çalışmam boyunca maddi ve manevi destek veren ağabeylerim Mustafa, Mehmet ve Selman ŞİMŞEK ile ablam Meryem ŞİMŞEK GÜNGÖR'e sonsuz teşekkür ederim.

Çanakkale 2013

Muhammet Bedreddin ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
TABLO VE GRAFİKLER	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1840 VE 1844-45 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMLARI VE UYGULAMADAKİ SORUNLARI

1.1. 1840 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMLARI.....	11
1.1.1. Muhassıllıkların Oluşturulması	11
1.1.2. Muhassıllık Meclislerinin Kurulması	18
1.1.3. Temettuat Yazımlarında Dikkat Edilecek Bazı Konular	20
1.1.4. Teftiş Heyetlerinin Oluşturulması	22
1.1.5. Temettuat Sayımlarında Yapılan Usulsüzlükler ve Vergi Direnişleri	24
1.1.6. Muhassıllık Uygulamasının Kaldırılması	28
1.2. 1844-45 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMLARI	30
1.2.1. Temettuat Sayımlarının Uygulanışı	33
1.2.2. Temettuat Sayımları İçin Kâtiplerin Atanması	39
1.2.3. Temettuat Sayımlarında Karşılaşılan Sorular	40
1.2.4. Temettuat Sayımlarında Yazım Hataları	44
1.2.5. Temettuat Sayımlarında Karşılaşılan Problemler	47

İKİNCİ BÖLÜM

BİGA KAZASI'NDA 1840 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMI

2.1. BİGA'NIN MAHALLELERİ VE DEMOGRAFİK YAPI	54
2.2. BİGA'NIN KÖYLERİ VE DEMOGRAFİK YAPI	57
2.3. BİGA KAZASI'NDAKİ ÇİFTLİKLER İLE ABADAN MEZRASI'NDA DEMOGRAFİK DURUM	59
2.4. BİGA KAZASI'NDA DUL HATUNLAR, KİBTİLER, KAZA DIŞINDA BULUNANLAR İLE YABANCI MÜSLÜMAN VE REAYANIN SAYISI.....	62
2.5. BİGA'DA UNVANLAR VE MESLEKLER.....	65
2.5.1. Şahısların Unvanları	65
2.5.2. Şahısların Meslekleri	66
2.6. 1840 YILINDA BİGA'DA TARIM	71
2.6.1. Biga'nın Merkezinde Yaşayanların Sahip Oldukları Araziler	73
2.6.2. Köylerde Tarım	80
2.6.3. Çiftliklerde ve Abadan Mezrası'nda Tarım	84
2.7. 1840 YILINDA BİGA'DA HAYVANCILIK	86
2.7.1. Biga Merkezinde Yaşayanlar Arasında Hayvancılık	88
2.7.2. Köylerde Hayvancılık	91
2.7.3. Çiftliklerde ve Abadan Mezrası'nda Hayvancılık	95
2.8. 1840 YILINDA BİGA'DA GAYRİMENKULLER	97
2.9. 1840 YILINDA BİGA'DA ARAZİ, HAYVAN VE GAYRİMENKUL BİRİM FİYATLARI VE TOPLAM KIYMETLERİ	100
2.9.1. Arazi Birim Fiyatları	100
2.9.2. Hayvan Birim Fiyatları	105
2.9.3. Gayrimenkul Birim Fiyatları	106
2.9.4. Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerin Toplam Kıymetleri	106
2.10. VERGİ VE KAZANÇLAR	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİGA KAZASI'NDA 1844-45 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMI

3.1. BİGA'NIN MAHALLELERİ VE DEMOGRAFİK YAPI	123
3.2. BİGA'NIN KÖYLERİ VE DEMOGRAFİK YAPI.....	126
3.3. BİGA KAZASI'NDAKİ ÇİFTLİKLER VE DEMOGRAFİK YAPI	129
3.4. BİGA KAZASI'NDAKİ YÖRÜKLER VE DEMOGRAFİK YAPI	129
3.5. BİGA'DA UNVANLAR VE MESLEKLER	131
3.5.1. Şahısların Unvanları	131
3.5.2. Şahısların Meslekleri	134
3.6. 1844-45 YILINDA BİGA'DA TARIM	140
3.6.1. Biga'nın Merkezinde Yaşayanların Sahip Oldukları Arazileri	140
3.6.2. Köylerde Tarım	151
3.6.3. Çiftliklerde Tarım	159
3.6.4. Yörük Köylerinde Tarım	160
3.7. 1844-45 YILINDA BİGA'DA HAYVANCILIK	160
3.7.1. Biga Merkezinde Yaşayanlar Arasında Hayvancılık	160
3.7.2. Köylerde Hayvancılık	162
3.7.3. Çiftliklerde Hayvancılık	164
3.7.4. Yörük Köylerinde Hayvancılık	164
3.8. 1844-45 YILINDA BİGA'DA GAYRİMENKULLER	165
3.9. VERGİ VE KAZANÇLAR	167
SONUÇ	173
KAYNAKÇA.....	175

KISALTMALAR

A.DVN.	: Bab-1 Asafî Divan-1 Hümayun Kalemi
A.DVN. MHM.	: Bab-1 Asafî Divan-1 Hümayun Mühimme Kalemi
A.MKT.	: Bab-1 Asafî Mektubi Kalemi
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C.DH.	: Cevdet Dâhiliye
C.ML.	: Cevdet Maliye
Çev.	: Çeviren
Çift.	: Çiftlik
Dnm.	: Dönüm
Hat.	: Hatt-ı Hümayun
İ.DH.	: İrade-i Dâhiliye
İ.MSM.	: İrade-i Mesail-i Mühimme
İ.MVL.	: İrade-i Meclis-i Vâlâ
Krş.	: Kuruş
ML. VRD. TMT. d:	Maliye Varidat Temettuat Defterleri
MVL.	: Meclis-i Vâlâ
No.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren

T.	: Tımar
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğlerleri
Vol.	: Volume
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan/lar
Yay.	: Yayın

TABLOLAR VE GRAFİKLER

1.) TABLOLAR

2.1. Tablo 1: 1516 ve 1840 Yıllarında Biga Mahalleleri Hâne ve Diğer Vergi Mükelleflerinin/Muaflarının Sayısı ile 1840 Yılında Mahallelerin Bağlı Oldukları Tımarlarının İsimleri	55-56
2.2. Tablo 2: Biga Köylerinin Hâne ve Hâne İçerisindeki Diğer Erkeklerin Sayısı ile Köylerin Bağlı Oldukları Tımarların İsimleri	58-59
2.3. Tablo 3: Biga'nın Çiftlikleri ile Abadan Mezrasına Ait Hâne ve Hizmetçilerinin Sayısı ve Bağlı Oldukları Tımarların İsimleri	61
2.4. Tablo 4: Mahalle ve Köylerdeki Kıbtî Sayısı	62
2.4. Tablo 5: Mahalle ve Köylerde Dul Hatunların Sayısı	63
2.4. Tablo 6: Yabancı Müslüman ve Reaya ile Biga'nın Yerlisi Olup Başka Yere Giden Müslümanların Sayıları ve Bulundukları Yerler	63-64
2.4. Tablo 7: Mahalle, Köy, Çiftlik ve Mezra ile Kıbtî, Yabancı Müslim ve Gayrimüslimlerin Toplam Hâne ve Erkek Nüfusu Sayıları	64
2.5.1. Tablo 8: Müslüman ve Gayrimüslimlere Ait Unvanlar	65
2.5.2. Tablo 9: Müslüman Nüfusun ve Kıbtîlerin Meslekleri	66-67
2.5.1. Tablo 10: Gayrimüslim Nüfusun Meslekleri.....	68-69
2.6.1. Tablo 11: Biga Merkezinde Kayıtlı Hânelerin Sahip Oldukları Tarla Miktarı	73
2.6.1. Tablo 12: Biga Merkezinde Kayıtlı Dul Hatunların Sahip Oldukları Tarla Miktarı	74
2.6.1. Tablo 13: Biga Mahallelerinde İkamet Edenlerin Dimetoka Kazası'ndaki Arazileri....	75-76
2.6.1. Tablo 14: Biga'da Yaşayan Kişilere Ait Bağ, Bağ Arazisi ve Dut Bahçesi Miktarı	77
2.6.1. Tablo 15: Biga'da Yaşayan Dul Hatunlara Ait Bağ, Bağ Arazisi ve Dut Bahçesi Miktarı	77-78
2.6.1. Tablo 16: Biga Mahallelerinde İkamet Edenlerin Dimetoka Kazası'ndaki Bağ, Bağ Arazisi ve Dut Bahçesi Miktarı	79
2.6.2. Tablo 17: Köylerde Yaşayan Hânelere Ait Tarla Miktarı	80-81
2.6.2. Tablo 18: Köylerde Yaşayan Dul Hatunlara Ait Tarla Miktarı	81-82

2.6.2. Tablo 19: Köylerde Hânelere Ait Bağ Miktarı	82-83
2.6.2. Tablo 20: Köylerde Dul Hatunlara Ait Bağ Miktarı	83
2.6.3. Tablo 21: Çiftlikler ve Abadan Mezrası'nda Tarım	84
2.6.3. Tablo 22: Kaza Dışında Bulunan Bigalıların Sahip Oldukları Tarla Miktarı	85
2.6.3. Tablo 23: Bekirli, Kemer, Kara Biga ve Dimetokalıların Biga Kazası Sınırları İçerisindeki Emlakları	85-86
2.7.1. Tablo 24: Mahallelerde Hânelere Ait Hayvan Sayısı	88
2.7.1. Tablo 25: Biga'da Yaşayan Dul Hatunlara Ait Hayvan Sayısı	89
2.7.2. Tablo 26: Köylerde Hânelere Ait Hayvan Sayısı	91-92
2.7.2. Tablo 27: Köylerde Dul Hatunlara Ait Hayvan Sayısı	92-93
2.7.2. Tablo 28: Köylerde Kıbtillere Ait Hayvan Sayısı	93
2.7.3. Tablo 29: Çiftlikler ve Abadan Mezrasına Ait Hayvan Sayısı	95
2.7.3. Tablo 30: Biga'da Kaza Dışındaki Yerli Müslümanlar - Yabancı Müslüman ve Reayaya Ait Hayvan Sayısı	96
2.8. Tablo 31: Mahalle ve Köylerde Dükkân ile Debbaghâne Sahibi Hâne Sayısı	97-98
2.9.1. Tablo 32: Biga Merkezinde İkamet Edenlerin Sahip Oldukları Tarlaların Birim Fiyatları	101
2.9.1. Tablo 33: Biga Merkezinde İkamet Edenlerin Sahip Oldukları Bağ, Bağ Arazisi ve Dut Bahçesi Birim Fiyatları	102
2.9.1. Tablo 34: Köylerde Tarla Birim Fiyatları	103
2.9.1. Tablo 35: Köylerde Bağ Birim Fiyatları	104
2.9.4. Tablo 36: Mahalle, Köy, Çiftlikler ve Abadan Mezrası Hânelerine Ait Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerin Toplam Kıymetleri	106-108
2.9.4. Tablo 37: Mahalle ve Köylerde Dul Hatunlara Ait Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerin Toplam Kıymetleri	108-109
2.9.4. Tablo 38: Mahalle ve Köylerde Kıbtillere Ait Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerinin Toplam Kıymetleri	109
2.9.4. Tablo 39: Kaza Dışında Bulunan Bigalıların Ait Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerinin Toplam Kıymetleri	110
2.9.4. Tablo 40: Bigalı Hâne Sahipleri ve Dul Hatunların Dimetoka Kazasında Bulunan Arazi ve Gayrimenkul Kıymetleri	110-111
2.9.4. Tablo 41: Bekirli, Kemer, Karabiga ve Dimetokalıların Biga Kazası Sınırlarındaki Arazilerinin Kıymetleri	112

2.10. Tablo 42: Mahalle, Köy ve Çiftlikler ile Abadan Mezrasında Hânelere Ait Vergi Mükellefleri, Muaflar, Senelik Vergi ve Kazançlar	113-114
2.10. Tablo 43: Mahalle ve Köylerde Dul Hatunların Senelik Kazançları	114-115
2.10. Tablo 44: Mahalle ve Köylerde Kıbtî Hânelere Ait Vergi Mükellefleri, Muaflar, Senelik Vergi ve Kazançlar	115
2.10. Tablo 45: Bigalıların Dimetoka Kazasındaki Kazançları	118
2.10. Tablo 46: Bekirli, Kemer, Karabiga ve Dimetokalıların Biga Kazası Sınırlarındaki Senelik Kazançları	119
3.1. Tablo 46: 1844-45 Yılı Biga Merkezinde Nüfus	123-124
3.1. Tablo 47: Biga Merkezindeki Kıbtîlerin ve Yabancı Müslim-Reayanın Sayısı	126
3.2. Tablo 48: Biga Köylerinde Nüfus	126-127
3.2. Tablo 49: Köylerde Bulunan Kıbtîlerin Sayısı	127
3.4. Tablo 50: Biga Kazası'nın Yörük Köylerinde Nüfus	129-130
3.4. Tablo 51: Biga Kazası Sınırlarında Toplam Nüfus	130
3.5.1. Tablo 52: Biga Kazası'nda Kullanılan Unvanlar	131-133
3.5.2. Tablo 53: Biga Merkezinde Müslüman Nüfusun ve Kıbtîlerin Meslekleri	134-135
3.5.2. Tablo 54: Biga Merkezinde Gayrimüslimlere Ait Meslekler	136
3.5.2. Tablo 55: Köylerde Müslüman ve Kıbtî Nüfusa Ait Meslekler	137
3.5.3. Tablo 56: Köylerde Rumlara Ait Meslekler	138
3.6.1. Tablo 57: Biga Merkezinde Kayıtlı Hânelerin Sahip Oldukları Tarla Miktarı	140-142
3.6.1. Tablo 58: Biga Merkezinde Oturanların 1261 Senesi Tahmini Bitkisel Üretimi	144-145
3.6.1. Tablo 59: Biga Merkezinde Yaşayanlara Ait Bağların Miktarı	147-148
3.6.1. Tablo 60: Biga Merkezinde Yaşayanlara Ait Dut Bahçelerinin Miktarı	149-150
3.6.2. Tablo 61: Köylerde İkamet Edenlerin Sahip Oldukları Arazileri	152-153
3.6.2. Tablo 62: Köylerde İkamet Edenlerin 1261 Senesi Tahmini Bitkisel Üretimi	155-156
3.6.2. Tablo 63: Biga Köylerinde İkamet Eden Hânelerin Sahip Oldukları Bağ Miktarı	157-158
2.6.3. Tablo 64: Çiftliklerin Sahip Oldukları Arazilerinin Dağılımı	159
3.7.1. Tablo 65: Biga Merkezinde Oturanlara Ait Hayvan Sayısı	160-161
3.7.2. Tablo 66: Köylerde Yaşayan Hanelere Ait Hayvan Sayısı	162-163
3.7.3. Tablo 67: Çiftliklere Ait Hayvan Sayısı	164
3.7.4. Tablo 68: Yörük Köylerine Ait Hayvan Sayısı	164-165

3.8. Tablo 69: Merkez ve Köylerde Dükkân Sahibi Hâne Sayısı	165-166
3.9. Tablo 70: Merkezde İkamet Eden Hânelerin Vergi ve Kazançları	168
3.9. Tablo 71: Köylerde Vergi Ve Kazançlar	169-170
3.9. Tablo 72: Merkezde Bulunan Kıbtilerin Vergi ve Kazançları	170
3.9. Tablo 73: Çiftliklerde Vergi ve Kazançlar	171
3.9. Tablo 74: Yörüklerin Vergi ve Kazançları	171

2.) GRAFİKLER

2.5.2. Grafik 1: 1840 Yılında Biga Kazası'nda Mesleklerin Dağılımı	71
3.5.2. Grafik 2: 1844-45 Yılında Biga Kazası'nda Mesleklerin Dağılımı	139
3.6.1. Grafik 3: Biga Merkezindeki Hânelerin Sahip Oldukları Ekilebilir Arazilerinin Durumu.....	142
3.6.1. Grafik 4: Biga Merkezinde Oturan Hânelerin Tahmini Hâsılatlarının Tımarlara Göre Dağılımı.....	146
3.6.2. Grafik 5: Köylerde İkamet Eden Hânelerin Sahip Oldukları Arazilerinin Durumu	154

GİRİŞ

Temettu, fiili manada kâr etme ve kazanma, isim olarak da kâr, fayda anlamlarına gelmektedir. Temettuat ise bu kelimenin çoğuludur.¹ Temettu ve temettuat kelimeleri Osmanlı Devleti tarihinde, özellikle malî alanda Tanzimat Fermanı ile birlikte çok sık kullanılmaya başlanmıştır. Tanzimat, Osmanlı tebaasının eşitliğini vurgulamakta ve her alanda adaleti ifade etmekteydi. Bunun bir göstergesi olarak malî alanda da bir takım yeniliklere girildi. Bu yeniliklerin başında Müslim-Gayrimüslim ayırt edilmeksizin herkesten malî gücü nispetinde vergi alınmasıydı. Bu sebeple 1840 yılında başlatılan vergi sayımları ile halkın malî gücü tespit edilmeye çalışıldı. Bu sayımlar sırasında halkın emlâk, arâzî, hayvan, akar ve temettuatı defterlere ayrıntılı bir şekilde yazıldı. Vergilerin ve gelir getiren her türlü nesnenin kayıtlı olduğu bu defterlere de temettuat defterleri ismi verildi. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu’nda temettuat defterlerinden önce de vergilerin kaydedildiği defterler vardı. Bunlardan tahrir defterleri, cizye ve avarız defterleri, Osmanlı’nın sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve demografik tarihi açısından önemli olan diğer vergi defterleriydi. Aslında bu defterler ilk defa 1831 yılında yazımına başlanan nüfus defterlerini de katarsak Osmanlı defter geleneğinin birer parçasını oluşturmaktadır.

Tahrir defterleri denilen bu vergi kayıtları Osmanlı öncesinde de mevcuttu. Bu usul Arap-İslam coğrafyasında Emevî, Abbasîler ve Fatımî Devletleri’nde görülürken,² Türk-İslam devletlerinde de Büyük Selçuklu, İlhanlı ve Türkiye Selçuklu Devletleri tarafından kullanılmıştı. Barkan, bu işin bir devlet geleneği olduğunu ifade ederek, Osmanlı Devleti’nin tahrir defteri tutma usulünü, Selçuklu ve İlhanlı devletlerinden gelen bir miras olarak değerlendirmektedir.³

Klasik Osmanlı dönemi için tahrir defterleri, nüfus ve gelir kaynaklarının bilinmesi açısından önemli bir veri kaynağıdır. Tımar sisteminin uygulandığı yerlerde tutulan bu

¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007, s. 1073.

² Süleyman Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, (Yay. Haz. Mehmet Ali Ünal), Fakülte Kitabevi Yay., Isparta 2008, s. 98.

³ Ömer Lûtfî Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, (Yay. Haz: Ömer Lûtfî Barkan-Enver Meriçli), TTK., Ankara 1988, s. 8.

defterlerden günümüze ulaşan en eskisi Arvanid Sancağı (835/1431) tahrir defteridir.⁴ Tahrir defterleri, yeni yerler fethedildiğinde ve tahta yeni bir padişah geçtiğinde tutulmaktaydı. Ayrıca 30 yılda bir defter yazımı usuldendi. Fakat Osmanlı Devleti'ndeki dönüşümle birlikte XVI. yüzyıl sonlarından itibaren tahrir defterlerinin yazılması işi zamanla terk edildi. Cizye vergisi ise Osmanlı'da Gayrimüslim ve Kiptilerden alınan baş vergisiydi. Diğer taraftan cizye vergisi Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren hazineye önemli miktarda nakit para sağlıyordu ve devletin toplam gelirleri arasında yine önemli bir paya sahipti.⁵ Bu nedenle cizye defterleri hem Osmanlı maliyesi, hem de toplum yapısı ve demografisinin değerlendirilmesi açısından ayrıca önemlidir. Günümüze ulaşan en eski tarihli cizye muhasebe bilanço kayıtları üzerinde Barkan 894 (1488/89) ve Todorov 896 (1490/91) çalışmalar yapmışlardır.⁶ Yine XVII. yüzyılda avarız vergisinin ön plana çıkmasıyla, avarız defterleri tutulmaya başlandı.⁷ Avarız vergisi, devletin olağanüstü durumlarda ve özellikle savaş masraflarını karşılamak için gerek Müslim gerekse Gayrimüslim olsun tüm tebaasından hizmet, eşya ve para olarak aldığı vergiye denirdi.⁸ Bu vergi XVII. yüzyılda düzenli olarak alınmaya başlandı ve Tanzimat'tan sonra da devam etti.⁹

Temettuat defterleri, günümüz bilgilerine göre büyük çaplı yapılan vergi sayımlarının son halkasını oluşturmaktadır. Bu defterler Tanzimat'ın getirdiği yeni vergi düzeninin doğal bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Temettuat defterleri Rumeli ve Anadolu taraflarında Tanzimat'a dâhil olan Osmanlı şehirlerinin XIX. yüzyıl ortalarındaki durumlarını sosyo-ekonomik çerçevede değerlendirme ve anlama fırsatı vermektedir. Fakat temettuat defterleri

⁴ Defterin değerlendirme ve transkripsiyonu için bkz: Halil İnalcık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK., Ankara 1987.

⁵ Cizye vergisi özellikle nakit para ihtiyacının arttığı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi için daha da önem kazandı. Bu vergi XVIII. yüzyılın başlarında toplam gelirler arasında %41,9'a ulaştı. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 104.

⁶ Ömer Lûtfî Barkan, "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, C. 1, S. 1, Ankara 1964, s. 1-117; Nikolay Todorov, "Za Demografskoto Sistoyanie na Balkanskiya poluostrov prezVI-XVI v.", *Godişnik na Sofijski Universitet, filosofsko-istoričeski fakultet*, Tom LIII, 2, 1959, s. 193-226.

⁷ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. 22, Ankara 1991, s. 430.

⁸ Ömer Lûtfî Barkan, "Avârız", *İslam Ansiklopedisi*, c. II, Baskı 5, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Eskişehir 2001, s. 13. Ayrıca avarız defterlerinden çıkarılabilecek bilgiler için bkz: Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: 'Mufassal' Avarız Defterleri", *XVII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994 Kongreye Sunulan Bildiriler)*, c. III, TTK., Ankara 1999, s. 735-743; Rıfat Özdemir, "Avarız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler)*, c. IV, Ankara 1986, s. 1581-1613.

⁹ Bostan çalışmasında avarız vergisinin 1830 yılında kaldırıldığını ifade etmektedir. Fakat Akkuş çalışmasında 1842 yılına ait avarız defterine yer vermektedir. Buradan hareketle avarız vergisinin Tanzimat'tan sonra da devam ettiğini söyleyebiliriz. M. Hanefi Bostan, "XVII. Yüzyıl Avarız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", *XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler)*, c. II, kısım II, TTK., Ankara 2005, s. 413; Tacettin Akkuş, *Gönen ve Köyleri Tarihçesi*, Ekin Yay., İstanbul 2001, s. 53.

sadece iki farklı tarihte olmak üzere; 1840 ve 1844-45 yıllarında tutulmuştur.¹⁰ Bu da Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik açıdan yıllara göre değişimlerini incelememizi engellemektedir.

Diğer taraftan Özçelik, üzerinde çalıştığı 1248 (1833) tarihli Girne “temettuat defterleri”ni örnek göstererek, temettuat defterlerinin 1840 yılı öncesinde de mevcut olduğunu ifade etmektedir.¹¹ Fakat bu defterler her ne kadar şekil itibarıyla temettuat defterleriyle benzerlik gösterse de mal-mülk sayımından ibarettir.¹² Dolayısıyla mal-mülk defterleri, hânelerin yıllık kazançları ya da hânelerin veya sayımı yapılan yerin yıllık vergisi hakkında bir bilgi vermediği için bu defterlerin gerek vergi gerekse temettuat defterleri olarak nitelendirilemeyeceği kanaatindeyiz. Yine bu tür mal-mülk sayımı defterlerinin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yanlış bir şekilde temettuat defteri olarak kataloglandığını biliyoruz. Mesela, Yunan isyanına katılan Girit reayasının, isyan sırasında kaçan veya ölenlerinin devlete kalan mal-mülkünü belirten defterler temettuat defterleri olarak kataloglanmıştır.¹³

Temettuat defterleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. 1988 tarihine kadar Kamil Kepeci ve Maliyeden Müdevver Defterler tasnifi içerisinde yer almış fakat bu tarihten sonra defterlerin çoğu yeni bir düzenleme yapılarak “ML. VRD. TMT.” kodu ile dokuz cilt halinde, ayrı şekilde tasniflenmiştir. Bu defterin çoğu 1261/1844-45 tarihli olup, az bir kısmı da 1256/1840 tarihlidir. Yine defterlerin sayısı 17. 747 olarak bilinmektedir.¹⁴

Temettuat defterlerinden XIX. yüzyıl Osmanlısına dair pek çok bilgi üretilebilir. Nitekim temettuat defterleri üzerine çalışan bazı yazarlar defterlerden çıkarılabilecek genel bilgileri sıralamışlardır. Bunlar; vergi mükelleflerinin isimleri, baba isimleri, varsa lakapları, sülale isimleri, varsa özürleri, nerenden geldikleri, etnik durumları, fiziki özellikleri, meslekleri, yıllık vergileri, yıllık kazançları, yıllık üretim miktarları, ekili veya dikili ürün

¹⁰ 1840 yılına ait sayımlar muhassıllar tarafından yapıldığı için, 1840 tarihli defterlere Osmanlı maliyesince “muhassıllık defterleri” denilmekteydi. Süleyman Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, (Yay. Haz. Prf. Dr. Mehmet Ali Ünal), Isparta 2006, s.57.

¹¹ Selahittin Özçelik, “Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)”, *AÜ-DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXII, S. 34, Ankara 2003, s. 35-81.

¹² Nitekim bu konuda bazı tarihçiler Tanzimat öncesinde mal-mülk sayımlarının yapıldığını bildirmişlerdir. Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul 2010, s. 70; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK., Ankara 1997, s. 209.

¹³ Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunahımı (1896-1908)*, TTK., Ankara 2000, s. 86.

¹⁴ Temettuat defterlerinin arşiv kataloğundaki sayısı hakkında yazarlar çeşitli rakamlar vermektedir. Örneğin Serin 17.447, Güran 17.540 ve Kütükoğlu 17.747 defter olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi'nde bu sayı Kütükoğlu'nun ifade ettiği gibi 17.747 olarak belirtilmiştir. Tevfik Güran, “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der: Halil İnalcık – Şevket Pamuk), 2000 Ankara, s. 76; Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Belleten*, c. LIX, S. 225, Ağustos 1995, Ankara 1995, s. 395-396; Mustafa Serin, “Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri”, *I. Milli Arşiv Şurası, (Tebliğler-Tartışmalar)*, Ankara, 1998, s. 721; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Başbakanlık Basımevi, İstanbul 2010, s. 248.

türleri, sahip oldukları ekili/ekilebilir boş veya nadasa bırakılan arâzilerinin miktarları, tarımdan elde ettikleri yıllık kazançları, hayvanlarının sayısı, türü ve hayvanlardan elde ettikleri yıllık gelirleri, akarlarının sayısı ve bunlardan elde ettikleri yıllık gelirleri hakkında bilgi edinilebilir. Yine vergiden muaf olanların isimleri muafiyet nedenleriyle birlikte yazılıdır. Öte yandan defterin kayıtlı olduğu yerin tahmini nüfus bilgilerinin yanı sıra mahalle, köy, çiftlik ve mezra gibi yerleşim yerlerinin isimlerine de ulaşılabilir.¹⁵ Fakat tutulan her defter tek bir kalemden çıkmadığı için kendine özgü bir içeriğe sahiptir. Bu yüzden burada üzerinde çalıştığımız Biga Kazası ile köy ve çiftlikleri defterlerinin özelliklerinden bahsedeceğiz.

“Temettuat Defterlerine Göre Biga Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1840-1845)” adlı tezimizde, 1840 ve 1844-45 yıllarına ait toplam sekiz defter inceledik.¹⁶ Bu defterlerden 6 tanesi 1840 yılına ait olup diğer iki defter 1844-45 yılına aittir. Tezimizin ikinci bölümünü oluşturan 1840 yılı temettuat defteri konularına göre ayrı ayrı kaydedilmiştir. Müslüman mahalle, köy, çiftlikler ve bir adet mezra ayrı bir deftere,¹⁷ yine mahalle ve köylerde bulunan Gayrimüslim nüfusun defteri de farklı bir deftere yazılmıştır.¹⁸ Yine Biga kazasına gelen yabancı Müslim ile Gayrimüslimler ve Biga yerlisi olup İstanbul ya da başka kazalara giden Müslümanların emlak ve hayvanlarının temettuat defteri,¹⁹ Biga Kazası dul hatunlarının temettuat defteri,²⁰ Biga Kazası halkının Dimetoka Kazası’nda bulunan emlakının defteri²¹ ve Kemer, Bekirli, Karabiga ve Güvercinlik halkının Biga Kazası’nda bulunan emlakının defteri²² ayıca tutulan temettuat kayıtlarıdır. Bununla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 5117, 5116, 5120, 5121, 5689 numaralı Biga kazasına ait temettuat defterleri 1260-61 şeklinde tarihlendirilmiştir. Bu beş adet defter incelendiğinde Muhassıllara verilen nizamnamelere uygun düzenlediği ve dolayısıyla 1256 senesine ait olduğu görülmektedir.

¹⁵ Nejdet Bilgi, “Temettuat Defterlerine İlişkin Bazı Görüşler ve Kayacık Sarı Paşa Mahallesi Örneği”, *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri (Trabzon 18-23 Eylül 2006)*, (Yay. Haz: Kenan İnan-Yücel Dursun), KATÜ Yay., Trabzon 2011, s. 875-877; Tevfik Güran, “19. Yüzyıl...”, s. 77-78; Serin, “Osmanlı Arşivi’nde...”, s. 728; Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal...”, s. 395-412; İsmet Demir, “Temettuat Defterlerinin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri”, *Osmanlı*, C. 6, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 318-319.

¹⁶ Biga kazasına yakın olmasına ve günümüzde Biga sınırlarında bulunmasına rağmen, idari taksimatta ayrı bir kaza olarak belirtilen Dimetoka ve Kemer bu çalışmanın içerisine dahil edilmemiştir. Bu kazalar ancak miladi 1281 senesinde Biga kazasına dahil olacaktır. B.O.A., MVL., 676/77; B.O.A., MVL., 679/37.

¹⁷ B.O.A., ML.VRD.TMT.d., 16.022.

¹⁸ B.O.A., ML.VRD.TMT.d., 5117.

¹⁹ B.O.A., ML.VRD.TMT.d., 5116.

²⁰ B.O.A., ML.VRD.TMT.d., 5120.

²¹ B.O.A., ML.VRD.TMT.d., 5689.

²² B.O.A., ML.VRD.TMT.d., 5121.

Tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan iki adet defterde Müslümanların yanı sıra Gayrimüslimlerin mal-mülk sayımları da bir defter içersinde yapılmıştır. Bu defterler şunlardır: Biga Kazası Müslüman ve Gayrimüslimlere ait mahalle, köy ve çiftliklerinin temettuat defteri²³ ve Biga Kazası Yörüklerinin temettuat defteridir.²⁴

1840 ve 1844-45 defterleri şekil itibarıyla bazı özellikleri aynıdır. Defterlerin yazımında belirli düzen ve sıra bulunmaktadır. Örneğin 16022 numaralı 1840 yılı defterine idarî birimler yazılırken önce merkez mahalleler, çiftlikler, köyler ve son olarak bir mezra kaydedilmiştir. 5118 numaralı 1844-45 defterinde ise aynı sıra takip edilmekle birlikte sadece çiftlikler en son sıraya konulmuştur. Öte yandan standart olarak her hâneye birer numara verilmiş ve bunun yanına hâne içerisindeki vergi mükelleflerinin sayısına göre ekstra bir numara daha ilave edilmiştir. Çünkü defterlerde rastladığımız üzere, bir hâne içerisinde kişiler oğlu, üvey oğlu, kardeşi, üvey kardeşi, kayını, damadı, amcası ya da eniştesi ile oturabiliyordu. Bu durumda hânedeki diğer kişilere de numara verilerek toplam vergi mükellefi tespit edilebiliyordu.²⁵ Statü gereği mahalle ya da köylerde, varsa ilk sıraya müftü ardından birinci ve ikinci imam ve birinci ve ikinci muhtarlar yazılırken, gayrimüslimlerin mahalle ve köylerinde de papaz ve çorbacılar ilk sıraya yazılmıştır. Bununla birlikte kişilerin varlıkları yazılırken de belli bir sıra takip edilmiştir. Ön sıraya varsa tarla, bağ, dut bahçesi vs. yazılmış, sonra dükkân, han, hamam, değirmen, kayık vs. gibi emlâk ve akarlar yazılmıştır. Son olarak hayvan türleri belirtilmiştir. Her hânenin mal-mülk bilgileri verildikten sonra en alta bir senelik toplam temettuatı yazılmıştır.

Temettuat defterleri üzerinde çalışan bazı araştırmacılar hâne reislerinin mesleklerinin isimlerinin üzerine dik bir şekilde “erbâb-ı zirâ’attan idüğü, çiftçi, gündelikçi” şeklinde belirtildiğini ifade etmişlerdir.²⁶ Üzerinde çalıştığımız 1840 defterlerinde böyle ayrıntılı bir ibare bulunmayıp “kalaycı, hasırcı, yemenici” gibi bazı meslekler hâne reisinin isminin önüne yazılmıştır. Örneğin “uzun boylu aksakallı duhâncı Mehmed Sadık Ağa’nın emlâkı” gibi meslekler hâne reislerinin fiziki özelliklerinden sonra isimlerinden önce verilmiştir. 1840 defterindeki en önemli detay, tarım ile uğraşanlar için rençber, erbab-ı ziraatten, çiftçi vs. gibi bir ibare bırakılmamasıdır. Bununla birlikte defterde meslekleri yazılı olmayan hâne reislerinin, tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları söylenebilir. Diğer taraftan 1844-45 yılı

²³ B.O.A., ML.VRD.TMT.d., 5118.

²⁴ B.O.A., ML.VRD.TMT.d., 5119.

²⁵ Kütükoğlu da birinci numarayı hâne numarası ikinci numarayı ise hânedeki kaçınıcı aile olduğunu ifade eden rakam olarak tespit etmiştir. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal...”, s. 398.

²⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal...”, s. 402; Tevfik Güran, “Ondokuzuncu Yüzyıl Ortasında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ömer Lûtfi Barkan’a Armağan Sayısı, c. 41, S. 1-4, Ankara 1985, s. 303.

defterlerinde ise diğer mesleklerle birlikte tarım ile uğraşan hâne reislerinin isimlerinin önüne “rençber” ifadesi yazılmıştır.

Hâne reislerinin fiziki özellikleri de tarif edilmiş; “kısa/orta” veya “uzun boylu, kır/ak/kara/kumral/köse sakalı, sarı/kara bıyıklı” yine yaş grubunu ayırt etmek ya da muafiyeti belirtmek adına “ter bıyıklı, sabi, şab-ı emred” gibi ifadeler kullanılmıştır. Bundan başka defterlerden hareketle hâne reislerinin isimlerinin önüne yazılan yer adlarından, nereden geldikleri hakkında da bilgi sahibi olmaktayız; “Dimetokalı, Çavuşköylü, Bağdatlı, Hotinli, Belgratlı, Mısırlı, Mağripli, Çanlı, Ünyeli” gibi. Yine “Koca Ahmet, Kırtık Hasan, Kara Hüseyin, Küçük Murat, Ese Çolak Mustafa” gibi lakaplar da isimlerden önce yazılmıştır. “Bostancıoğlu, Alemdaroğlu ve Kebapçioğlu” gibi sülale isimlerinin yanı sıra hacı, ağa, efendi, es-seyyid, molla, hafız gibi unvanlar da kişileri betimlerken kullanılmıştır. Öte yandan 1840 defterlerinde hâne reislerinin yaşları belirtilmezken, 1844-45 defterlerinde ise bazen hâne reislerinin yaşları, isimleri altına yazılmıştır.

Temettuat defterlerinde sadece gelir getiren arâzî, emlâk ve hayvanlar değil, aynı zamanda bunlardan gelir getirmeyenleri de yazılmıştır. Mesela harap dükkân, değirmen ve yine koca, köhne, yaşlı veya amel-i mande diye tabir edilen iş göremez hayvanlar defterlere yazılmıştır. Bunanla birlikte tarlaların gelir getiren ekili kısımlarının yazılmasının yanı sıra boş olan dönüm miktarı da verilmiştir. Fakat burada defterlerimizdeki temel sorun, 1840 defterlerinde tarlaların ne kadarının nadasa bırakıldığına dair bir bilgi verilmemiş olmasıdır.

1840 defterlerinde hânelerin sadece geçmiş yılın vergisi ile senelik kazançları belirtilirken, 1844-45 defterlerinde ise hânelerin yıllık olarak ödediği öşür, adet-i ağnam ve temettuatı hakkında da bilgiler verilmektedir. Ayrıca vergi vermeyen kimselerin durumları, “karye-i mezbur imamı olmak hasebiyle, merkum meczub olduğundan”, merkum “Der-aliye’de (İstanbul) Asâkir-i Mansûre’den olduğundan virgüsü olmadığı”, “sıbyândan bulunmuş olduğundan virgü tarh etmemiş olduğu”, “Der-aliye’de tahsil-i ulumda olduğu” ve “merkumun emvali ve arâzîsi olmayıp şunun bunun ianesiyle idare olunmakta idiğü” şeklinde açıklamalar yapılarak belirtilmiştir.

1840 ve 1844-45 Biga temettuat defterleri arasındaki en önemli fark ise 1840 defteri hayvanlara dair verdiği bilgi bakımından daha zengin iken, zirai açıdan ise 1844-45 defterlerine göre zayıftır. Diğer taraftan 1844-45 defterlerinde de tarım alanları, ürünleri ve vergilerinden daha geniş bilgi elde edilebilirken, hayvanlara dair veriler ise 1840 defterlerindeki kadar net değildir. Şöyle ki, 1840 defterinde hayvanlar yazılırken sayıları, toplam değerleri ve kısmen yanlarına birim değeri de yazılmıştır. Üstelik hayvanlar yaş

gruplarına göre ayrı ayrı yazılıdır. Buna karşın tarım alanlarıysa sadece ekili ve boş olarak kaydedilmiş ve yanlarına kaç dönüm olduğu, bir dönümün değeri ve toplam değer yazılarak bırakılmıştır. Ekili alanlarda ne ekildiği ve bunlardan ne kadar öşür alındığına dair bir bilgi mevcut değildir. Bu durum 1844-45 defterlerinde ise ters bir orantı izlemektedir. Bu çerçevede 1840 defterinde malî değerlendirmeler yapılırken eksik kalmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti için önemli bir vergi olan öşür vergisine dair bilgi mevcut değildir. Bunun sebebinin defterleri düzenleyen kişilerin gerekli talimatname ve emirleri anlayamadıklarından ileri geldiği söylenebilir. Bu bilgiler ışığında Tanzimat'ın ilk yıllarında Biga Kazası'nın sosyal ve ekonomik durumunu incelemeye çalışacağız.

BÖLÜM I

1840 VE 1844-45 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMLARI VE UYGULAMADAKİ SORUNLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılı, siyasî, askerî, malî ve idarî alanda bir takım köklü değişikliklerin gerçekleştiği bir dönemi kapsamaktadır. Daha yüzyılın başında, ıslahatçı bir sultan olan III. Selim yeniçerilere rağmen askerî bir dizi değişikliklere girişmişse de bu hayatına mâl oldu. Aynı düsturu takip eden sultan II. Mahmut, yapacağı ıslahatları yoluna koyabilmek için yeniçeri ordusunun kaldırılması gerektiği inancındaydı. II. Mahmut savaşlarda artık varlık gösteremeyen ve sürekli isyan ederek devleti zor durumda bırakan bu orduyu 1826 tarihinde dağıtarak yerine Asâkir-i Mansûre adında düzenli bir ordu kurdu. Asâkir-i Mansûre ordusuyla birlikte artık Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerde ve merkezdeki askerleri tek bir çatı altında toplanmış oluyordu. Böylece iki ayrı bütçe yerine merkezi bir bütçe oluşturularak, II. Mahmut'un merkeziyetçilik politikası gereği Osmanlı maliyesi de merkezileşme sürecine girmiş oldu. Öte yandan Asâkir-i Mansûre askerlerinin maâşlarıyla birlikte yeme içme, giyinme ve barınma masrafları da devlet tarafından karşılanmaktaydı. Üstelik bu yeni askerlerin maâş ve tayînâtı, yeniçerilere göre daha fazlaydı. Bir yeniçeri askeri ayda yaklaşık 3,5 kuruş maâş alırken, piyade mansûre askeri 15 kuruş almaktaydı.¹ Bütün bu harcamaları karşılayabilmek için devletin tüm gelirlerinin tek bir elde toplanması ve hem halka, hem de devlete fayda sağlayacak adil bir vergi düzenine geçilmesi gerekliydi. Diğer taraftan XIX. yüzyılın başlarından itibaren vergi adaletsizliği adı altında çıkan ayaklanmaların, Sırp ve Yunan isyanlarında olduğu gibi ulusal bir kimliğe bürünmesi de yeni bir sistemin gerekliliğini ortaya çıkarmaktaydı. Osmanlı hükümeti bu tür girişimlerin önüne geçmek ve imparatorluğun bütün unsurlarını bir arada tutabilmek için din ve ırk farkı gözetmeksizin eşit olduğunu vurgulaması gerekliydi. Nitekim Gülhane Hatt-ı Hümayunu bu amaçlarla düzenlenerek yeni bir vergi sistemine geçileceğinin habercisiydi.

¹ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., Mayıs 1986, s. 246-247.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, II. Mahmut döneminde hazırlanarak, Mustafa Reşit Paşa'nın çabalarıyla sultan Abdülmecit'in tahta geçtiği 1839 yılının 3 Kasım'ında ilan edildi.² Tanzimat Fermanı olarak da bilinen bu hatt, iki önemli konu üzerinde yoğunlaşıyordu; adlî ve malî ıslahatlar.³ Fermanda malî açıdan iki hedef vurgulanıyordu. Bu hedeflerden birincisi, iltizam usulünün kaldırılması; ikincisi ise herkesin ekonomik gücüne dayanan, unsurlar arasında eşitliği vurgulayan yeni bir vergi usulünün getirilmesi idi.

Klasik dönemde yürütülen tımar sistemi hem malî açıdan, hem de askerî açıdan devletin ihtiyacını karşılayan temel unsurdu. Fakat bu sistem XVI. yüzyılın sonlarından itibaren eski işlevini yitirdi. Tımar sisteminin ürettiği sipahi askerlerinin yerine, orduda aylıklı asker sayısı artıyor ve bundan dolayı hazine nakit ihtiyacına gerek duyuyordu.⁴ Devletin bu ihtiyacı karşılayabilmek için daha pratik bir sistem getirmesi gerekiyordu. Böylece iltizam sistemi denilen, devlet gelirlerinin yıllık ücretler karşılığında kiraya verilmesi usulüne gidildi. Bu işi üzerine alan kişiye de mültezim denirdi.⁵ Fakat mültezimler devlete ödedikleri iltizamın kira bedellerini çıkarabilmek ve kendilerine daha çok kazanç sağlayabilmek için vergi bölgelerindeki halka zulüm derecesine varan uygulamalara başladılar. İltizam sistemi devlet gelirlerine faydadan çok zarar vermektedir.⁶ Bu yüzden devlet, üzerine aldığı mukataadan kısa sürede daha çok kar elde

² Tanzimat'ın temelini II. Mahmut döneminde oluşturulduğu ve kısmen uygulandığı hakkında; Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İstanbul, 1993, s. 366. Ayrıca bu çalışmanın orijinal yayın yeri için bkz. "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, C. XXVIII, S. 109-112, TTK., Ekim 1964, Ankara 1964, s. 623-690; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK., Ankara, 1991, s. 209.

³ İlber Ortaylı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK., Ankara 2011, s. 17; İnalcık da Tanzimat Fermanının ana konusunun malî ıslahatlar olduğunu bildirmekte ve idarî alandaki ıslahatların bu malî çerçeve içerisinde yapıldığını ifade etmektedir. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 365.

⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yay., Ekim 2003, s. 207; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine...* s. 127; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1999", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600 – 1914)*, C. II, (Çev. Ayşe Berktaş), (Ed: Halil İnalcık, Donald Quataert), Eren Yay., İstanbul, 2004, s. 663; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., Ağustos 2012, s. 102.

⁵ İltizam ihalesine Gayrimüslim veya müslim ahali, askerî kesim, yerli veya yabancı herkes katılabilirdi. Bu ihale müzayede usulü yapılır ve kim hazineye daha fazla para teklif ederse o iltizamı alırdı. Mültezim güvenilir bir kefil ile ihaleye girer ve en az üç yıldan on iki yıla kadar belirlenen yerin vergisini toplardı. Mehmet Genç, "İltizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, İstanbul, 2000, s. 154-155.

⁶ A. Vefik eserinde, iltizam sistemindeki bozukluklar ve mültezimlerin yolsuzlukları sonucu Osmanlı tebaasının devletten ayrılmasına sebep olduğu fikrini öne sürmektedir. Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavâidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, T.C. Maliye Bakanlığı Yayını, (Günümüz Türkçesine Çev: F. Hakan Özkan) Ankara, Haziran 1999, s. 58. Bu kitabın ilk basımı için bkz. A. Vefik, *Tekâlif Kavâidi I*, Matbaa-i Kader, Dersaadet 1328 ve A. Vefik, *Tekâlif Kavâidi II*, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1330; Ortaylı, mültezimlerin ya valiler ya da onların adamları olduğunu ve valinin izni olmadan kimsenin mültezimliğe

etme hırsı güden mültezimlerin bu davranışlarının önüne geçebilmek için iltizamı *kayd-ı hayat şartı* ile vermeye başladı. Buna da malikâne sistemi denmekteydi.⁷ Tüm bu gelişmeler ışığında hem halk hem de devlet yararı için artık bu vergi sistemine son verilmesi gerekiyordu. Nitekim Tanzimat Fermanı ile iltizam sistemi son bulacaktı. Fermanda iltizam sistemi için “...âlat-ı tahrîbiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nâfi’ası görülemeyen iltizâmat usûl-i muzırresi...” denilerek, mültezimler hakkında da “...bir memleketin mesâlih-i siyâsiyye ve umûr-ı mâliyyesini bir âdemin yed-i ihtiyârına ve belki pençe-yi cebr ü kahrına teslim dimek olarak ol dahî eğer zaten bir eyüce âdem değil ise hemen kendü çıkarına bakub cem’i harekât ve sekenâtı gadr ü zulûmden ibaret olmasıyla...” ifadeleri kullanılıp, sistemin yararsız ve mültezimlerin de uygunsuz davranabildiklerinden bahsedilerek bu usulün kaldırılacağı belirtilmekteydi. Bununla birlikte fermanda “ahâlî-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergi-yi münasib ta’yîn olunarak kimseden ziyâde bir şey alınmaması...” sözleriyle de temettuat vergisi sistemine geçileceği bildirilmekteydi.⁸ Temettuat vergisi, kazanç üzerinden alınacak bir vergi olduğundan vergi mükellefi kişilerin sahip olduğu emlâk, arâzî, akar, hayvan ve ticaretlerinden olan yıllık kazançlarının noksansız bir şekilde tespit edilmesi gerekiyordu. Bunun için de merkezden memurlar görevlendirilecek ve memurlar halkın malî gücünü tespit ederek defterlere kaydedeceklerdi.

Osmanlı hükümeti, Tanzimat Fermanı’nın dahi vergi konusundaki ifadelerin yanlış anlaşılmasında için bir takım açıklamaları içeren bir fermanı da Tanzimat’a dâhil olan vilayetlere gönderdi.⁹ Bu fermanda, örfi vergilerin kaldırılarak herkesin kazancına göre vergi konulması, aşarda iltizam usulünün kaldırılması, koyun üzerinden alınan pek çok verginin tek bir vergi şeklinde alınması, haraç ve cizyenin düzenlenmesi ve aynî vergilerin

aday olamayacağına dikkat çekerek, bu sistemin XIX. yüzyılda artık çağdışı bir uygulama olduğunu ifade etmektedir. İlber Ortaylı, *Tanzimat Döneminde...*, s. 33; Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., Ocak 1992, s. 102-103.

⁷ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 107.

⁸ Düstur, I. Tertip, cilt I, s. 4-7, İstanbul 1289; Takvîm-i Vekâyi’, Def’a 187, 15 Ramazan 1255/22 Kasım 1839. Temettu vergisinden önce de Sultan II. Mahmut döneminde bu tür bir vergi arayışı vardı. Nitekim 1826 yılında yapılan değişiklikle ihtisab vergisi uygulanmaya başlandı. Mustafa Serin, “Osmanlı Arşivi’nde...” s. 717; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK., Ankara, 1994, s. 178; İhtisab vergisi, Asâkir-i Mansûre ordusunun giderleri için kaynağı olarak oluşturulmuştur. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde...*, s. 250.

⁹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 361; “...derûn-ı hatt-ı hümayûn-ı mülûkânemde yazılmış olan vergi hususunu işte artık padişahımız teklif ve sâliyaneyi bütün bütün afvetmiş veyahud şöyle böyle olacak imiş deyu yanlış anlayıp da bir gûna deki kodu etmek ...” diye belirtilerek fermanda ifade edilenin yanlış anlaşılmasına dikkat çekilmiştir. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK., Ankara, 1991, s. 183.

kaldırılıp memurların, maâş ve masrafları için halktan aldığı vergilerin kaldırılması gibi konulara değiniliyordu.¹⁰

Öte yandan Osmanlı hükümeti, Tanzimat Fermanı'nda yer alan kazanca göre vergi alınması konusunu denemek için daha fermanın ilanından önce Rumeli tarafında Gelibolu Sancağı, Anadolu tarafında ise Hüdavendigâr Eyaleti'ni pilot bölgeler olarak seçti. Tahrir işi için gerekli memurlar atandı ve yanlarına yeteri kadar kâtip verildi. Tüm bu görevlilerin halktan hiçbir şey talep etmeyeceği bildirilerek bunlara maâş bağlandı. Fakat süreç uzun sürmedi. Yapılmakta olan tahririn 1254/1838 Mart ayına yetiştirilemeyeceği bildirilerek bir sonraki seneye ertelenmesine kararı verildi. Diğer taraftan devam eden Mısır meselesi ve II. Mahmut'un ölümü buna imkân vermedi.¹¹ Böylece Osmanlı hükümeti aslında ilk temettu sayımını gerçekleştirmek istemiş fakat bir neticeye ulaşamamıştı. Bir sonraki temettu sayımları ise 1256/1840 yılında, Tanzimat'a dâhil olan yerlerde muhassılların gözetiminde yapılacaktı. Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu vergi siyaseti zamanla Osmanlı topraklarının tamamında tatbik edilmesi düşünülerek ilk önce merkeze yakın yerlerde uygulamaya konuldu. Bunlar; Hüdavendigâr, Konya, Aydın, Sivas, Ankara, Cezayir-i Bahr-i Sefid (Biga), Edirne, Rumeli, Silistre, Niş, Üsküp, Vidin ve Selanik Eyaletleri idi. Diğer yerler eskisi gibi ödedikleri vergileri vermeye devam edeceklerdi.¹² 1845 tarihinde bunlara Diyarbakır ve Erzurum Eyaletleri eklendi. Yine Maden-i Hümayun Kazası ve Sivas'ın 1840 yılında dışarıda bırakılan bazı kazaları da Tanzimat'a dâhil edildi. Trabzon Eyaleti de 1841 yılında Tanzimat'a dâhil edilmişse de Tanzimat'ın gerekleri uygulanamadı. Trabzon Eyaleti ancak 1847 yılında Tanzimat'a dâhil edilebildi.¹³

1.1. 1840 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMLARI

1.1.1. Muhassıllıkların Oluşturulması

Muhassıl tahsil eden manasına gelip, Osmanlı Devleti'ndeki varlığı klasik döneme kadar uzanmaktaydı. Bunlar büyük has ve zeâmetlerin gelirlerini toplayan kişiler olmalarının yanında, XVII. yüzyıldan itibaren idarî görevlere de sahip olmaya başladılar.

¹⁰ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yay., Ekim 2001, s. 23.

¹¹ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa...*, s. 118-119.

¹² Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yay., İstanbul, 1990, s. 23-24; Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. I., S. I., 2003, s. 292.

¹³ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, C. LII, S. 203, Ağustos 1988, Ankara 1988, (601-626) s. 614-619.

XIX. yüzyılda ise yaygın bir şekilde sancak yöneticisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar.¹⁴ Fakat muhassıllar, ancak Tanzimat ile birlikte kurumsal bir yapıya büründü. Özellikle devlet iltizam usulünün kaldırmasıyla görevleri sona eren mültezimlerin bıraktığı boşluğu bu muhassıllar ile doldurmaya çalıştı.

Tanzimat'a dâhil olan yerlere muhassılların görevlendirilmesi, buralardaki idarî yapıyı da değiştirdi. Muhassılların atanmalarıyla birlikte valilerin yetkilerinde kısıtlamaya gidildi. Bundan sonra taşrada valilere sadece idarî yetkiler bırakılıp, malî işler de muhassıllara verildi. Aslında hükümet bu şekilde valilerin güçlerini zayıflatarak, onların keyfî davranışlarına son vermek ve böylece merkezi yapıyı güçlendirmek istiyordu.¹⁵ Ayrıca Tanzimat ile birlikte halka yük olunmaması için valiler ve diğer bütün memurlara maâş bağlandı.¹⁶

19 Zilkade 1256/24 Ocak 1840 tarihinde muhassılların görev ve yetkilerini belirleyen bir talimatname yayınlandı.¹⁷ Bu talimatnameye göre; muhassılların tayin oldukları yerlerin eski vergi defterleri muhassıllara verilecekti (madde 1). Muhassıllar görev bölgelerine gittiklerinde burada bir meclis oluşturacaktı. Bu meclis, başta muhassıl olmak üzere yanında görevlendirilen iki kâtip, hâkim, müftü, bir asker zabiti ve bölgenin ileri gelenlerinden (vücu) seçilen dört kişi olmak üzere toplam on üyeden meydana gelecekti. Eğer bölgede Gayrimüslimler bulunuyorsa, onların da metropolit ve kocabaşları meclise üye sıfatıyla girebilecek ve toplam üye sayısı on ikiye yükselmiş olacaktı. Bu meclisin başkanlığını müşir¹⁸ yapacak, bulunmadığı günlerde de yerine vekil tayin

¹⁴ Yücel Özkaya – Ali Akyıldız, “Muhassıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, İstanbul, 2000, (18-20), s. 18-19; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi Yay., 2007, s. 113.

¹⁵ İlber Ortaylı, *Tanzimat Döneminde...*, s. 32; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s. 210; Tanzimat öncesinde valiler maâş almazlar, bunun yerine sorumlu olduğu eyaletin vergilerinden bir kısmı kendilerine maâş olmak üzere ayrılırdı. Bunun dışında kendi hesabına yıllık iki taksit şeklinde “imdad-ı hazariye” ve sefere katılacaksa da “imdad-ı seferiye” adında vergileri toplarlardı. Üstelik gittiği yerlerde yeme, içme ve barınma masrafları halk tarafından karşılanmaktaydı. Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde...*, s. 110-111; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 363; Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde...*, s. 110.

¹⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-vukuât*, (Sad: Neşet Çağatay), Cilt III-IV, TTK., Ankara, 1992, s. 292-293; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Türkçesi Ali Reşad), Kaknüs Yay., İstanbul, Kasım 1999, s. 33; Tanzimat Fermanı'nda bütün memurlara maâş bağlanarak rüşvet alımına son verileceği “...cümle me'murinin el-hâleti hazihî mikdar-ı vâfi maâşları olarak şayed henüz olmayanlar var ise anlar dahî tanzim olunacağından şer'an menfur olub harabiyyet-i mülkûn sebeb-i azamî olan rüşvet madde-i kerihisinin fi-mâ-bad adem-i vukû'u maddesinin dahî bir kanun-ı kavî ile te'kidine bakılsın...” denilerek heber verilmekteydi. Düstur, I. Tertip, cilt I, s. 4-7, İstanbul 1289.

¹⁷ Muhassıllara verilen talimatname ve ekleri için bkz: Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit...*, s. 237-258; A. Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi...*, s. 319-342.

¹⁸ Müşir, askerlik rütbelerinin en yükseğine verilen isimdir. Müşirlik 1826 tarihinde yeniçeri ocağının kaldırılması ile birlikte askerî anlam kazandı, fakat bu rütbe daha sonra mülkiye memurlarına da verildi. Mehmet Zeki Pakalın, “Müşir”, s. 636; Zekeriya Türkmen, “Müşir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam*

edebilecekti. Meclis haftada iki üç gün toplanacak ve vergi yazımı ile bölgenin diğer problemleri tartışılacaktı. Sancak merkezinde durum bu şekilde iken kaza merkezlerinde ise üyeler kendi yerlerinden seçilecek ve kaza meclislerinin başkanlığına da belli özelliklere sahip ferikler¹⁹ seçim yapılmadan getirilecekti. Fakat bu şartlar yerine gelmez ise başkan meclis üyeleri seçecekti. Kaza meclisleri, meclis başkanıyla birlikte on üç üyeden oluşmaktaydı. Öte yandan muhassılların oturduğu kaza haricinde kalan diğer kazalar, üç dört kaza birleştirilmek suretiyle küçük meclisler oluşturulacak ve bu meclislerin başkanını da muhassıl atayacaktı. Küçük meclisler başkanı ile beraber müftü, nâib ve yöre ileri gelenlerinden iki üye ile toplam beş kişiden ibaret olacaktı. Ayrıca burada yapılan görüşmeler büyük meclise sunulacaktı. Yine bazı köylerde büyüklüğüne göre bir veya iki muhtar seçilmesiyle birlikte köy imamı ve Gayrimüslim halk varsa onların da kocabaşları köydeki işleri üzerine alarak bağlı olduğu kaza meclisine bildirmekle yükümlü olacaktı (madde 2).

Muhassılların oturduğu kazalardaki meclislerde güvenliği sağlamak üzere, eyalet müşirleri ve ferik paşalar idarelerindeki zabıt askerlerinden birer tanesini görevlendireceklerdi. Ayrıca vergi toplama işlerinde yardımcı olmak için yeterli miktarda zaptiye askeri de muhassılların emrine verilecekti. Bu askerlerin görev sırasında kullanacağı elbise ve diğer malzemeler ile birlikte meclisçe hesaplanan maaşları muhassıllık tarafından karşılanacaktı. Yine bu talimatnamede askerlerin gece gündüz, gayretle çalışmaları ve halka sert davranmamaları gerektiği vurgulanmıştı (madde 3).

Muhassıllar tahrir işine ilk önce köylerden başlayacaklardı. Herkesin istisnasız isimleri, şöhretleri ve ne kadar arâzî ve hayvana sahip oldukları defterlere kaydedilecekti. Diğer taraftan tüccâr ve esnâfın da tahmini olarak bir senede ne kadar kazandığı araştırılıp, deftere geçirilmesi muhassılların görevleri arasındaydı. Ancak muhassıllar tahsil işleriyle de ilgilenenlerinden her yere teker teker bakamayacakları ve bu işin istenilen sürede bitirilemeyeceği açıktı. Bu yüzden muhassılın ilgilenemediği kazalara, kazanın ileri gelenlerinden biri seçilip, yanına bir kâtip verilmek üzere o kazanın köylerinden yazıma başlanacak ve her köyün defteri ayrı ayrı tutulacaktı. Fakat yine de muhassıllar fırsat

Ansiklopedisi, C. XXXII, İstanbul 2000, s. 160. Ayrıca 1836 yılında yapılan düzenleme ile valilik unvanı müşir olarak değiştirilerek müşirlere askerî, idarî ve malî sorumluluklar verilmiştir. Musa Çadırcı, “*Tanzimat’ın İlanı...*”, s. 1222.

¹⁹ Ferik, Osmanlı Devleti’nde askerî rütbelerden biri olup, teşrifatta 1836 yılında Rumeli Kazaskeriyle, 1847 yılında ise Rumeli Beylerbeyliği ile dereceye sahiplerdi. Mehmet Zeki Pakalın, “Ferik”, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul, 2004, s. 606; Orhan F. Köprülü, “Ferik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul 2000, s. 399.

buldukça buraları denetleyecekler ve usulsüzlük yapan tahrir memurlarını cezalandıracaklardı. Öte yandan herkesin vergisi belirlendikten sonra her vergi mükellefine ne kadar vergi vereceğini bilmesi ve bundan fazla vergi vermemesi için meclis mühürüyle mühürlenmiş bir senet verilecekti. Yine vergilerin ödenme tarihleri de belirlenerek, vergiler artık “ruz-ı hızır” ve “ruz-ı kasım”da ödenecek ve bundan önce bazen Aralık’ta da ödendiğinden bu usul kaldırılacaktı. Vergi mükelleflerine kolaylık sağlamak için bir yerin hâsılat zamanı ne zaman ise vergiler o zaman ödenebilecek ve herkesin kazancı zamanla azalıp çoğalacağından bu duruma göre mükellefin vergisinden ekleme veya çıkarma yapılabilecekti (madde 4).

Devlet hazinesinin meydana gelen olağan masrafları olduğu ve bundan dolayı hazinenin zarara uğratılmaması gerektiği sebebiyle 1840 senesi vergileri, mükellefin vereceği tahmini verginin yarısı ya da üçte biri oranında peşin olarak alınacaktı. Eğer alınan bu paralar mükellefin asıl ödeyeceği senelik verginin üstünde bir rakama ulaşmışsa iade edilecek ve yine ödeyeceği senelik verginin altında bir rakamda kalmış ise arda kalan eksikliğini muhassıla verecekti. Böylece hem devletin işi görülecek, hem de halk için kolaylık sağlanmış olacaktı (madde 5).

Devlet görevlilerinin halka yük olmamaları için, bir yerde geceleyen ya da bir yere uğrayan kişinin konaklama, yiyecek, içecek, yem, hayvan kirası, menzil ücretleri ve diğer para ile satın alınan şeylerin tutarı, o kazanın meclisince belirlenecek ve bu masrafları memur kendi kesesinden verecekti (madde 6).

Muhassıllık öncesinde iltizam usulüyle vergi tahsildarlığı yapan görevliler 1254 ve 1255 yıllarına ait vergileri henüz tahsil edememişlerdi. Bu vergilerin tahsildarlara kefil olan sarraflardan da alınması mümkün olmadığından hazinenin zarar göreceği aşikârdı. Bir de bu tahsildarlar, vergi toplama süreleri biterek görevi kendisinden sonraki tahsildara bıraktığında bir kısım bakaya kalmaktaydı. Halk üzerindeki bu vergilerin doğru bir şekilde tespit edilerek toplanması gerekmektedir. Fakat şimdi bu vergilerle uğraşılması bu senelik peşin olarak alınacak vergiyi geciktirecekti. Bakaya kalan vergiler meclis tarafından iyi bir usule bağlanarak geniş bir zamanda azar azar toplanacaktı (madde 7).

Muhassılların tayin olduğu yerlerin cizye defterleri de onlara teslim edilecekti. Eskiden olduğu gibi cizye vergisini kocabaşılar toplayacak ve bundan sonra cizye vergilerini muhassıla teslim edeceklerdi. Misafir olarak bir yerden başka bir yere giden Gayrimüslim, cizye vergisini asıl ikamet ettiği yerde verecekti. Diğer taraftan ticaret gibi

işlerle uğraşan Gayrimüslimler gittikleri yerde bir sene veya daha fazla kaldıklarında oraya yerleşmiş sayılarak, cizye ve diğer vergilerini artık orada ödeyecekleri. Kıptilerden alınacak cizye vergisinde de aynı yol izlenecekti. Fakat Kıptilerin çoğu göçebe olduğundan topluca oldukları yerlerde vergileri çeribaşları tarafından toplanarak muhassıla teslim edilecekti. Ayrıca cizye vergisinin tahsil zamanı yaklaştığı (talimatnamenin hazırlandığı tarihe göre) ve devlet hazinesinin zarar görmemesi için muhassıllar görev yerlerine gittiklerinde bir an evvel bu verginin toplanmasına özen göstereceklerdi (madde 8).

Muhassılların yetki ve sınırlarını belirleyen sekiz maddelik bu talimatnameye yedi madde daha eklendi. Bu yeni maddelerin bir kısmı asıl talimatnamede yer alan maddelere açıklık getirmektedir.

Düzenlenecek meclisler için, meclis üyeleri arasından bir kişi, yine meclis tarafından sandık emini seçilecekti. Yapılan tahsilâtlar sandık eminine teslim edilerek, paraların saklanacağı bu sandık, meclis üyelerinin mühürleriyle mühürlenecekti. Para girdisi veya çıktısı olduğu durumlarda üyelerin hepsinin mecliste bulunduğu sırada mühür açılabilirdi. Bu sandıktan memurların maaş ve aylıkları, kira hâne ve idaresinin masrafları ve diğer meydana gelen masraflar ödenecekti. Bundan sonra kalan para toplu olarak zaman geçirmeden, birbirine yakın olan muhassıllar aralarında haberleşerek Hazine-i Âmire'ye gönderileceklerdi. Öte yandan hazinece eğer sahte para ile karşılaşılırsa, bu paraların miktarı meclise ödetelecek ve bu yüzden tahsil sırasında da bu konuya dikkat edilecekti (madde 9).

Asıl talimatın altıncı maddesinde memurların halka yük olmamaları tembihlenmişti. Bu ekte yer alan bilgiye göre; Anadolu ve Rumeli'deki bazı büyük hânedânların bundan böyle misafir almasınlar denildiğinde üzülebileceklerinden bahisle, misafirlerin davet aldıkları takdirde gidebilecekleri, fakat davetsiz olarak bir yere gidemeyecekleri ifade edilmişti (madde 10).

Muhassılların tahrir işini daha kolay yürütebilmeleri için kazaların birbirine yakın olması gerektiğinden dolayı bir sancağın yakınında bulunan bir kaza, eğer bağlı olduğu sancağa uzak ise yakın olan sancağın muhassıllı tarafından tahrir edilebilecekti. Fakat bu durum merkeze bildirilecekti (madde 11).

Bir muhassıl idaresinde bulunan kaza gelirleri, diğer muhassıldan ayrılan köy ve çiftlik gibi yerlerde olduğunda, o gibi yerler hangi muhassılın idaresi altında ise o muhassıl tarafından tahrir edilmesi gerekiyordu. Kaza gelirleri kendisinin üzerinde olan muhassıl,

diğer muhassılla haberleşerek bu gibi köy ve çiftliklerin idaresini de kendi üzerine alacaktı. Fakat gelirler, idaresi üzerinde bulunan muhassıldan silinerek, tahsil memuru üzerine eklenecekti. Ayrıca bu durum merkeze bildirilecekti (madde 12).

Asıl talimatnamenin sekizinci maddesinde yer alan, Gayrimüslimlerin ödedikleri cizye vergilerinin eskisi gibi toplanacağı bildirilmişti. Bu işin iki şekilde de yapılabileceğinden bahisle, Gayrimüslim olan her kaza ve köyün nüfusuna göre cizye ödenmesi daha faydalı ise vergileri nüfusa göre toplanacaktı. Fakat bu usul Bahr-i Sefid’de bulunan adalar için geçerli olmayacak, onlar maktû şeklinde ödeyeceklerdi (madde 13).

Muhassılların görevli oldukları yerlerde “muaccelât nâzırları”ndan²⁰ henüz hesaplarının görülmesi için gelmeyenler varsa da hesapları işlenerek İstanbul’a gönderilecekti. Ayrıca muaccele nazırları bulunan yerlerde, muaccele işleri bundan sonra meclis eliyle hâkimler tarafından yürütölüp, gelirleri ve aidatları meclis sandığında saklanacaktı (madde 14).

Bursa, Edirne ve benzeri yerlerde bulunan bazı tekke ve dervişlere “temettuat-ı vülât”tan aylıklar verilmekteydi. Bundan sonra bu konudaki uygulamanın ne şekilde olacağı muhassıllık meclislerinde tartışılıp, araştırılarak merkeze bildirilecekti (madde 15).

Muhassıllara verilen sekiz maddelik talimatname ve yedi maddelik ekin eksik kalan kısımlarını açıklamak için bir ikinci ek daha hazırlandı. Buna göre;

Muhassıllar kendilerine verilecek emirleri ve talimatları gittikleri bölgenin ileri gelenleri, muhtarları ve bazı itibarlı halk önünde okuyup, ayrıntılarına kadar anlatmaları ve hep birlikte bu işlerin yürütölmesi için gayret etmeleri gerektiği ifade edilmişti. Fakat bu emirler ve talimatlar fazlaca ayrıntılı olduğundan dolayı bunlar o bölgenin ileri gelenleri ve muhtarları önünde okunduğunda çoğu bunu anlayamamış ya da yanlış düşünmelerine yol açmıştı. Bu yüzden halkın zihnini karıştırmamak için talimatname ve emirler nâib ile söz anlar ve kabiliyetli olan bölge ileri gelenlerine madde madde okunacaktı. Okunan her maddenin sonunda anlayıp anlamadıkları sorulacak, anlaşılmayan kısımlar tekrar anlatılacaktı. Tahrir işine köylerden başlanarak sonra kazaya geçilecek ve yazımlarda “hatır ve gönüle bakmayarak” istisnasız herkesin varlığı yazılacaktı. Öte yandan bazı müftü, bölgenin ileri gelenleri, hatipler ve imamlar eskiden beri vergi vermedikleri için bu

²⁰ Muaccele, devlete ait olan arâzîlerin iltizam ve maktû şeklinde satışa çıkarılmasından sonra üzerine alacak kişinin peşin olarak verdiği paraya verilen isimdir. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 108; Mehmet Zeki Pakalın, “Muaccele”, s. 550.

kez de varlıklarını gizleyerek vergi vermek istemeyeceklerdi. Bunun için kazada emlâk ve akarı bulunan bu tür kişiler de temettuları gereğince vergilerini vereceklerdi. Eğer bu kişiler halkın zihinlerine fesat sokmaya çalışırlarsa durumları mecliste tartışılarak merkeze bildirilecekti (madde 16).

Bir yerde, birilerinin elinde kalmış olan ve uzun müddetten beri mirasçısı kalmayan pek çok mukataât ve tımarlar olduğundan dolayı, bunların arz için araştırılmasının uygun olmayacağı gibi, o durumda bırakılmalarının da yakışık almayacağı açıktı. Oralarda bulunan mukataa, zeâmet ve tımar sahipleri gelip gelirlerini istediklerinde berâtlarına bakılacaktı. Daha sonra muhassıllar, bu berâtın sahibi kendisi mi değil mi diye bilirkişilerden soruşturarak merkeze bildireceklerdi. Ayrıca hums-ı şer'i ile sıbyân ve emeklilerin ellerinde bulunan tımarlardan, sahipleri yerlerinde ise bedelleri orada kendilerine verilecekti. Daha sonra hums-ı şer'ilerin tahsilinde güçlük olacağından dolayı, yerlerinde bulunan sıbyân ve emeklilerin gelirleri kendilerine verildiğinde ellerindeki berâtlarında yazılı olan hums-ı şer'ileri alıkonulup, ertelenecek ve sağlıklı bir şekilde tutulan defterleri ayrı olarak mukataât hazinesine parça parça gönderilecekti. Öte yandan sabi olarak kaydedilenlerin yaşları tespit edilecek, eğer reşit durumda değillerse bu vekillerinden ve bilirkişiden soruşturulacaktı. Yine emeklilikleri sırasında ellerinde bulunan tımar ve zeâmetleri gelirlerini tamamen saklamış olanların berâtları merkezden verilecek olduğundan hums-ı şer'ileri hazineye meydana gelen hâsılatlarına uygun olarak hesaplanılacaktı. Bunların bazıları uzak yerlerde olduğundan senesi içinde gelip tımar gelirlerini isteyip almazlarsa, onların tımar gelirleri saklanacak ve kendisi ya da vekilleri geldiğinde verilecekti. Öte yandan bunlar bizzat kendileri gelmeyip gelirleri almak için vekil gönderdikleri zaman, o vekilin elinde hüccet-i şer'iyeye ile vekâleti sabit bulunmadıkça gelirler vekillere verilmeyecekti. Eğer şahıs ölmüş ise tımarı devlete geçecekti (madde 17).

Bölgenin ileri gelenlerinden meclise seçileceklerin aylıkları itibar ve derecesine göre düzenlenmesi gerektiğinden, seçildiği zaman kendilerine devlet tarafından aylık verileceği ilan edilip, bildirilse de ne kadar olduğu kendilerine bildirilmeyecektir. Yine her birinin itibar ve derecesine göre ne kadar aylık ödeneceği meclis memurlarından sadece muhassıl, hâkim ve asker zabiti arasında gizlice kararlaştırılarak sonucu merkeze bildirilecekti (madde 18).

Memleket hânedânlarından voyvodalık yapmış bazı kişiler, gerek duyulduğunda ve halkın kendisinden memnun olması şartıyla yeni usule uygun olarak muhassıl vekilliği görevine getirilebileceklerdi (madde 19).

1.1.2. Muhassıllık Meclislerinin Kurulması

Muhassıllara verilen talimatnamenin ikinci maddesinde meclislerin nasıl oluşturulacağına dair bir giriş yapılmıştı. Fakat bu konudaki detaylar yeterince açıklanmadığından buna meclislerin işleyişi hakkında dokuz maddelik, ayrıntılı bir talimat eklenerek muhassıllara verildi. Buna göre;

Halk tarafından üyeliğe seçilecek kişiler, bulunduğu yerin en akıllısı, namuslu ve devlet işlerinden anlayan ve yine bulunduğu yerin durumunu en iyi bilen kişiler olacaktır. Bu sıfatlara sahip olup da üyeliğe talip olanlar önce mahkemeye gidip isimlerini yazdıracaklardı. Sonra kazaya bağlı köylerden, ne kadar köylü varsa hepsi bir yerde toplanacak ve onların adına kura atılacaktı. Kura ile seçilen bu beş kişi asıl merkez kazaya gidecek ve kaza halkının nüfuzlu ve varlıklı kişilerinin de toplandığı yerde hep birlikte meclis üyelerini seçeceklerdi. Seçmenlerin sayısı büyük şehirlerde elli, orta dereceli yerlerde otuz ve küçük kasabalarda yirmi kişi olacaktır. Öte yandan üyeliğe seçilecekler de bir yerde biriktirilerek teker teker halkın önüne çıkarılacaklardı. Üye adayını seçmek isteyenler bir tarafa, istemeyenler de diğer tarafa geçerek seçim yapılacaktı (madde 1).

Seçmenler tarafını belirledikten sonra her iki grup sayılacak; adayı seçmek isteyenlerin sayısı diğer gruba göre çoğunlukta ise aday, üye seçilebilecekti. Eğer adayın seçilmesine taraftar olan grubun sayısı az ise de ondan vazgeçilerek bu sefer diğer adayın seçimine geçilecekti. Seçim sırasında iki tarafa ayrılan seçmenlerin sayısı diğerinden bir kişi fazla olsa bile oy çokluğu orada olduğundan ona göre işlem yapılacaktı. Şayet her iki tarafın oy sayısı eşit ise kura atılarak adayın seçimine bakılacaktı. Meclis üyeliğine toplamda altı kişi seçilecekti. Fakat üye olmak için mahkeme defterlerine isimlerini yazdıranların sayısı daha fazla olacağından bunların seçim sırasında halk önüne ilk hangisinin çıkarılacağıyla ilgili olarak da kura usulüne başvurulacaktı. Yine seçim sırasında herkes kimseden çekinmeyerek istediği adayı seçebilecekti (madde 2).

Adaylar, seçimlerden önce veya sonra beni seç ya da neden beni seçmedin diyerek seçmenler üzerinde baskı kurmaya kalkıştırlarsa cezalandırılacaklardı (madde 3).

Mecliste bulunanlar konuşmacıyı dikkatlice dinleyecek ve bitirene kadar araya girilmeyecekti. Üzerinde tartışılan konu oy çokluğu ile neticeye bağlanacak ve alınan karar kâtipler tarafından kaydedilecekti. Tartışılan konu zaptiye işleri ile ilgili ise o sancağın müşirine, malî ve vergi işleriyle ilgili ise merkeze bildirilecekti (madde 4).

Meclis görevlileri, vergi dağıtımı ve diğer konularda herkese eşit davranacağına, devlet işlerine özen göstererek gayretle çalışacağına ve bunların aksine hareket etmeyeceğine dair yemin edeceklerdi. Yine müftüler hâkim önünde yemin edecek ve Gayrimüslimler de kendi dinlerince yemin edeceklerdi. Eğer yemin ederek sözlerinde durmayanlar olursa cezalandırılacaklardı (madde 5).

Her konu oy çokluğuna göre karara bağlanacağından ve üyeler bir konuda fikrini özgürce beyan edeceklerinden, kabul oyu vermeyen üyeler daha sonra buna itiraz edemeyecek ve alınan kararı kötüleyemeyeceklerdi. Şayet böyle bir durumla karşılaşılsa, kişi üyelikten çıkarılarak, bundan sonra memleket işlerine karışamayacak ve kendisine itibar edilmeyecekti (madde 6).

Meclis başkanlığı, müşir olan yerlerde müşirlere, ferik olan yerlerde de feriklere verilecekti. Fakat ferik, yeteri kadar bilgili değilse oranın muhassılı, hâkimi ve zaptiye memuru arasında kura çekilerek meclis başkanı bunlar arasından seçilecekti. Yine okuma yazması olmayanlar meclis başkanı olamayacaklardı (madde 7).

Muhassıl vekili atanacak kazalarda da aynı şekilde meclisler kurulacaktı. Buralardaki meclisler toplamda beş kişi olmak üzere, muhassıl vekili, hâkim, zaptiye memuru ve bölgenin ileri gelenlerinden iki kişi seçilerek oluşturulacaktı. Fakat kazada Gayrimüslim nüfus varsa, bu iki kişiden biri kocabaşı olacaktı. Bu küçük meclisler, kararlarını muhassılın olduğu büyük meclislere sunacaklar ve bu kararlar orada da tartışıldıktan sonra neticeye bağlanacaktı (madde 8).

Meclislerde tartışılan konu ve üyelerin ifadeleri, meclis kâtipleri tarafından kaydedilecekti. Yine bir konuda oy çokluğu ile karar verildikten sonra mazbata temize çekilecek ve kararı kabul edenler tarafından mühürlenecekti. İhtiyaç duyulduğu zaman mazbataya başvurmak için özel bir zabtı mecliste de bulunacaktı. Öte yandan meclis kurulacak kazalarda uygun bir yer belirlenerek tartışmalar orada yapılacaktı. Görüşmeler sırasında dışarıdan işi olmayan birinin meclise girmesi uygun olmayacağından ve görüşmeler gizli tutulacağından, zaptiye memuru idaresinde bulunan askerlerden birer kişi meclis kapısında nöbet tutacaktı (madde 9).

1.1.3. Temettuat Yazımlarında Dikkat Edilecek Hususlar

Temettuat yazımları sırasında muhassılların karşılaşılabilecekleri bir takım sorunlar 15 Safer 1256 tarihli bir ilmühaberde ele alındı.²¹ Burada muhassılların sorunlar karşısında ne şekilde hareket edecekleri belirtilmekteydi. Buna göre;

Vergi toplama konusunda halkın emlâk ve arâzîsi araştırılarak has, vakıf, muaf ve muaf olmayan herkes eşit tutulacaktı. Fakat büyük şehirlerin çoğu yerinde Mevlânâ ve Zeyn el-Âbidîn ve Hâcî Bayrâm-ı Velî gibi evliyâların hangâhları ve diğer tekke ve zâviyelerin dervişleri için bundan önceki Osmanlı sultanları tarafından ayrılan köy ve mezra gelirleri şeyhler, zâviyedâr ve mütevellîleri tarafından alınmak üzere defterhânedeki kayıtlı bulunmaktaydı. Bunlara bir müdahale olduğu zaman bu hem adı geçen evliyalara saygısızlık hem de devletin “şân-ı hilâfet-nişânı”na yakışmayacaktı. Bu yüzden defterhânedeki kayıtlı arâzî, mezra ve köyler hakkında bir istekleri olduğunda defterdârlığa mürâcaât edecekler ve işleri eskisi gibi yürütülecekti. Ayrıca bu gibi yerlerin muhassıl, nâib ve meclislerine emirler yazılarak buralardan öşür ve vergi talep edilmeyecekti. Şayet eski sultanlar tarafından bağışlanan bu yerler haricinde, sonradan şeyh, zâviyedâr ve mütevellîleri tarafından yalnız kendi kazançları için başkasından tapu ile emlâk ve arâzî almış olanlar var ise bu gibilerden vergi alınacaktı.

Bütün halkın emlâk, arâzî ve diğer varlıkları muhassıllar tarafından yerlerinde yazılarak defterleri merkeze gönderilecekti. Diğer taraftan muhassıllara verilen talimatnamenin on altıncı (ikinci ek) maddesinde müftü, imam ve hatiplerden vergi alınması gerektiği konusuna değinilmişti. Fakat bu ilmühaberde, imam ve hatiplerin “mukteda-yı nâs” (önder) olmaları ve çoğunun karşılıksız hizmet etmesinden dolayı devlet tarafından hürmet gösterildiğinden bahisle imam ve hatiplerin ve ellerinde senetleri olan seyyitlerin muafiyetlerinin devam edeceği ifade edilmektedir.

Vergilerini yerlerinde memurlara verip, yaylak ve kışlağa gidip gelen göçebe, Kürt, Yörük ve Boşnakların kullandıkları emlâk ve arâzî yok ise hâne üzerinden avarız vergisi alınacaktı. Eğer emlâk ve arâzîye sahiplerse üzerlerine düşen vergileri alınacaktı. Fakat bu

²¹ İlmühaber metni için bkz: Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit...*, s. 258-263; A. Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi...*, s. 342-350.

yeni vergi sisteminin amacı herkesin malî gücüne göre vergi almak olduğundan bu gibi göçebe kitleler yavaş yavaş uygun yerlere iskân ettirilecekti.

Bazı yerlerde köprücü ve derbentçi adıyla vergiden muaf olan kişiler bulunmaktaydı. Artık köprü tamiri maliye memurları ve derbent korumacılığı da zaptiye memurları tarafından yürütülecekti. Bu yüzden derbentçi ve köprücülerin muafiyetleri kaldırılarak, üzerlerine düşen vergilerini vereceklerdi. Fakat bunlar işlerini bilen kişiler olduğundan, ihtiyaç duyulduğunda orta dereceli bir ücretle görevlendirilebileceklerdi.

Büyük şehirlerin çoğu yerinde bazı köy, mezra ve arâzî, gelirleri mütevellî tarafından ulufe sahibi olan halka ve bir veya iki mudd²² geliri imam, hatip ve diğer ilim sahiplerine verilirdi. Bazı yerlerde ayrılan arâzî mütevellîlik, zâviyedârlık, tekkenişînlık, evlâdiyyet ve meşrutıyyet üzere gelirleri kendileri tarafından alınarak ve defterhânede bulunan vakıf defterlerinde kayıtlı olanların da hesapları görüldükten sonra öşür, vakıflar hazinesine verilirdi. Fakat bundan böyle Tanzimat-ı Hayriye usulü gereğince bu işler muhassıl tarafından yürütülecekti.

Rumeli ve Anadolu'dan İstanbul'a koyun sürülerini getiren celeblerden güzergâhları üzerinde toprak bastı, yaylak ve kışlak ve diğer çeşit vergiler istenmeyecekti. Fakat celeblerin, yolları üzerinde veya başka yerlerde satmak üzere ellerinde ayrıca koyun bulundurmaları devlet gelirlerini zarara uğratacağından İstanbul'a getirilen koyunlar hariç, diğerlerinden eski usulle vergileri alınacaktı.

Öşür vergileri Rumeli'de sekizde bir ve Anadolu'da onda, beşte, altıda, yedide bir alınmaktaydı. Bundan sonra Tanzimat'a dâhil olan yerlerde öşür anlamına uygun olarak eşit bir şekilde onda bir üzerinden alınacaktı.

Muhassılların görev yerlerinde ne şekilde hareket edeceklerini belirten talimatnamelerin yanı sıra sayımları kaydedecekleri temettuat defterlerini nasıl düzenleyeceklerine dair talimatnameler de verilmiştir.²³ Bu talimatnamelerde muhassıllar sadece temettuat defterlerini değil aynı zamanda nüfus defterlerini tutmakla da mükellef tutuluyordu. Talimatnamenin başında “emlâk ve nüfus tahrirlerinin talimatnamesidir” diye belirtildiği gibi nüfus defterlerinin kaydının nasıl yapılacağı da ayrıca açıklanıyordu. Talimatnameye göre; kişilerin kiraya vermeyerek kendilerinin oturdukları ev ve konakları

²² Mudd, 1,053 litreye karşılık gelen ölçüm aletidir. Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 56.

²³ Talimatname metinleri için bkz: Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, *OTAM*, S. 2, Ankara 2000, s. 787-797.

emlâk olarak yazılmayacaktı. Hâne ve emlâk sahiplerinden bazılarının, hâne ve emlâkına göre temettuları az, bazılarının ise emlâk ve arâzîsi az olup başka sebeplerden dolayı temettuları çok olabilirdi. Buradaki belirleyici unsur emlâk değildi. Yazımlarda tamamen ekili ya da boş olan arâzînin yanı sıra sahiplerinin bir kısmını ekip diğer kısmını boş bıraktığı durumlarda, ekili ve boş olan kısım birbirinden ayrı olarak defterlerde gösterilecekti. Esnâf ve tüccârların vergileri, durumları araştırılarak alış veriş ve ticaretlerine göre pay edilecekti. Bazı yerlerde vergilerin sadece köy halkına yükletildiği, şehir ve kasabalarda halka vergi dağıtılmadığı şeklinde söylentiler duyulmaktaydı. Bundan böyle köy, kasaba ve şehir halkından kimse ayırt edilmeksizin, herkesin emlâk ve arâzîsi yazılacaktı. Öte yandan talimata göre kasaba ile şehir merkezlerinin defterleri, köylerin defterlerinden ayrı tutulacak ve Gayrimüslimlerin bulunduğu yerler de deftere ayrı olarak işlenecekti. Yine mahalle ve köyler bir bütün halinde değil, isimleri başlığı altında ayrı bir şekilde yazılacaklardı. Hâne reisi erkeklerden başka dul kadınların emlâk ve arâzîsi de defterlere kaydedilecekti. Sayımı yapılan köyler hangi mukataa, zâviye, câmi-i şerif ve eşkinici tımarı ise ismi belirtilecekti. Ayrıca kazaların da vakıf ya da zeâmet veya tımar hissesi olanı varsa, bunların her biri için ne kadar öşür verildiği ayrı ayrı gösterilecekti.

1.1.4. Teftiş Heyetlerinin Oluşturulması

Tanzimat Fermanı ilanı edildikten sonra, malî ve idarî alanda getirdiği yeni düzenin toplumda sorunsuz uygulanması beklenemezdi. Doğal olarak bazı aksaklıklar olmakta ve bu konuda merkeze şikâyetler de gelmekteydi. Bunun için Anadolu ve Rumeli taraflarında fermanın ne şekilde uygulandığını teftiş etmek amacıyla 1840 yılı başlarında teftiş heyeti oluşturuldu. Buna göre Rumeli teftişine Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye üyesi Ahmet Arif Hikmet Beyefendi²⁴ ve Anadolu teftişine de Meclis-i Nâfia müftüsü Çerkeşî Mehmet Efendi başkanlık edecekti. Bu müfettişlere görevleri karşılığında maâş verileceğinden, gittikleri yerlerde halka yük olmayacaklardı. Öte yandan Çerkeşî Mehmet Efendi, teftişe başladıktan kısa bir süre sonra rahatsızlanarak vefat etti. Onun yerine Meclis-i Umûr-ı Nâfia müftüsü Arif Hilmi Efendi görevlendirildi.²⁵

²⁴ Arif Hikmet Bey hakkında bkz: Mahir Aydın, “Şeyhülislâm Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi”. Belleten, C. LIV, S. 209, Nisan 1990, Ankara 2000, s. 245-260.

²⁵ Mahir Aydın, “Ahmed Arif Hikmet Beyefendi’nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri”, *Belleten*, C. LVI, S. 215, TTK., Ankara 1992, s. 69-70.

Rumeli ve Anadolu müfettişlerinin gittikleri yerlerde ne şekilde teftiş yapacaklarını belirten dokuz maddelik birer talimatname kendilerine verildi.²⁶ Bu talimatnameye göre; müfettişler uğradıkları yerlerde Tanzimat Fermanı'nı okuyacak ve anlaşılır bir dil kullanacaklardı (madde 1). Müfettişler gittikleri yerlerin yöneticileri ve meclis üyeleriyle görüşerek, Tanzimat Fermanı'nın orada nasıl anlatıldığı, halkın ne şekilde anladığı, meclise üye seçiminde usule uyulup uyulmadığı, mecliste olaylar incelenirken adaletli davranılıp davranılmadığı ve halkın meclise olan güvenini irdeleneceklerdi. Eğer uygunsuzluklar görülürse gereken yapılacaktı (madde 2). Müfettişler, adaletli bir şekilde hareket edecekler, Tanzimat'a aykırı uygulamalar varsa bunları düzeltecekler ve konuyu merkeze bildireceklerdi (madde 3). Müfettişler görevini kötüye kullanan ve ceza kanunnamesinin yasakladığı hususları çiğneyen memurları yine bu kanunnameye göre cezalandıracaktı. Öte yandan rüşvet alanlar ise merkeze bildirilecekti (madde 4). Müfettişler muhassıllık meclisinin olduğu yerlerde birkaç gün kalacak, din, ırk, zengin ve fakir ayırt etmeden yanlarına gelenlerin meselelerini dinleyeceklerdi (madde 5). Diğer taraftan uğradıkları yerlerin tarım ürünleri, ticaretleri ve ne tür s olduğunu araştırarak, bu alanların geliştirilmesinin ne kadar sermaye gerektirdiğini merkeze bildirilecekti (madde 6). Vergide kazanca göre dağıtım söz konusu olduğundan, eğer bir yerin vergisi fazla dağıtılmış ise indirilecek, az dağıtılmış ise arttırılacaktı. Paylarına düşen geçmiş yılın vergisinin de doğruluğu araştırılarak sonuçları merkeze bildirilecekti (madde 7). Usule aykırı bir olay meydana geldiği ve bunun için talimatnameye bakılıp da kesin hüküm verilemediği zaman, o konu dine göre yorumlanarak, meclisçe tartışılacak ve merkeze bildirilecekti (madde 8). Müfettişlere yol masrafları için harcırah ve maâş bağlandığından dolayı halka yük olmayacaklardı (madde 9). Öte yandan müfettişlerin gayretle çalışmaları ve kendilerine verilen emir ve talimatlara uymaları gerektiği tembihlenmişti. Aksi takdirde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ce cezalandırılacaklardı. Eğer görevlerini başarıyla bitirerek İstanbul'a dönerlerse ödüllendirilecekleri de belirtilmişti.

Talimatnameyi alarak işe koyulan Rumeli müfettişi Arif Hikmet Beyefendi güzergâhı üzerinde Tanzimat'a aykırı pek çok uygulama ile karşılaştı. Ölçü ve tartı aletleri ile yapılan hileler, halkın istemediği kişilerin meclise alınması, kişilerin emlakının yazımında bir takım yanlışlıklar yapılması, mahkemelere ait meselelerin muhassıllık meclislerinde görülmesi, muhassılların bazı görevlere yakın çevresini ataması, yine

²⁶ Teftiş talimatnamesi metni için bkz: Mahir Aydın, "Ahmed Arif...", s. 109-112.

muhassılların yanlarına merkezden atanan kâtiplere karşı hizmetçi muamelesi yapmaları gibi daha bir çok sorun ile karşılaşmıştı. Bunların bir kısmını kendisi çözüme kavuşturmuş bir kısmını da merkeze sormuştu. Öte yandan merkeze bir takım önermelerde de bulunarak bazı kazaların, kasabalarının olmayıp sadece köylerden oluştuğunu ve buna rağmen meclislerinin bulunduğu bahisle devletin tasarrufu için köylerin uygun yerlere bağlanmasını teklif etmişti.²⁷

1.1.5. Temettuat Sayımlarında Yapılan Usulsüzlükler ve Vergi Direnişleri

Teorik olarak emir ve talimatnamelerle görev ve yetkileri tespit edilen muhassıllar, temettu sayımlarına giriştiklerinde pek çok problemle karşılaştı. Bu problemlerin başında, halkın vergi vermek istememesi ya da vergilerinin fazla yazıldığı hakkında itiraz etmeleri ve eski imtiyaz sahibi kişilerin yeni vergi sisteminden rahatsız olarak, halkı isyana teşvik etmeleri gelmekteydi. Burdur'da 1840 tarihinde kazanın önde gelenlerinden altı kişinin vergilerin fazla toplandığını bahane etmesiyle karışıklık meydana geldi. Kazada herkesin vergisi kazancına göre bin kuruşta seksen üç kuruş otuz para olarak belirlenmişti. Fakat bu oranı fazla bulan altı kişi, verginin bin kuruşta yirmi beş kuruş olması gerektiğini ileri sürerek ödemek istemediler. Daha sonra bu kişiler odun ve keresteden alınan vergilerin meclis üyeleri arasında pay edildiği dedikodusuyla halkı kışkırtmaya başladı. Etraflarına topladıkları halkla birlikte talimatnameyi okutma bahanesiyle zaptiye ve muhassılın konağına giderek buraları yağmaladılar. Bu olaylar sırasında meclis üyelerinden ve halktan üç kişi öldü ve pek çok kişi de yaralandı. Durum Antalya'ya bildirilerek isyan bastırıldı ve olayları başlatanlar cezalandırıldı.²⁸

Yine aynı şekilde Yalvaç'ta da bir takım ayaklanmalar meydana geldi. Eğirdir ve Yalvaç Kazaları tek bir muhassıl tarafından idare ediliyordu. Muhassıl Eğirdir'de kaldı ve Yalvaç'a da bir muhassıl vekili atandı. Vekil olarak atanan Hacı Mustafa Bey vergi toplama işine girdiği sırada Sucullu Köyü'nden itiraz eden kişiler oldu. Üstelik olayın elebaşları diğer köylere adamlarını göndererek olayları genişletmek istemişlerse de bu köylerin halkı, gelen kişilere karşı koydu. Netice itibarıyla muhassıl vekili başka bir yere atanarak, Yalvaç'a yeni bir vekil tayin edildi.²⁹

²⁷ Mahir Aydın, "Ahmed Arif...", s. 79-91.

²⁸ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal...*, s. 37; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi...*, s. 131-133.

²⁹ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi...*, s. 135-136.

Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden rahatsız olan diğer bir grup da din adamları idi. Kıbrıs'ta piskopos ve adamları 1840'da bir takım olaylar çıkartarak Tanzimat öncesi maktûiyyet sistemi ile vergi toplanmasına geri dönülmesini istemekteydiler. Çünkü bu sistemle piskopos ve çevresindekiler büyük kazanç elde etmekteydi.³⁰

Bu tarz olaylara Niş bölgesinde gelişen vergi direnişlerini söyleyebiliriz ki, bu isyan ileride uluslar arası bir hal alacaktı.³¹ 1841 tarihinde, Niş'te ilk önce vergilerin çokluğundan yakınan Gayrimüslim halk daha sonra bir araya gelerek protestoya başladı. İsyancıların liderleri olan Nikola Çetkovik ve İstasyon Marinkovik isimli iki şahıs şikâyetlerini beş maddede topladı. Buna göre; vergi önce yüzde üç kuruş on iki para olarak belirlenmişken, daha sonra yüzde sekiz kuruş on iki para olarak toplanmak istenmişti. Şarap ve rakıdan alınan vergilerin padişah tarafından affedilmesine rağmen, alınmaya devam edilmmişti. Yine alkollü içeceklerden alınan vergi (zecriyye resmi) devam etmişti. Bazı devlet görevlilerin bölgede ahlaksız hareketlerde bulunmaları ve son olarak da Gayrimüslim kadınların Müslüman olmaya zorlanmıştı. Osmanlı hükümeti ilk üç maddeyi değerlendirmiş ve son iki maddeyi ise doğru bulmamıştır. Öte yandan halk zamanı geçmesine rağmen vergilerini ödememekte ve Müslüman halka saldırıp, yol kesmekteydi. Bunun üzerine Arnavut askerler getirtilerek isyan bastırılmaya çalışılmıştı. Bölgedeki halkın bu isyana kalkışmasında çorbacıbaşılar, kocabaşılar ve bağ sahibi nüfuzlu kişilerin kışkırtmaları da etkili oldu. Çorbacı ve kocabaşılar Tanzimat'tan önceki vergi sisteminde bir takım imtiyazlara sahip olduklarından, bu yeni düzene karşı çıkarak halkı kullandılar. Zengin bağ sahipleri ise alkollü içeceklerden alınan vergilerden hoşnut değillerdi. Böylece halkı üzümlerini almamak veya onlara bağlarında iş vermemek gibi tehditlerle kışkırttılar.³² Görüldüğü üzere eski imtiyaz sahipleri ve zenginler istisnasız herkesin kazancına göre vereceği temettu vergisini hazmedememiş ve halkı da olayların içine çekerek karışıklığa sebep olmuşlardı.

³⁰ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal...*, s. 18-20.

³¹ Niş'te yaşanan olaylar, devleti zor durumda bırakarak, Rusya'nın protestosuna, Fransa ve Metternich'in nota göndermesine neden oldu. Üstelik Rusya ve Fransa bölgeye müfettişler gönderdiler. Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi...*, s. 138.

³² Niş isyanı için bkz: Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 375-380; Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yay., İstanbul 1992; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi...*, s. 137-139; Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anivîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi VI-VII-VIII*, YKY, Aralık 1999, s. 1102-1104; Niş isyanı üzerine rapor hazırlayan Edirne Müşiri Yakup Paşa ve Ahmet Tefik Bey'in birleştiği nokta, çok az vergi veren ya da hiç vermeyen zengin kişilerin Tanzimat'la birlikte kazanca göre vergi verileceğinden rahatsız olarak halkı kışkırttıkları yönündedir. Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, Eren Yay., İstanbul, 2002, s. 46-50.

Trabzon'da da 1841 yılında Tanzimat'ın gereklerini uygulamak için girişimde bulunulmuşsa da bölgenin daha önce vergi vermemeye alışmış olan ayan ve eşrafi buna müsaade etmeyince burada Tanzimat'ın uygulanması ileri bir tarihe atıldı ve vergileri eski usul üzere toplanmaya devam edildi. Aynı şekilde Van, Erzurum, Diyarbakır ve Çıldır bölgelerinde de bazı tımar sahipleri ile yurtluk ve ocaklık sahiplerinin direnmeleri yüzünde buralarda da Tanzimat'ın getirdiği vergi uygulamasına geçilemedi.³³

Yukarıda sıralanan olaylar eski imtiyazları ellerinden alınan ayan, voyvoda, kocabaşlar ve kazanca göre vergi vermek istemeyen zenginlerin halkı kışkırtması sonucunda yaşanmıştı. Fakat muhassıllar ile muhassıl vekillerinin ve diğer yöneticilerin bazı uygunsuz davranışları da pek çok yerde halkın isyan etmesine sebep oldu.

Tanzimat vergi reformu gereği, hazinenin bazı ihtiyaçları için vergilerin bir kısmı halktan peşin alınacaktı. Fakat 1840 yılında Rumeli'de Cuma Muhassıllığı'na bağlı Çarşamba Kazası halkı, muhassılın fazla vergi aldığını iddia ederek, bazı vergileri vermek istemediler. Halkın iddiasına göre muhassıl, ilk iki seferde elli iki bin beş yüz kuruş vergi toplamış ve daha sonra üçüncü kez yüz on bin kuruşluk bir vergi toplamaya kalkışmıştı. Bu ise talimatname ve verilen emirlere aykırı idi. Meclis-i Vâlâ yaptığı değerlendirme sonucunda halkı doğruladı ve halka bir ceza vermedi. Bununla birlikte muhassılın kendisine verilen talimatnameyi halka layıkıyla anlatmadığı da belirlendi. Çarşamba Kazası'nda yaşanan bu olayda muhassılın ihmalkârlığının yanı sıra yine halkı kışkırtan nüfuzlu kişilerin de etkisi büyüktü.³⁴

Bozok sancağına bağlı Akdağ Kazası'nda, yine 1840 yılında muhassılın uygunsuz davranışları vergi direnişlerine yol açtı. Muhassıl İzzet Bey, emrindeki zaptiye askerlerinin sayısını ve bunların maaşlarını da fazlaca göstermişti. Askerlerin maaşlarını seksen kuruş gösterip altmış kuruş ödeme yapmakta ve askerlerin gıdaları ve bineklerinin yem, saman gibi masrafları için vermesi gereken paraları deftere kaydetmesine rağmen ödememekteydi. Öte yandan aşar vergisi konusunda da zahire noksanı diyerek aşar vergisi toplamak, halkın ambara getirdiği zahireyi ölçülerde hile yaparak düşük göstermek, sebze

³³ Musa Çadırcı, *Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)*, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, TTK., Baskı II, Ankara 1994, s. 103-104; Musa Çadırcı, *Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK., Ankara 1994, s. 297.

³⁴ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal...*, s. 15-18.

ve samandan öşür vergisi istemek gibi usulsüzlüklere de başvurmaktaydı. Muhassılın tüm bu davranışları halkın isyan etmesine sebep oldu.³⁵

Biga Kazası'nda İlya isimli bir Gayrimüslim kendi koyunları ile Hacı Emin Ağa ismindeki bir şahsın koyunlarına çobanlık yapmaktaydı. Hacı Emin Ağa'nın vefatı etmesi üzerine koyunların resm-i kısmet tutarı varisleri tarafından ödenirken, bu vergi İlya'nın koyunlarından da talep edilmişti. Muhassıl bu konuyu meclise taşımadan, İlya'nın koyunlarından 1.400 kuruş vergi almış ve Tanzimat usulüne uymamıştı. İlya'nın durumu arzuhal ile sunulmuş ve parasının geri verilmesine dair irade çıkmıştır.³⁶

Denizli'de daha önceki yıllarda halka vergi konusunda yaptığı zulümler nedeniyle muhassıl Osman Ağa halk tarafından istenmeyerek direnmelerine sebep oldu. Yine Ayaş'ta da muhassılın haksız uygulamaları halkın tepkisine neden oldu.³⁷ Yine 1840 tarihinde, Vidin'e bağlı Lom Kazası'nda da bir kadın, muhassıl vekilinden hamile olduğu söylemesi üzerine ahali vekilin azledilmesini istemişti. Fakat Vidin Muhassılı Kamil Efendi böyle bir kadına güvenmediğini belirterek vekili azletmeyeceğini bildirmişti. Ancak muhassılın bu tavrına rağmen meclis bir araştırma yaptı. Her ne kadar şer'i olarak ispatlanamasa da vekilin kadınla bir münasebetinin olduğu halk tarafından bilinmekteydi ve bu durum vergilerin toplanmasında bir soruna yol açabilirdi. Daha sonra vekilin kendisi görevinden istifa etti.³⁸ Vidin muhassılı Kamil Efendi de halktan fazla vergi toplamaya kalkışınca mükelleflerin itirazıyla karşılaşmıştı. Üstelik halkın kendi ihtiyacı için ektiği sebzedden de öşür almak istemişti. Bu gibi usulsüz davranışlarından dolayı daha sonra bu muhassıl görevinden alındı.³⁹

Tanzimat ile birlikte 1840 yılında muhassıllar eliyle yürütölmeye çalışılan bu yeni vergi sisteminin başarısız olmasının nedenlerinden biri, göröldüğü gibi sadece muhassılların uygulamadaki usulsüzlükleri değil aynı zamanda bu sistemden zarar gören itibarlı kişilerin halkı kışkırtmalarıydı. Bunun sonucunda 1842 yılı başlarında muhassıllık uygulaması kaldırılarak, emanet usulüne sona verildi.

³⁵ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal...*, s. 23-29.

³⁶ B.O.A., C.DH., 1522, 29 Cemaziyelahir 1256/28 Ağustos 1840.

³⁷ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal...*, s. 34-36.

³⁸ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit...*, s. 275-277.

³⁹ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi...*, s. 140.

1.1.6. Muhassıllık Uygulamasının Kaldırılması

Tanzimat Fermanı'nın gereği olarak, kazanca göre vergi konulması uygulaması, Osmanlı'nın Müslim ve Gayrimüslim unsurları için önemli bir gelişme idi. Çünkü bu uygulama ile yıllardır vergi toplayıcı mültezimlerin baskı ve zulümlerine fırsat veren iltizam sistemi kaldırılmış ve yeni bir uygulama olan emanet usulünü getirilmişti.⁴⁰ Üstelik zengin fakir herkes kendi mal varlığı üzerinden kazandığı kadarını ödeyecek ve memurlara maâş bağlanması dolayısıyla angarya gibi uygulamalar da kaldırılacaktı. Bu yeni sistem gereğince merkezden muhassıllar atandı ve gittikleri yerlerde malî yetkilerle tüm vergi işlerinden sorumlu tutuldular. Tüm bu gelişmeler kronolojik olarak sıralandığında bir değişim görülse de uygulamada pek bir fark olmadı.

1840 yılı itibariyle mültezimler artık Osmanlı ekonomisinin fiili olarak bir unsuru olmaktan çıkmışsa da yerlerine atanan muhassıllar, mültezimlere yakınlığıyla bilinen kişilerdi.⁴¹ Üstelik muhassılların çoğu mültezimlerin davranışlarını takip ettiler. Böylece Tanzimat'la birlikte yeni bir kimliğe bürünen Osmanlı vergi düzeni isim değişikliğinden öteye geçemedi.

Yukarıda belirtildiği üzere muhassılların uygunsuz davranışlarının yanı sıra sistemin başarısız olmasındaki diğer bir unsur da bazı çevrelerin eski imtiyazlarını kaybetmelerinden dolayı gizli faaliyetleriydi. Eski mültezim, voyvoda ve sarraflar iltizam usulünün kaldırılmasıyla birlikte büyük kazançlardan mahrum kalmışlardı. Yine çorbacı, ayan ve ağa gibi yörenin zenginleri kazanca göre vergi verilmesinden memnun değillerdi. Çünkü bu kesim eski usule göre ya hiç vergi vermez ya da az vererek, geriye kalan vergi halka yükletirlerdi. Üstelik bu zenginler halka angarya işlerini de yaptırmaktaydılar. Bu yüzden gerek kazanca göre vergi verilmesi, gerekse angaryanın kaldırılması, ayan ve ağaların eski statülerini alt üst etti. Öte yandan eskiden muafiyetleri bulunan din adamlarının da muafiyetlerinin kaldırılması ve özellikle Hristiyan vakıflarının artık vergi verecek olması ruhbanların Tanzimat'a cephe almasına neden oldu.⁴² Meclislerde de durum farklı değildi. Meclisler genellikle yörenin ayanı ve zenginlerinden oluşmaktaydı. Aslında bu meclislere üye seçimini açıklayan talimatnamenin birinci maddesinde aranan

⁴⁰ Emanet usulü, devletin vergileri kendi memurları tarafından toplatması usulüne verilen isimdir. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine...*, s.128.

⁴¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi Anadolu...*, s. 210; İnalçık, Tanzimat'ın mimarlarından Mustafa Reşit Paşa'nın başarısız olmasının temel nedenlerinden biri olarak, paşanın Tanzimat'ı anlayıp buna göre hareket edecek memur kadrosuna sahip olmamasını gösterir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 367.

⁴² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 369.

özellikler tanımlanırken, yörenin ileri gelenlerinden akıllı ve memleket işlerinden anlayan nüfuzlu ve zengin kişilerin seçileceği üstü kapalı ifade edilmişti.⁴³ Bu konuda Osmanlı hükümetinin de hassas davranmadığını belirtmek gerekir. Mesela muhassıllar sorumlu oldukları yerlerde çoğu göreve evlât, damat ve kardeş gibi kendi yakınlarını atamışlardı. Bu durumu merkeze bildiren Ahmet Arif Hikmet Bey, aldığı cevapta muhassılların kendi yakınlarını görevlendirmesinde bir sakıncanın olmadığı cevabını almıştı.⁴⁴

Muhassıllığın başarısız olmasının bir nedeni de dağınık bir yapıya sahip olmalarıydı. Bilindiği gibi muhassıllar merkezden direkt olarak atanırlardı ve bir eyalet içinde bulunan kaza ve sancak muhassıllarının eyalet muhassıllığı ile idarî manada bir bağlantıları yoktu.⁴⁵ Bu yüzden vergilerin merkeze gönderilmesi zaman almakta ve bu da devletin gelirlerine zarar vermekte idi. Öte yandan muhassıllar zahirelerin bir araya toplatılıp, zamanında satılması gibi işleri beceremediklerinden dolayı ürünler zayi olmaktaydı.⁴⁶

Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra bir de muhassıllık, devletin hazinesi için maliyetli bir kurum oldu. Çünkü tüm muhassıl ve meclis üyelerine maâş bağlanmıştı. Bu yüzden toplanan gelirlerin çoğu memurların maâş ve masraflarına gidiyor ve böylece devlet hazinesi zarara uğruyordu. Daha 1841 yılında gelirden çok giderlerin arttığı gerekçesiyle kasabalarda bulunan küçük meclisler kaldırılmıştı.⁴⁷ Aslında Arif Hikmet Bey, hazırladığı raporunda bu konuya değinmişti. Raporunda, kasabası bulunmayan ve birkaç küçük köyden oluşan bazı kazalarda, meclislerin kurulduğundan ve üyelerine maâş bağlandığından bahisle buralarının küçük yerler olup, meclislerinin kapatılarak uygun yerlere bağlanmaları gerektiğini ifade etmişti. Ona göre böylece devlet tasarruf edecekti.⁴⁸

Osmanlı malî tarihinde Tanzimat Fermanı ile uygulanmaya başlanan yeni vergi düzenini icra eden muhassıllık kurumu, yukarıda sıralanan başarısızlık ve usulsüzlüklerden dolayı artık devam ettirilemezdi. Kaldı ki emanet usulüyle yönetilen 1840-1842 yılları

⁴³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s. 216.

⁴⁴ Mahir Aydın, "Ahmed Arif...", s. 89-90.

⁴⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netâ'iyic ül-vukuât*, s. 293; Ayla Efe, "Tanzimat Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, C. VI, S. 22, yaz 2009, s. 93.

⁴⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s. 210.

⁴⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s. 212.

⁴⁸ Mahir Aydın, "Ahmed Arif...", s. 91; Öte yandan muhassıllığın kaldırılmasıyla birlikte muhassıllık meclisi üyelerine maâş verilmeyerek, gönüllü olarak çalışmaları istendi. İsimleri de memleket meclisi olarak değiştirildi. Memleket meclisleri 1849 yılında yapılan düzenleme ile eyalet meclisi/büyük meclis adını aldı. Sancaklar merkezlerinde ise küçük meclisler oluşturulacaktı. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s. 215

arasındaki gelir gider tablosu hesaplanamamıştı.⁴⁹ Üzerinde çalıştığımız Biga Kazası'nın bağlı olduğu Biga Sancağı'nda da muhassılların vergi toplama işini beceremediklerine şahit olmaktayız. Buraya görevlendirilen muhassıllar “nâ ehil” olduklarından birbiri ardına gelen bir kaç muhassıl görevinden alınmıştı. Buna rağmen 1256 senesinden bakaya kalmış ve 1257 senesi vergileri ise henüz toplanamamıştı. Böylece vergiler hazineye bütün bir şekilde gönderilemiyor ve devlet zarar görüyordu.⁵⁰ Nihayetinde 1842 yılında muhassıllıklar kaldırılarak fermanda ağır bir şekilde eleştirilen iltizam usulüne geri dönüldü.⁵¹

1.2. 1844-45 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMLARI

1840 yılı itibarıyla vergi işleriyle ilgilenmek amacıyla uygulamaya konulan muhassıllık sistemi, sadece malî yapıyı değil aynı zamanda idarî yapıyı da değiştirmişti. Bununla birlikte 1842 tarihinde kaldırıldığında da malî ve idarî yapı tekrar değişime uğradı. Öncelikle emanet usulü terk edilerek, iltizam sistemine geri dönüldü. Valilere, idarî yönetimi yanında malî yetkileri iade edildi. Fakat valiler malî konularda direkt olarak yetki sahibi değillerdi. Çünkü hükümet vergi dağıtımını ve toplanması işlerinde merkezden eyaletlere birer defterdâr atamıştı. Ancak valiler malî konularda defterdârları denetleyecekti. Defterdârlar aynı zamanda eyaletlerdeki meclislerin doğal üyesi olmakla birlikte, bu meclise karşı da sorumluydular. Defterdârı olduğu eyaletin öşür ve diğer gelirlerinin nelerden ve nerelerden alındığını gösterir defterleri kaydetmek ve kaymakam ile kaza müdürlerinin yolladığı gelirleri de defterlere işleyerek toplanan bütün vergileri hazineye göndermek onların görevleri arasındaydı. Diğer taraftan bunların yanlarına yazım işleri kolaylaştırmak ve hızlandırmak için kâtipler verilmişti.⁵²

Tanzimat ile birlikte değişen idarî yapıda artık sancaklar en alt yönetim birimi değillerdi. Kazalar yeniden düzenlenerek, sancaklara bağlandı ve sancaklar da eskisi gibi eyaletlere bağlı kaldı. Kısaca idarî düzen ana hatlarıyla kaza, sancak ve eyalet olmak üzere üç birimden oluşuyordu. 1842 yılında sancakların başına kaymakamlar atandı. Kaymakamlar valilere karşı sorumlu olmakla birlikte Dâhiliyye Nezâreti'ne bağlıydılar.

⁴⁹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-vukuât*, s. 289.

⁵⁰ B.O.A., Hat., 1422/58106-A, 25 Cemaziyelevvel 1257/15 Temmuz 1845.

⁵¹ Ahmet Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed...*, s. 1118-1119. Ayrıca muhassıllık sistemi her ne kadar 1842'de kaldırılmış ise de daha kurulduğu yıl olan 1840 sonlarına doğru kaldırılacağı halk arasında konuşulmaktaydı. Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, s. 70.

⁵² Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s. 215.

Öte yandan sancaklarda bulunan küçük meclislerin başkanlığını kaymakamlar yapmaktaydı. Yine idarî alandaki görevlerinin yanı sıra malî alanda da görevleri bulunmaktaydı. Sancağa bağlı bulunan yerlerin aylık/yıllık gelir giderlerini tutarak büyük meclise sunacaktı.⁵³

1842 yılından sonra değişime uğrayan bir başka yapı da kazalardı. Bu tarihten önce adlî bir birim olarak bilinen kazalar artık idarî yapı içerisine alınarak, köylerden sonra gelen bir yönetim birimi olacaktı. Bu birimin başına müdür getirilecek ve bu kişi kazanın ileri gelenleri arasından seçilecekti. Öte yandan müdürlere maâş verilmeyerek, aylıklarının halk tarafından karşılanması uygun görüldü. Yine bunlar gerekirse kendilerine yardımcı olmak için yanlarında kâtip çalıştırabileceklerdi. Kaza müdürleri idare ettikleri kaza ve bağlı köylerin vergilerini toplayacak ve buraların güvenlik işlerinden de sorumlu olacaktı. Bununla birlikte imam ve muhtarların yerlerinden gönderdiği vergi dağıtım raporlarını inceleyerek kaymakama sunacaktı. Kaza müdürleri her malî yılbaşında sancak merkezine giderek kaymakamların başkanlığındaki mecliste kazanın yıllık muhasebesi yapılacaktı. Meclisten çıkan sonuç muhasebe defterine kaydedilerek defterdârlara gönderilecek, defterdârlar da gerekli incelemelerden sonra bunları eyalet meclisine sunacak ve burada uygun görülürse onaylanacaktı.⁵⁴

1844-45 yılı temettuat sayımları görevlilerinin en son halkasını muhtarlar ve imamlar oluşturmaktaydı. İmamlar, Tanzimat'a kadar mahalle ve köy gibi yerleşim birimlerinde dini sorumluluklarının yanı sıra idarî sorumluluklara da sahipti. Fakat muhtarlık teşkilatının ilk olarak 1829 tarihinde kurulmasıyla birlikte, buralardaki idarî yetkileri giderek azalmaya başlamıştı.⁵⁵ Çadircı, muhtarlık teşkilatının II. Mahmut'un merkeziyetçilik politikası gereği, ayanların gücünü kırmak amacıyla kurulduğunu ileri sürmekte ve ayanların görevlerini devraldıklarını ifade etmektedir. Buna göre muhtarların, mahallelerinde güvenliği sağlamak, mahalleye gelen ve gidenleri kontrol ederek amaçlarını bilmek, güvenilir bir kefil aracılığıyla mahalleye taşınanları ya da başka yere daimi göç edenleri, ölenleri ve doğanları deftere işleyerek, defter nazırına bildirmek gibi görevleri vardı. Tüm bu görevlerinin yanında muhtarların mahallelerinde gelir gider defterlerini

⁵³ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s. 236-237.

⁵⁴ Musa Çadircı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, TTK., C. LIII, S. 206, Nisan 1989, Ankara 1989, s. 237-240.

⁵⁵ Kemal Beydilli, "İmam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 181; Ziya Kazıcı, *İslam Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yay., İstanbul 2010, s. 182.

tutmak ve vergi dağıtım işlemlerini imam ile birlikte yürütmek gibi sorumlulukları da bulunmaktaydı.⁵⁶

Muhassıllığın kaldırılmasıyla birlikte 1844-45 temettuat sayımlarını yapacak olan görevliler de değişti. Bu sayımlar temel olarak yukarıda görev ve yetkileri açıklanan imam ve muhtar, kaza müdürü, kaymakam, defterdâr ve valiler tarafından, kendi sorumluluk bölgelerinde fakat ortak bir çalışma sonucunda yapılacaktı. Yine büyük ve küçük meclisler bölgelerinde yapılan bu sayımları denetleyecek ve onayladıktan sonra sayım sonuçlarını Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye sunacaktı.⁵⁷

Osmanlı hükümeti Tanzimat'ın ilanından hemen sonra fermandaki hükümlerin uygulanmasından doğan problemleri aşmak için Anadolu ve Rumeli taraflarına bir teftiş heyeti gönderdiğini daha önce ifade etmiştik. Bu teşebbüsten sonra 1842 yılında tekrar teftiş heyeti gönderilmesi düşünülmüşse de gerek sadrazam değişikliği gerekse kış mevsiminin gelmesi nedenlerinden ötürü bu teftiş gerçekleştirilemedi. Aslında bu teftişler sorunların temeli araştırılarak çözümler getirme amacı gütmektedir. Yine bu amaçla 1844-45 temettuat sayımlarına başlamadan önce eskisi gibi problemlerle karşılaşmamak için çözümler aranmaya başlandı. Bu düşünceden hareketle 1845 yılı başında yapılan Meclis-i Vâlâ toplantısında Tanzimat'a dâhil olan her eyaletten iki temsilcinin İstanbul'a çağrılmasına karar verildi. Böylece bölgelerin sıkıntıları bilinerek önceden önlemler alınabilecekti. Öte yandan bu eyalet temsilcilerinin masrafları bölgelerindeki mal sandıklarından karşılanacak ve İstanbul'da devlet görevlilerinin konaklarında misafir edileceklerdi.⁵⁸ Temsilciler İstanbul'a gelerek Meclis-i Vâlâ'da eyaletlerindeki sorunları yazılı olarak ifade ettiler. Buna göre temel sorun vergi yükünün fazla olmasıydı. Diğer problemler ise daha çok eyaletlerdeki yol, su, köprü gibi imâr işleriyle ilgiliydi. Öte yandan temsilciler, vergilerin hasat mevsimi geldiğinde alınmasını da talep ettiler.⁵⁹ Toplantı sonucunda temsilcilerin isteği yerine getirilerek, vergilerin hasat zamanı toplanması ve imâr problemleriyle ilgilenmek üzere İmar Meclisleri kurulması kararlaştırıldı.⁶⁰ Böylece Meclis-i Vâlâ, 1844-45 sayımları öncesi temsilcilerden aldığı bilgiler doğrultusunda

⁵⁶ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, TTK., C. XXXIV, S. 135, Temmuz 1970, Ankara 2003, s. 413-414.

⁵⁷ Meclis-i Vâlâ'nın Osmanlı idarî düzenindeki yeri ve önemi için bkz: Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK., Ankara 1994.

⁵⁸ M. Tayyip Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", *Belleten*, TTK., C. XXXI, No. 121, Ocak 1967, Ankara 1967, (93-111), s. 103.

⁵⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *OTAM*, S. 3, (Ocak, 1992), s. 325-326

⁶⁰ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de...", s. 620.

hazırlıklarını tamamlayarak vergi dağıtımını ve toplanması işini vali ile defterdârların kontrolünde başlatmış olacaktı.

1.2.1. Temettuat Sayımlarının Uygulanışı

Hükümet yeni temettuat sayımlarının nasıl yapılması gerektiği ve dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında vilayetlere talimatnameler gönderdi. Nitekim 1261/1845-46 tarihli Konya vali ve defterdârına gönderilen bir talimata göre; muhassıllık döneminde olduğu gibi her bir şahsın, kiraya vermeyerek oturdukları evlerinden başka, kazanç elde ettiği bütün tarla, bağ, bostan, değirmen, han, dükkân ve kiraya verdiği ev gibi emlak ve akarı ve bunlardan meydana gelen yıllık kazançları deftere yazılacaktı. Yine esnaf ve tüccarların yıllık kazançları ile çiftçilerin yıllık öşürlerinin ne kadar olduğu ve ne tür öşür verdikleri deftere işlenecekti. Diğer taraftan vergi vermeyen şahıslar da deftere kaydedilecekti.⁶¹

Tanzimat'a dâhil olan eyaletlerdeki vali ve defterdârlara temettuat yazımları için ayrıca defter numuneleri gönderildi. Vali ve defterdârlar bu numunelerden birer adet vermek ve verilen diğer talimatları anlatmak üzere idareleri altında bulunan kaymakamlar, kaza müdürleri ve meclis üyelerini eyalet merkezine çağıracaktı. Burada sayımın amacının herkesin eşit tutulması ve herkesten kazancı oranında vergi alınması olduğu, artık devletin merkezden memurlar göndermeyerek (muhassıllar) bu işin kendilerine verildiği ve bütün görevlilerin devletin bu güvenini boşa çıkarmaması gerektiği anlatıldı. Öte yandan tekrar bir sorunla karşılaşmamak için iyi bir araştırma sonucunda herkesin vergisi tespit edilmesi gerektiği belirtildi. Eğer emlak, akar, ticaret ve gelir elde ettiği her türlü varlığından bir nesne gizleyen olursa şiddetle cezalandırılacağına halka bildirilmesi de eyalete çağrılan idarecilere ifade edildi. Bunun üzerine görev yerlerine dönen kaymakam ve kaza müdürleri de imam muhtar, papaz ve kocabaşları idare merkezlerine çağırarak onlara görevlerini izah edeceklerdi. Ve böylece her köyün imam ve muhtarı ve Gayrimüslim olan yerlerin ise papaz ve kocabaşları tarafından defterler yazılmaya başlanacaktı.⁶² Ayrıca bu yazımlar ziraat müdür ve vekilleri gözetimi altında gerçekleşecekti. Yazım işleri bitirildikten sonra yerine göre imam ile muhtar veya kocabaşı

⁶¹ Bu vesikanın ilk satırında “Tahkik-i temettuata dair vülât-ı i'zâm hazeratına gönderilecek ta'limât müsveddesidir” denilerek Tanzimat'a dâhil olan bütün eyaletlerin valilerine gönderildiğini anlaşılmaktadır. B.O.A., A.MKT., 58/8, 1261/1845-46.

⁶² Bu görevliler daha önce muhassıllar tarafından yürütülen temettuat defterlerinin yazımında da rol almışlardı. Dolayısıyla bunların az da olsa yazım tecrübeleri mevcuttu. Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları...”, s. 778.

ile papazlar tarafından defterler mühürlenerek kaza müdürüne gönderilecek, müdürler defterleri bağlı olduğu sancağın kaymakamına, kaymakamlar da idareleri altında bulunan kaza ve köylerden gelen diğer defterlerle birlikte vali ve defterdâra teslim edeceklerdi. Defterler burada temize çekilmeyecek ve birbirine karıştırılmayacak şekilde her köyün defteri kazasına göre torbalara koyularak devlet hazinesine gönderilecekti. Eyaletten çıkan defterler doğrudan Meclis-i Vâlâ'ya gönderilir ve orada incelenirdi. Eğer defterler daha önceden gönderilen örnek defterlere ve talimatnameye uygun ise hazineye gönderilirdi. Uygun olmadığı takdirde noksanları belirtilir ve yine hazineye gönderilirdi. Hazineye gelen bu defter burada da incelenir, eksik ve yanlışları ayrıntısıyla defter üzerine işaretlenir ve tekrar düzeltilip gönderilmesi için yerine iade edilirdi.⁶³ Hazırlanıp gönderilen defterlerde bu sıra takip edilirken, yine bu defterlerin yazımının doğru olup olmadığı yerlerinde de takip edilecekti. Örneğin bir mahalle/köyün defteri bitirilerek kaza müdürüne teslim edildiğinde defter mecliste incelenerek istenilene uygun bulunursa mazbatası ile birlikte Meclis-i Vâlâ'ya gönderilecekti. Şayet defterde şüpheli bir durum varsa kaza müdürü o mahalle/köye giderek gerekli araştırmayı yapacak ve defter düzeltilip meclisçe kontrol edilerek, tekrar mazbata ile gönderilecekti. Kontrol sistemi, defterler müdürlerden kaymakamlara ve onlardan da vali ve defterdârlara geldikçe devam edecekti. Böylece defterlerde yapılan yanlış yazımlar ya da varsa haksızlıklar engellenmeye çalışılacaktı. Eğer doğrudan eyalete bağlı kazalarda böyle bir problemle karşılaşılsa defterdârlar, sancağa bağlı kazalarda ise kaymakamlar tarafından bizzat gidilerek yerinde inceleme yapılacaktı. Uygunsuzluklar meydana çıkarıldığında defterler de düzeltilecek ve buna sebep olanlar cezalandırılacaktı. Öte yandan temettuat yazımlarında eşitlik ve doğruluk ilkesi temel alınması gerektiğinden bahisle, eğer bir köyün öşür vergisi bin kuruş ise köylüye kalan ürünün dokuz bin olması gerekliliği örnek verilerek, öşürde onda bir kuralının uygulanacağı belirtilmekteydi. Yine esnâf, tüccâr ve zanaatla uğraşanların yıllık gelirleri o çevrenin bilirkişilerine de sorulup iyice araştırılarak belirlenecekti. Görevliler de devletin gözüne girmek için ne halkın vergilerini yüksek tutacak ne de halka yaranmak için vergileri düşük yazacaklardı.

1261 yılında temettu sayımları tamamlanacak ve bu sonuca göre belirlenen vergiler ancak 1262 senesinde toplanabilecekti. Ayrıca 1261 yılı vergileri eskisi gibi toplanacak ve 1260 yılı vergi bakayaları da daha fazla ertelenmeyerek hazineye gönderilecekti.

⁶³ B.O.A., İ.MSM., 4/70, 8 Şaban 1261/12 Ağustos 1845.

Osmanlı devleti, ürünler üzerinden alınan öşür vergisini rûz-ı Hızır ve rûz-ı Kasım'da olmak üzere iki taksitle toplamaktaydı.⁶⁴ Halkın temsilcilerinin talebi ve Meclis-i Vâlâ'da kabul edildiği üzere artık bu sistem terk edilerek, vergiler ürünlerin hasat zamanlarında toplanacaktı.⁶⁵ Çünkü diğer türlü ürünlerini kaldırmadan vergi vermek zorunda olan halkın başkalarından yüksek faizlerle veya ödünç yoluyla para almasına sebep olmakta ve bu durum halkı sıkıntıya sokmaktaydı. Bu şekilde halka kolaylık sağlanmış olacaktı. Fakat bundan sonra eskisi gibi vergi bakayası bırakılmayacak, senesi içinde vergiler tamamen toplanılacaktı. Öşür mükellefi olan bu çiftçiler haricinde esnâf, tüccâr ve zanaat sahiplerinin vergileri sene başında dağıtılarak toplanacaktı. Öte yandan devlet, vergilerin ürünün hasat zamanında toplanması konusunun, verginin birinci taksitinin ertelenmesi şeklinde yanlış anlaşılmasa gerektiğini vurgulayarak vali ve defterdârları uyarmaktaydı.

Vali ve defterdârlara gönderilen talimatnamede, valilerden idareleri altında bulunan kaza müdürleri ve kaymakamları eyalet merkezine çağırarak, talimatları anlatıp bir kopyasını vermeleri istenmişti. Bu talimatnamenin usulünce uygulanıp uygulanmadığını çeşitli arşiv vesikalarından takip edebilmekteyiz. Mesela Filibe Kaymakamı da ifade edildiği şekilde Edirne Eyalet Meclisi'ne çağrılarak talimatnamenin bir kopyası kendisine verilmişti. Bunun üzerine Filibe'ye geri dönen kaymakam idaresi altında bulunan nâib, müdür ve meclis üyelerini sancak merkezine çağırarak ve talimatnamede yer alan konuları anlatarak, temettuat sayımlarını artık merkezden görevliler gönderilmeyip kendilerinin yapacağını ifade etmişti.⁶⁶ Kaymakamlık meclisinden ayrılan kaza müdürleri de yerlerine vardıklarında idareleri altında bulunan mahalle ve köylerin muhtar ve kocabaşlarını kaza merkezine çağırarak emir ve talimatları anlatmışlardı.⁶⁷ Aynı şekilde Rumeli Eyaleti'nde de bütün kaza müdürleri ve Kesriye Kaymakamı eyalet meclisine çağrılıp, talimatname *kelimât-ı müessire* ile anlatılarak, tembellik ve rehavete kapılmadan, adaletli bir şekilde yazıma başlanılmasının tembihlenmiş ve kendilerine birer örnek defter de verilmiştir.⁶⁸

⁶⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yay., İstanbul 2005, s. 197.

⁶⁵ Daha önce, 1845 yılında Tanzimat'a dâhil olan eyaletlerden İstanbul'a çağrılan temsilcilerin raporlarında, vergilerinin hasat zamanında toplanmasını istediklerini ve bunun Meclis-i Vâlâ'da kabul edildiğinden bahsetmiştik. Yine Konya Valisi'ne gönderilen vesikada kararlaştırılan durumun vali ve defterdârlara bildirildiğini görmekteyiz.

⁶⁶ B.O.A., 26/12, 19 Recep 1261/24 Temmuz 1845.

⁶⁷ B.O.A., C.M.L., 26/20, 17 Recep 1261/22 Temmuz 1845; Filibe Kaymakamlığı'na bağlı 12 kazanın müdürleri kaymakamlık merkezine çağrılarak, talimatname anlatılmış ve bir kopyası da ellerine verilmiştir. Kadı, kaza müdürleri ve yerel meclis üyeleri kendilerine güvenerek böyle bir görevi verdiğinden dolayı padişaha dua ve teşekkürlerini de ifade etmişlerdir. B.O.A., MVL., 41/15, 29 Recep 1261/3 Ağustos 1845.

⁶⁸ B.O.A., İ.MVL., 68/1290, 1 Recep 1261/6 Temmuz 1845.

Yine Bolu,⁶⁹ Ankara,⁷⁰ Aydın⁷¹ ve Konya⁷² Sancakları'nda da talimatnameye uygun davranıldığını görmekteyiz. Ancak aksi yönde hareket eden görevliler de mevcuttu. Örneğin Ankara Valisi Vasıf Paşa Ankara Sancağı'na bağlı bütün kaza müdürleri ve Çankırı Kaymakamını eyalet merkezine çağırmişti. Fakat Çankırı Kaymakamı bu işi ağırdan almaktaydı. Birkaç kez yazı ile çağırılmasına rağmen bir cevap vermemişti. İmariye meclisi İstanbul'a gönderdiği mazbatasında kaymakamın uyarılması gerektiğini belirtiyordu.⁷³

Temettuat sayımlarında şüpheli yazımlar olduğu takdirde başta vali ve defterdârlar olmak üzere yöneticilerin bölgelerini teftiş etmeleri gerektiği talimatnamede ifade edilmişti. Fakat bazı valilerin idarî anlamda pek çok işleri olduğundan dolayı teftişe katılamadıkları görülmektedir. Örneğin Rumeli Eyaleti'nde defterlerin yazımlarında uygunsuzluk yapıldığına dair bilgiler geldiğinden dolayı kazaların kontrol edilmesi gerekiyordu. Ancak Rumeli Eyaleti Valisi Ziya Paşa Rumeli ordusuna ait bir takım işlerden dolayı meşgul durumdaydı. Bu sebeple Ziya Paşa, Rumeli Eyaleti defterdârı ile yazışarak meşguliyetini bildirmiş ve aralarında anlaşarak kazalara defterdârın gitmesine karar vermişlerdi.⁷⁴

Bolu Sancağı'nda da vergilerin gizlendiği anlaşılmıştı. Bu yüzden gerek vergilerin açığa çıkarılması, gerekse imâr işleri için Kaymakam Tahir Efendi, meclis üyelerinden Mehmet Bey, ziraat müdürü Kamil Efendi, dört kâtip, hademeler, zaptiye ve sancağın önde gelen kişilerinden oluşan toplam otuz kişi olmak üzere o dönem on sekiz kazası bulunan Bolu Sancağı'nın on üç kazasını yetmiş dört günde gezmişlerdi.⁷⁵ Öte yandan vali ve defterdârların bölgelerinde temettuat sayımlarını teftiş etmelerinin en önemli sebeplerinden

⁶⁹ B.O.A., MVL., 2/49, 3 Recep 1261/8 Temmuz 1845.

⁷⁰ B.O.A., MVL., 2/33, 4 Recep 1261/9 Temmuz 1845.

⁷¹ B.O.A., MVL., 2/35, 11 Recep 1261/16 Temmuz 1845.

⁷² B.O.A., MVL., 2/40, 13 Recep 1261/18 Temmuz 1845.

⁷³ B.O.A., A.MKT., 25/55, 5 Recep 1261/10 Temmuz 1845.

⁷⁴ B.O.A., A.MKT., 26/54, 11 Recep 1261/19 Temmuz 1845; BA, A.MKT, 25/90, 12 Recep 1261/17 Temmuz 1845; B.O.A., İ.MVL., 68/1290, 12 Recep 1261/17 Temmuz 1845.

⁷⁵ Bolu Sancağına bağlı Düzce 4 gün (25 Recep 1262/19 Temmuz 1846), Üskübü 5 gün (31 Recep 1262/24 Temmuz 1846), Gümüşabad 3 gün (4 Şaban 1262/28 Temmuz 1846), Akçaşehir 3 gün (9 Şaban 1262/2 Ağustos 1846), Alablı 6 gün (16 Şaban 1262/9 Ağustos 1846), Ereğli 17 gün (3 Ramazan 1262/25 Ağustos 1846), Hisarönü 5 gün (9 Ramazan 1262/31 Ağustos 1846), Yılanlıca 7 gün (17 Ramazan 1262/8 Eylül 1846), Devrek 7 gün (24 Ramazan 1262/15 Eylül 1846), Dirgine 3 gün (29 Ramazan 1262/20 Eylül 1846), Mengen 7 gün (7 Şevval 1262/28 Eylül 1846), Çağa 4 gün (12 Şevval 1262/3 Ekim 1846) ve Dörtdivan Kazası'nın 3 günde gezildiği (16 Şevval 1262/7 Ekim 1846) ilgili mazbatalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca her kazada yapılan gezilerde binek hayvanı ve kayık kirası gibi ulaşım ücretleri, hayvanların ihtiyacı olan yem ve saman ücretleri, konaklama ücretleri, yiyecek ve içecek ücretlerinin masraflarının ne kadara mal olduğu mazbatalarda ayrıntılı olarak belirtilmiştir. B.O.A., MVL., 10/7, 29 Muharrem 1263/22 Aralık 1846.

biri de kaza müdür ve muhtarlarını uygunsuz davranışlardan alıkoymaktı. Çünkü kaza müdürleri ve muhtarlar halkın ileri gelenleri arasından seçilmekteydi. Bunlar kendilerinin ve taraftarlarının temettuatını az göstererek, diğerlerinin temettuatını ise olduğundan yüksek yazabilirdi. Bu sebepten dolayı vali ve defterdârlar sayım işlerini yalnızca müdür ve muhtarlara bırakmayacak, ara sıra onları teftiş edeceklerdi.⁷⁶

Talimatnamede ifade edildiği gibi Tanzimat'a dâhil olan eyaletlerde artık defter yazımlarına başlanarak ve pek çok yerden defterler bitirilerek Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmekteydi. Buradaki temel işleyiş, yazıma ilk olarak köylerden başlanacak, ilk köyün defteri tamamlanınca da örnek olmak üzere Meclis-i Vâlâ'ya sunulacaktı. Burada incelenen defterin eksikleri belirtilerek, hazineye gönderilecekti. Orada da gözden geçirilen deftere gerekli açıklama yapılarak yerine iade edilecekti. Yerine ulaşan defter düzeltilecek ve diğer yerlerin yazımı da artık ona göre yapılacaktı. Bu şekilde defterlerdeki hata payı düşürülmeye çalışılacaktı.

Talimatnamede yer alan diğer bir husus da defterlerin tamamlandıktan sonra ayrı ayrı torbalara konularak hazineye gönderilmesi idi.⁷⁷ Fakat uygulamada bazı yanlışlıklar yapılmış ve bu hatalı defterler iade edilmişti. Örneğin Sivas merkezinden sekiz, Hafik Kazası'ndan dokuz, Sivasili Kazası'ndan iki, Artukabad Kazası'ndan on beş ve İlbeyli Kazası'ndan da altı adet olmak üzere toplam kırk adet defter gönderilmişti. Fakat Meclis-i Vâlâ'dan verilen cevapta, defterlerin "parça parça" gönderilmesinin talimata aykırı olduğu belirtilmişti. Defterlerin kaza kaza torbalara koyulması ve her torbanın üzerine kazaların isimlerinin yazılması gerektiği ifade edilerek, yerlerine iade etmişti.⁷⁸ Yine Manastır'dan iki farklı tarihte gönderilen defterler de aynı problemlerden dolayı iade edilmişti. Birincisinde üç adet köyün defteri gönderilmiş, Meclis-i Vâlâ defterlerde hem hataların olduğunu, hem de defterlerin parça parça gönderilerek talimata aykırı davranıldığını belirtmişti. Köylerin hepsi yazıldıktan sonra bağlı olduğu kaza torbasına konulması ve torbanın mühürlenmesi gerektiği ifade edilerek, defterleri iade etmişti.⁷⁹ İkincisinde ise sekiz adet köyün defteri gönderilmiş aynı sebeplerden ötürü iade edilmişti.⁸⁰

⁷⁶ B.O.A., MVL., 41/10, 9 Recep 1261/14 Temmuz 1845.

⁷⁷ Talimatnamede tamamlanan defterlerin hazineye gönderilmesi yer almışsa da buradan önce meclis-i Vâlâ'da kontrol edilmiş ve örnek deftere ve talimatnameye uymayanlar, eksiklikleri belirtilerek yerlerine geri gönderilmiştir.

⁷⁸ B.O.A., MVL., 2/67, 24 Şaban 1261/28 Ağustos 1845.

⁷⁹ B.O.A., MVL., 41/26, 17 Şaban 1261/21 Ağustos 1845.

⁸⁰ B.O.A., MVL., 41/34, 10 Ramazan 1261/12 Eylül 1845.

Bütün defterler istenildiği biçimde bitirilerek gönderildikten sonra temize çekilmeleri gerekmektedir. Bunun için hazine memurlarından bir kişinin görevlendirilmesi ve yanına da yeterli miktarda kâtip verilerek bir kalem oluşturulması konusu Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Âli-i Umumî’de görüşüldü. Bunun üzerine çıkan iradede konu Ceride Muhasebesine havale edildi. Fakat muhasebede görevli memurların kendi asli işlerini ancak yetiştirebildiklerinden burada açıktan geçici kâtipler görevlendirilecekti. Buna göre altmış yedi adet sancağın her birine defter işinden anlayan memurlar görevlendirildi. Varidat muhasebesinden altı, Masarifat muhasebesinden yedi, Sergi muhasebesinden yedi, Esham muhasebesinden beş, Ceride muhasebesinden yedi, Nizamiye muhasebesinden dört, Evkaf muhasebesinden beş ve bu muhasebelerin çeşitli odalarından yedi memur ile Mektubi kaleminden yedi, Evâmîr-i Maliye kaleminden yedi ve Defterhâne kaleminden beş ve Defterhâne’den iki olmak üzere toplam altmış yedi memur görevlendirildi. Bu memurlara yardımcı olmak üzere her birinin yanına beş adet kâtip verilerek toplam üç yüz otuz beş kâtip tayin edildi. Böylece gönderilen defterler, bu memurların gözetiminde kâtipler tarafından temize çekilecekti. Ayrıca kâtipler bu defterlerden iki tane temize çekeceklerdi. Çünkü bunlardan biri hazineye kalırken, diğeri yerine gönderilecekti. Öte yandan bunlar işlerinde titiz davranacak ve defterlerin sancak ve kazaca icmallerini çıkaracaklardı. Yine kâtipler çalışma saatlerine uyacak ve Ceride muhasebesinden Şefik Efendi tarafından denetleneceklerdi. Her memur kendine ayrılan yerin defter işleriyle ilgilenecekti. Buna göre; Ankara’ya yedi, Diyarbakır’a altı, Aydın, Hüdavendigâr, Bolu, Erzurum, Sivas ve Çirmen’e beş, Selanik ve Yanya’ya dört, Rumeli, Üsküp, Silistre ve Niş’e üç, Vidin ile Konya’ya iki ve Biga’ya bir olmak üzere altmış yedi memur görev yerlerine ayrıldı.⁸¹

Defterlerin gönderilmesi ve merkezde temize çekilmesi işi yine de zaman almaktaydı. Devlet ise bir an önce kabaca toplam vergi miktarını bilip, gelir gider hesaplamalarını ona göre yapmak istiyordu. Bunun için her köy ve kazanın defterleri gönderilirken bir de yanlarında icmal pusulaları istendi. Pusulada geçmiş yılın vergisiyle birlikte sayımı yapılan temettuat vergisinin miktarı yazılacaktı. Böylece devlet her yerden

⁸¹ B.O.A., C.M.L., 3237, 16 Cemaziyelahir 1261/22 Haziran 1845.

gelen icmal pusulalarını birleştirerek toplam vergi gelirlerini ortaya çıkarabilecekti. Bunun üzerine pek çok kaza, köy ve nahiyeye ait icmal pusulaları merkeze gönderildi.⁸²

1.2.2. Temettuat Sayımları İçin Kâtiplerin Atanması

Temettuat defterlerinin imam, muhtar, papaz ve kocabaşlar tarafından yazılacağı vali ve defterdârlara gönderilen talimatnamede açıkça belirtilmişti. Fakat bir takım nedenlerden dolayı bazı yerlerde defterler, bu görevliler eliyle tutulamadı. Özellikle nüfusunun tamamının Gayrimüslim olduğu yerlerde dil sorunu önemli bir engel teşkil ediyordu. Örneğin Edirne Valisi İsmail Rahmi, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği yazısında artık defterlerin imam, muhtar, papaz ve kocabaşı gibi görevlilerce yazılacağını talimatta yer aldığından bahisle Edirne'de pek çok Bulgar ve Rum olduğunu ve dolayısıyla bunlar defterlerini kendi dillerinde tutup sonra bu defterler Türkçe olarak temize mi çekilecek diye sormaktaydı.⁸³ Benzer bir problem yine Niş'te de yaşandı. Niş Eyaleti kazalarına bağlı köylerin tamamı Gayrimüslimlerden meydana gelmekteydi. Bunların arasında Türkçe okuma yazma bilen olmadığından ve kendi dillerinde yazılan defterlerin de kabul edilmeyeceğinden dolayı yazımlara ilk önce Müslümanların olduğu yerlerden ve kasabalardan başlanacaktı. Bu karar üzerine talimatname gereği bütün imam muhtar, papaz ve kocabaşlar kaza meclisine çağırılmış ve örnek defter ve lâyiha ellerine verilerek yazımların nasıl yapılacağı anlatılmıştı. Fakat kocabaşların “bizim işimiz kâtibsiz olmaz eğerçi ücreti sandıktan virilmez ise bizler beynimizde tevzi’ ve tesvîye ideriz” demesi üzerine buralara kâtip görevlendirilerek yazımlara başlanabilmişti.⁸⁴ Bu gibi dil problemleri dışında yine kâtiplerin görevlendirilmesini gerektiren sorunlar vardı. Nevşehir Sancağı'na bağlı Andoğu Kazası ve Karaman Kazası'nda defterler yanlış tutularak iade

⁸² B.O.A., İ.MSM., 4/70, 8 Şaban 1261/12 Ağustos 1846; B.O.A., İ.MSM., 4/73, 25 Şaban 1261/29 Ağustos 1845; B.O.A., İ.MSM., 19/448, 10 Ramazan 1261/12 Eylül 1845. Defterlerin tamamlanıp icmal pusulalarının gönderildiğine dair pek çok arşiv vesikası bulunmaktadır. Örneğin: Konya Sancağı'na bağlı İshaklı ve Kırılı (B.O.A., MVL, 4/11, 23 Zilkade 1261/23 Kasım 1845); Silistre'ye bağlı Maçı Kazası ve bağlı köy ve nahiyeleri (B.O.A., A.MKT., 35/86, 18 Safer 1262/15 Şubat 1846); Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı Lefke Kazası (B.O.A., A. MKT., 35/94, 19 Safer 1262/16 Şubat 1846); Silistre'ye bağlı İsakçı Kazası (B.O.A., A.MKT., 37/91, 17 Rebiülevvel 1262/15 Mart 1846); Aydın Sancağı'na bağlı Yanıpazar ve Ayasuluk Kazalarıyla Kırın Nahiyesi (B.O.A., A.MKT., 39/14, 7 Rebiülahir 1262/4 Nisan 1846); Niş Sancağı'na bağlı Ürgüp Kazası (B.O.A., A.MKT., 43/57, 13 Cemaziyelahir 1262/8 Haziran 1846) ve Edirne merkezi ve nahiyelerine birlikte eskiden Edirne merkezine bağlı on adet kazanın icmal pusulaları (B.O.A., C.ML., 3421, 18 Muharrem 1263/6 Ocak 1847) İstanbul'a gönderilmiştir. Ayrıca dolaylı olarak bazı vesikalardan da icmal pusulalarının gönderildiğine rastlamaktayız. Bunlara Kocaeli ve Gelibolu (B.O.A., A.MKT., 40/24, 22 Rebiülahir 1262/19 Nisan 1846); Aydın Sancağı'na bağlı Mazun ve Bayındır Kazaları'nın (B.O.A., A.MKT., 52/90, 1 Cemaziyellevvel 1262/27 Nisan 1846) ve İçel Sancağı kazaları (B.O.A., A.MKT., 43/78, 17 Cemaziyelahir 1262/7 Haziran 1846) örnek olarak gösterilebilir.

⁸³ B.O.A., MVL., 41/7, 1 Recep 1261/6 Temmuz 1845.

⁸⁴ B.O.A., MVL., 41/9, 14 Recep 1261/19 Temmuz 1845.

edilmiş ve bundan dolayı maâşla kâtip görevlendirilmişti.⁸⁵ Yine Silistre’de gerek imam ve muhtarlar, gerekse papaz ve kocabaşılar yazım işini becerememişler, bu yüzden uygun bir maâşla kâtip görevlendirilerek defterlerin gönderileceği ifade edilmişti.⁸⁶ Öte yandan kâtipler meclisçe sınava tabi tutuluyor ve sonra maâşları meclis üyelerince belirleniyordu. Ayrıca kaç adet kâtip görevlendirildiği, isimleri karşısına ücretlerinin ne kadar olduğu, nerelere tayin edildiği ve kırtasiye masraflarının ne kadar olduğu defterlere yazılacaktı. Yine kâtiplerin maâşları ve kırtasiye masrafları mal sandıklarından ödenecekti.⁸⁷

1.2.3. Temettuat Sayımlarında Karşılaşılan Sorular

Vali, defterdâr, kaymakam, kaza müdürleri, imam, muhtar, papaz ve kocabaşılar 1844-45 temettuat defterlerinin yazılması işinin kendilerine bırakılmasıyla defter yazımlarına başladılarsa da pek çok soruyla karşılaştılar. Bu sorular peyderpey Meclis-i Vâlâ’ya gönderildi ve buradan kendilerine gerekli cevaplar verildi. Gerçi bunların ellerine örnek defterler ve soru cevap şeklinde açıklayıcı bir lâyiha verilmişti. Fakat buna rağmen talimatname ile lâyhaların tam olarak anlaşılamadığı ve bazı yeni karşılaşılan durumlarda tekrar merkeze sorular gönderildiğine rastlanmaktadır.

Eyaletlere gönderilen lâyiha, daha önceden Meclis-i Vâlâ’ya yöneltilen soru ve cevaplardan meydana gelmekteydi.⁸⁸ 28 adet soru ve cevabı içeren bu lâyiha ile temettuat defterlerinin nasıl tutulacağının genel çerçevesi çizilmektedir. Çiftliklerde ortakçılık usulünün ne şekilde yapılacağı (1), yetiştirilen ürünlerin masrafları çıkarıldıktan sonra geriye kalan miktarın mı temettu yazılacağı (2), Palamut, mahmude (bingöz, sakmunya otu), çam sakızı, nefit yağı, zift, kitre, kök boya ve kil gibi doğal ürünlerden elde edilen temettuatın nasıl yazılacağı (3), aynı hâne içerisinde oturan kişilerin temettuatının ne şekilde yazılacağı (4), çiftçilikten başka işlerle meşgul olan kişilerin, bu işlerden olan

⁸⁵ B.O.A., A.MKT., 38/30, 21 Rebiülevvel 1262/19 Mart 1846; B.O.A., A.MKT., 76/92, 27 Rebiülahir 1262/24 Nisan 1846.

⁸⁶ B.O.A., MVL., 41/21, 28 Recep 1261/2 Ağustos 1845.

⁸⁷ B.O.A., C.ML., 1447, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883 (Vesikanın tarihi Başbakanlık Arşiv Kataloğu’nda 29 Zilhicce 1300 olarak gösterilse de vesikanın içeriğinden anlaşıldığı üzere 1261 yılı Tırhala Sancağı temettuat yazımlarından bahsetmektedir). Kâtiplerin maâşlarının mal sandıklarından ödendiğini çeşitli arşiv vesikalarından da takip edebilmekteyiz. Örneğin Niş Sancağı’nda (B.O.A., MVL., 41/9, 14 Recep 1261/19 Temmuz 1845); Bilecik Kaymakamlığı’nda (B.O.A., MVL., 4/21, 23 Muharrem 1262/21 Ocak 1862); Nevşehir Sancağı’nın Andoğu Kazası’nda (B.O.A., A.MKT., 38/30, 21 Rebiülevvel 1262/19 Mart 1261); Tırhala Sancağı’nda (B.O.A., İ.MVL., 97/2043, 29 Cemaziyelahir 1263/14 Haziran 1847); Sivas Sancağı’na bağlı Divriği Kaymakamlığı’nda (B.O.A., İ.MVL., 103/2265, 26 Şaban 1263/9 Ağustos 1847); Kayseri Sancağı’nda (B.O.A., İ.MVL., 105/2359, 26 Şevval 1263/7 Ekim 1847) ve Sofya Sancağı’nda (B.O.A., İ.DH., 169/8938, 15 Rebiülahir 1264/21 Mart 1848) katip maâşları mal sandıklarından verilmiştir.

⁸⁸ Lâyiha metni için bkz: B.O.A., A.DVN., 13/44, 1261/1844-45; B.O.A., İ.MSM., 4/65, 4 Recep 1261/9 Temmuz 1845.

temettuatı ayrı mı yoksa çiftçilikten elde ettiği temettuata eklenerek mi yazılacağı (5), bir takım anlaşmalara bağlı hâne, dükkân, değirmen gibi akarın ve bunlardan elde edilen temettuatın yazımına gerek olup olmadığı (6), vasi idaresinde olan yetimlerin nakit paraları ve akarlarının yazılıp yazılmayacağı (7), arâzî ve emlâkından başka, sermayesi olup ticaret yapanların temettuatının nasıl yazılacağı (8), hem ikamet ettiği köy/kaza/sancakta hem de başka bir köy/kaza/sancakta emlâk, arâzî ve akara sahip olanların bu varlıkları her iki yere de yazıldığında tekrar edilmiş olacağından hangi yerin defterine yazılacağı (9-10), kiraya verilen bir değirmenin bakım ve onarım masrafları kira bedelinden çıkarıldıktan sonra mı temettu yazılacağı yoksa kira bedelinin tümünden mi temettu yazılacağı (11), kökboyasından ekildikten beş yıl sonra gelir elde edileceğinden bu gibi ürünlerin nasıl yazılacağı (12), ortakçılık usulünde gelirler yarı yarıya pay edildiğinden koyun sahipleri koyunlarını bir ortakçıya verip, seneye ondan alarak yeni bir ortakçıya verdiğinde, eski ortakçının mağdur olmaması için üzerine yazılmış olan temettuatı ne şekilde düzeltileceği (13), bazı köylüler sahiplerinin terk ettiği arâzî üzerinde çiftçilik yaptıklarından, buralardan elde edilen gelirlerin ne şekilde yazılacağı (14), dölsüz kısarak, merkep ve camus gibi hayvanların gelecek sene temettuatı ne şekilde yazılacağı (15), kazanç getirmeyen yoz ve erkek koyunların ne şekilde yazılacağı (16), camus, karasığır, deve, merkep ve kısrağın küçük yavrularının gelecek sene temettuatının nasıl yazılacağı (17), yük taşımada kullanılarak gelir getiren deve, beygir (bargir), katır, manda, öküz ve merkep gibi hayvanlardan elde edilen temettuatın ve masraflarının ne şekilde yazılacağı (18), başka kaza ve sancaktan gelip bir kazaya yerleşerek geçimlerini artık orada devam ettiren tüccâr ve zanaat sahiplerinin temettuatının hangi tarafta yazılacağı (19), asker olan kişilerin emlâk, arâzî ve akarlarının ne şekilde yazılacağı (20), bir evin hemen yanında bulunan bağ ve bahçelerde yetişen sebze ve meyvelerin temettuat olarak yazılıp yazılmayacağı (21), berât sahibi imam, hatip ve diğer görevlilerin emlâk ve arâzîsi yazıldıktan sonra isimlerinin üzerine görevlerinin belirtilip belirtilmeyeceği (22), göçebe iken yeni iskân ettirilen yörük ve bazı aşiretlerin henüz ziraatle uğraşmayarak hayvancılık yapıyorlar ise temettuatının yazılıp yazılmayacağı (23), yerli halktan esham, mukataât, maktûât, ziraat ve tımar sahibi olanların ve bunların gelirlerini idare eden memurların maâşlarının kendilerine temettuat olarak yazılıp yazılmayacağı (24), bir köyde yazı yazmasını bilen olmayıp, ücretini kendileri karşılamak üzere kâtip istenirse ne şekilde hareket edileceği (25), deftere yazılacak olan temettuatın tohum ücreti ve diğer meydana gelen masrafların düşürülerek mi yazılacağı (26), henüz büyümeyen ürünlerin yıllık temettuatı tahmin edilerek mi yoksa

geçen seneye oranla mı ya da ürünler büyüdüğünde mi yazılacağı (27) ve bizzat kendisi veya vekili tarafından yönetilen, kiraya verilen ya da ortaklıkla idare edilen çiftliklerin bütün temettuatı sahibi üzerine mi yazılacağı (28) lâyhada yer alan sorulardandır.

Lâyhada yer alan 2, 11, 18 ve 26 numaralı ve üzerinden kazanç elde edilen ürün, emlâk, akar ve hayvanların masraflarının temettuatından düşülmesinden sonra geri kalanın mı asıl temettuat olarak deftere yazılacağı en sık sorulan sorulardandı. Nitekim Aydın Sancağı meclisinden,⁸⁹ Bursa'ya bağlı Aydıncık (Edincik) Kazası müdüründen⁹⁰ ve Vidin Eyaleti'nden⁹¹ bu şekilde soruların sorulduğu görülmektedir. Görevlilerin bu soruları sormasının en büyük sebebi ise halkın tohum, işçi ve diğer meydana gelen masraflar düşüldükten sonra arda kalanın defterlere temettuat olarak yazılmasını istemeleri idi. Örneğin Ankara'da İmariye Meclisi memurlarının bir yazısında hatırı sayılır çiftlik sahiplerinin tohum ücretlerinin temettuatından düşürülmesini istediklerini fakat temettuat tespitinin yanında bir de masrafların ne kadar tuttuğu saptanmaya kalkışılırsa işin içinden çıkılamayacağı ve herkesin böyle bir istekte bulunduğu takdirde buna zamanın yetmeyeceği bildirilerek kabul edilmediği ifade edilmiştir.⁹² Nitekim lâyhada verilen cevaplarda da masrafların temettuatından düşülmeyeceği açıkça belirtilmişti. Kütahya'dan gönderilen bir yazıda da tohum, işçi ve diğer meydana gelen masrafların temettuatından düşülmesi istenmişti. Fakat lâyhada belirtildiği üzere bunun kabul edilmediği İstanbul'a haber verilmişti.⁹³ Yine Vidin'de de bu şekilde istekler olmuş, vali ve defterdâr bölgenin nazik konumundan dolayı halka durumu uygun bir dille açıklamaya çalışarak masrafların temettuatından düşülmeyeceğini anlatmışlardı.⁹⁴

Görevlilere verilen lâyhada ancak belli başlı sorular cevaplandırılmıştı. Dolayısıyla lâyhanın bütün sorunlara cevap vermesi beklenemezdi. Bunun için lâyhanın eksik kaldığı, yani cevaplandıramadığı sorular görevliler tarafından Meclis-i Vâlâ'ya iletiliyordu. Çeşitli yerlerden gelen bu soruların çoğu kendi bölgelerinin marjinal sorunlarıyla ilgiliydi. Mesela, Bursa'nın Edincik (İdincik) Kazası'nda Rumeli'den ve civar yerlerden koyunlarıyla birlikte Gayrimüslim çobanlar gelmekteydi. Fakat vergilerini yerlerinde ödeyen bu çobanlar hakkında ne şekilde davranılacağı sorulmaktaydı.⁹⁵ Edirne'den gelen

⁸⁹ B.O.A., MVL., 2/36, 9 Recep 1261/14 Temmuz 1845.

⁹⁰ B.O.A., MVL., 3/3, 18 Cemaziyelahir 1261/24 Haziran 1845.

⁹¹ B.O.A., MVL., 41/12, 28 Recep 1261/2 Ağustos 1845.

⁹² B.O.A., A.MKT., 25/52, 5 Recep 1261/10 Temmuz 1845.

⁹³ B.O.A., İ.MSM., 4/65, 4 Recep 1261/9 Temmuz 1845.

⁹⁴ B.O.A., MVL., 41/22, 22 Recep 1261/27 Temmuz 1845.

⁹⁵ B.O.A., MVL., 41/8, 25 Cemaziyelahir 1261/1 Temmuz 1845.

soruda ise arpa, buğday, yulaf ve çavdar gibi ürünlerin olgunlaştığı fakat darı, mısır, susam, tütün ve üzüm gibi ürünlerin büyümesine daha bir iki ay olduğundan bahisle bu gibi geç olgunlaşan ürünlerin geçen seneye kıyasla mı, tahmini olarak mı yoksa ürünleri olgunlaştığında mı yazılacağı sorulmaktaydı.⁹⁶

Rumeli Eyaleti görevlileri temettuat yazımı sırasında karşılaştığı problemleri 7 soruda toplamıştı. Buna göre, Çelnika olarak bilinen Ulah topluluğunun yaylak ve kışlağa gitmekte olduklarından vergilerinin ne şekilde yazılacağı; bir ailedeki erkek bireyler ziraat işini evin hanımı ve küçük evlâda/kardeşe bırakarak zanaat ve ticaretle uğraşmak üzere başka bir yere gitse, bu hânenin temettuatının nasıl yazılacağı; Emlâk-ı Hümayûn çiftliklerinde bulunan Gayrimüslimlerin ürünlerinin 3/1'i düşürülerek 3/2'si mi kendilerine temettuat yazılacak ve ziraattan başka ticaret gibi işlerden elde ettiği temettuatın kendisine tamamen mi temettuat yazılacağı; üzüm üreten zımmilerin bundan elde ettiği temettuatı deftere yazılacağı gibi, bu kişinin üzümünü satmayıp şarap üreterek ticaretini yapsa yine rûsum-ı zecriyenin de temettuatına eklenip eklenmeyeceği; senetle balık tutan kişilerin vergisinin ziraattan alınan öşür (10/1) gibi mi yazılacağı, göçebe kıbtlerin defterlerinin nasıl tutulacağı; Avusturya ve Yunanistan gibi yerlerde akarları bulunan kişileri defterlere ne şekilde yazılacağı soruları yer almaktaydı.⁹⁷

Vidin defterdârı aklına takılan bir takım soruları çeşitli örnekler vererek izah etmiş ve Meclis-i Vâlâ'dan bunlara cevap istemişti. Ona göre bir kişinin hayvanlarının sayısı alım-satım, doğal afet ya da hastalık sebebiyle değişebilirdi. Diğer taraftan bir arâzînin verimi her sene aynı olmayacağı gibi, arâzî sahibi gelecek senelerde arâzîsini satabilir ya da yeni bir arâzî alabilirdi. Yine bunlara bağlı olarak bir kişinin temettuatı her yıl aynı seviyede durmayarak azalabilir veya artabilirdi. Bu gibi durumların nasıl takip edileceği Defterdâr Abdülvehhab Efendi tarafından sorulmaktaydı.⁹⁸ Öte yandan Konya Valisi Mehmet Hamdi,⁹⁹ Kesriye Kaymakamı Ali Şahin¹⁰⁰ ve Rumeli taraflarından Vali Mehmet Vasıf ve Defterdâr Velîyüddin¹⁰¹ de yazımlarla ilgili benzer problemleri Meclis-i Vâlâ'ya soran görevliler arasındaydı.

⁹⁶ B.O.A., MVL., 41/6, 28 Cemaziyelahir 1261/4 Temmuz 1845.

⁹⁷ B.O.A., İ.MVL., 68/1290, 1 Recep 1261/6 Temmuz 1845. Ayrıca bu sorulara verilen cevaplar için bkz: B.O.A., A.DVN.MHM., 2/29, 29 Zilhicce 1261/29 Aralık 1845.

⁹⁸ B.O.A., MVL., 2/43, 9 Recep 1261/14 Temmuz 1845.

⁹⁹ B.O.A., A.MKT., 25/94, 13 Recep 1261/18 Temmuz 1845.

¹⁰⁰ B.O.A., MVL., 41/16, 29 Recep 1261/3 Ağustos 1845.

¹⁰¹ B.O.A., MVL., 41/25, 3 Şaban 1261/7 Ağustos 1845.

Kütahya Sancağı'nda ise Osmanlı tebaasından olmayanların temettuatının yazımına dair nasıl hareket edileceği sorulmuştu. Sancak merkezi ile sancağa bağlı Şeyhli Kazası ve diğer yerlerde bulunan İran tebaasından tüccârların, 1844 senesinde, anlaşma ve şartlara ters olduğunu ileri sürdüklerinden dolayı vergileri alınmamıştı. Fakat bunlar iki gruba ayrılıp, birincisi hanlarda misafir ve tüccâr olarak bulunmaktaydı. İkinci grup ise, evlenerek yerleşmiş olup, eşlerinin sahip olduğu emlak ile arâziden ve kendilerinin ticaretinden kazanç sağlamaktaydılar. Üstelik bunlardan bazıları gizlice emlak, arâzî, bağ ve bahçe satın alarak vergiden kurtulmak hilesiyle bunları kendilerinin değilmiş gibi eşlerinin üzerine senet yaptırmışlardı. Böyle bir durumda ihtisab ve gümrük vergisi mi yoksa temettuat vergisi mi alınacağı memurlar tarafından bilinmemiş ve Meclis-i Vâlâ'ya sorulmuştu. Verilen cevapta ise yabancı tebaanın Osmanlı memleketlerinde emlak sahibi olmaları yürürlükte olan anlaşmalara aykırı olduğu gibi bunlardan vergi istenmesi de yine anlaşma usullerine uygun olmadığı ifade edilmişti. Öte yandan bunların eşleri Osmanlı tebaasından oldukları için her ne şekilde olursa olsun eşlerinin üzerinde bulunan emlak, arâzî hayvan ve temettuatının diğer halk gibi yazılması gerekeceği bildirilmişti.¹⁰² Aslında buradaki temel sorun yabancı tebaadan kişilerin kanunlara aykırı olmasına rağmen Osmanlı memleketlerinden emlak ve arâzî satın alabilmesiydi. Fakat Osmanlı hükümeti bunu sadece bir vergi problemi olarak değerlendirmiş ve kısa bir cevapname ile geçiştirmişti.

1.2.4. Temettuat Sayımlarında Yazım Hataları

Temettuat defteri yazımına köylerden başlanacak ve ilkyazımı yapılan köyün defteri örnek olmak üzere yani varsa hatalarının belirtilmesi için İstanbul'a gönderilecekti. Burada Meclis-i Vâlâ ve hazinece incelenen defterlere gerekli açıklamalar yapılarak yerlerine geri gönderilecek ve böylece hataların sayısı en aza indirilecekti. Arşiv kayıtlarında defterlerin gönderildiği ve yapılan inceleme sonucunda yerlerine iade edildiğine dair pek çok vesikaya rastlamaktayız. Özellikle bazı yerlerde daha kendilerine örnek defter ile lâyiha gönderilmeden yazımlara başlamış ve bu da tabiatıyla defterlerde bir takım hataların yapılmasına neden olmuştur. Örneğin Ankara Sancağı'nda temettuat yazımına resen başlanmış ve tutulan defterler 9 Temmuz 1845 tarihinde İstanbul'a gönderilmiştir. Fakat Meclis-i Vâlâ'da incelenen defterlerde yazım hataları olduğu tespit edilmiştir. Defterlerdeki hataların sebebi örnek defterler gönderilmeden yazıma

¹⁰² B.O.A., MVL., 2/32, 11 Recep 1261/16 Temmuz 1845.

başlanmasıydı. Bunun için defterler hükümsüz sayılarak bir adet örnek defterle birlikte 26 Temmuz 1845'te iade edilmek üzere yollanmıştır.¹⁰³ Aydın Eyaleti'nde de Kubbeli Mescit Mahallesiyle İmam Köyü'nün temettuat defterleri 14 Temmuz 1845 tarihinde İstanbul'a gönderilmiştir. Ancak Meclis-i Vâlâ'da defterlerde bazı şeylerin gelirlerinin yazılmadığı ve temettuatını gizleyenlerin olduğu saptanmıştır. Ayrıca verilen cevapta "keyfiyet geçenlerde gönderilmiş olan lâyiha ve numûne defterinin taraflarına vâsıl olmaksızın tanzîm olunmasından neş'et eylemiş olmasıyla" olduğu belirtilerek, defterlerin tekrar örnek defter ve lâyhaya uygun şekilde yazılarak gönderilmesine karar verilmiştir. Böylece defterler 24 Temmuz 1845'te yerlerine iade edilmiştir.¹⁰⁴ Yine İstanbul'a gönderilen Kesriye Kaymakamlığı'na bağlı Dobyak Köyü'nün defteri şekil itibarıyla içeriği karışık bulunmuştur. Örnek defter ile lâyiha gönderilmeden yazıma başlandığından dolayı defterleri uygun bulunmayarak iade edilmiştir.¹⁰⁵ Öte yandan Rumeli Eyaleti'nde de temettuat sayımlarına başlamış ve ilk defterler tamamlanarak valiliğe gönderilmişti. Fakat defter muhassılların döneminden kalan talimatnameye göre düzenlenmişti. Bu yüzden Vali Mehmet Ziya Paşa gönderdiği yazısında eski numunelerin yenileriyle uyuşmadığından defterlerin, gönderilen örnek defter ve lâyhaya uygun şekilde tekrar yazılacağını ifade etmekteydi.¹⁰⁶

Diğer taraftan örnek defter ve lâyhaların gönderilmesinden sonra da temettuat yazımlarında bir takım hataların yapıldığı görülmektedir. Bunlar yine Meclis-i Vâlâ ve hazinece incelenerek, yanlış ve hataları tespit edilmiş ve yeniden düzeltilerek gönderilmek üzere yerlerine iade edilmiştir. Mesela Tekirdağ Kazası'na bağlı Nusretli Köyü'nün temettuat defteri 20 Temmuz 1845'te İstanbul'a gönderilmişti. Meclis-i Vâlâ'da incelenen defter gönderilen örnek defter ve lâyhaya uygun bulunmuş, fakat bir takım hatalar tespit edilmiştir: Defterde bazı kişilerin emlâk, arâzî ve temettuları birbirinden ayrılmayarak toptan yazılmıştı. Bu kişiler aynı hâne içerisinde oturuyorlarsa bunda bir yanlış olmadığı, ancak ayrı hânelerde ikamet ediyorlarsa emlâk, arâzî ve temettularının birbirinden ayrılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca defterin sonunda hizmetçilik yapan 3-5 kişinin temettuları yazılmamış, *ücret* diye bir ibare bırakılmıştır. Bunların da ne kadar temettuları varsa yazılması istenmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ B.O.A., MVL., 2/33, 21 Recep 1261/26 Temmuz 1845.

¹⁰⁴ B.O.A., MVL., 2/35, 19 Recep 1261/24 Temmuz 1845.

¹⁰⁵ B.O.A., MVL., 41/16, 6 Şaban 1261/10 Ağustos 1845.

¹⁰⁶ B.O.A., İ.MVL., 68/1290, 12 Recep 1261/17 Temmuz 1845.

¹⁰⁷ B.O.A., MVL., 41/11, 22 Recep 1261/27 Temmuz 1845.

Silistre Eyaleti'nden Rusçuk Kazası'na bağlı Müslim ve Gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı Obretenik Köyü'nün temettuat defteri hataları bildirilmek üzere 2 Ağustos 1845'te Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmişti. Defterde 1261 senesi gelirlerinin gösterileceği yere arpa, buğday ve çavdar gibi ürünlerin toplam ağırlıkları ve fiyatları yazılmış, koyun ve keçiden elde edilen peynir ve yapağı gelirleri ayrı ayrı yazılmış ve pek çok yere gereksiz açıklamalar yapılmıştı. Bu yanlışların düzeltilmesi için Meclis-i Vâlâ tarafından gerekli açıklamalar yapılarak defter 12 Ağustos 1845 tarihinde geri gönderilmiştir.¹⁰⁸ Bunun ardından Obretenik Köyü'nün defteri düzenlenerek tekrar 31 Ağustos 1845'te Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmişti. Yapılan açıklamada defterin genel olarak usule uygun olduğu belirtildikten sonra yine defterde mevcut olan yanlışlar açıklanmıştır. Buna göre defterde, bazı şahısların kiraya verdiği tarlanın yıllık kira bedeli kendilerine temettu olarak yazılmışsa da toplam temettularına yansıtılmaması ve üç sene önce vefat edenlerin üzerlerinde emlâk ve arâzî bulunmayıp, evlerinin harap olduğunun açıklanması gibi hatalar işaretlenerek, yıllık kira bedellerinin toplam temettuata eklenmesi ve vefat edenlerin deftere yazılmaması istenmiştir. Öte yandan defterlerde resm-i çift alındığı yazılmıştı. Buna verilen cevapta ise resm-i çift alınıp alınmamasına dair özel bir düzenleme kaydı olmadığı gibi, Rusçuk Kazası'nda resm-i çift topladığına oradan gelmiş olan diğer temettuat defterlerinde de rastlanmadığı; fakat şimdilik bu konuda bir şey denilemeyeceği ifade edilerek defter 16 Eylül 1845'te geri gönderilmiştir.¹⁰⁹

Karesi Sancağı'ndan Balıkesir Kazası'na bağlı Çömlekçi Köyü temettuat defterinin yanlışları görülmek üzere gönderilmişti. Defterde 1260 ve 1261 yılları gelirleri hesaplanarak hepsi temettuat diye yazıldığından yalnızca 1260 senesi gelirleri hesaplanarak temettuat yazılması istenmiş ve defter iade edilmiştir.¹¹⁰ Aydın Eyaleti'nden gönderilen Umurlu Köyü temettuat defterinde de ortakçılıkla ekilen tarla ve zeytin ağaçları gelirlerinden ortağı “filanın hissesi” denilerek yine biraz aşağıda aynı kişinin baba adıyla tekrar yazılmış olduğu ve bu gibi tekrarların gerekmediği ifade edilerek defterleri geri gönderilmiştir.¹¹¹ Drama Kazası'na bağlı Hisar Mahallesi'nin temettuat defterinde ise bir kişinin ortaklarının hisselerinin toplam temettuatının altına sıralanması karışıklığa sebep olmuş ve ortaklarının hisselerinin toplam temettuatından çıkarılması istenerek defter geri iade

¹⁰⁸ B.O.A., MVL., 41/21, 8 Şaban 1261/12 Ağustos 1845.

¹⁰⁹ B.O.A., MVL., 41/32, 14 Ramazan 1261/16 Eylül 1845.

¹¹⁰ B.O.A., MVL., 2/53, 30 Recep 1261/4 Ağustos 1845.

¹¹¹ B.O.A., MVL., 2/61, 10 Şaban 1261/14 ağustos 1845.

edilmiştir.¹¹² Sivas Sancağı'ndan gönderilen defterlerde koyun, kuzu ve diğer hayvanlar dişi ve erkek diye ayrı ayrı yazılmış ve uzun uzadıya bir takım lüzumsuz açıklamalar yapılmıştı. Öte yandan artık bir kazanın bütün köy ve mahallelerinin yazımı bittikten sonra defterinin toplu olarak gönderilmesi istenmiş ve defterleri geri gönderilmiştir.¹¹³ Yine İslimye Kaymakamlığı'na bağlı Yanbolu Kazası'nın iki adet defteri gönderilmiş, defterler genel itibarıyla istenilene uygun bulunmuş ise de her bir şahsın temettuatı toplanmamış ve ekili tarlaların gelirleri yanlarına yazılmayarak, boş tarlaların kenarına yazılmıştı. 1260 senesi temettuatının toplanması ve tarla gelirlerinin de biçim olarak ekili tarlaların yanlarına yazılması istenmiş ve defteri yerine iade edilmiştir.¹¹⁴

Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen defterlerde sadece biçimsel yanlışlar değil aynı zamanda vergi hataları da tespit edilmiştir. 30 Temmuz 1845'te gönderilen Çankırı merkezine bağlı Gölezkayı Köyü'nün temettuat defteri buna örnek olarak gösterilebilir. Defterde bir şahsın İstanbul'da amelelik yapmakta olduğu yazılmış ve yıllık kırk kuruş temettuatı olduğu gösterilmişti. Meclis-i Vâlâ bu şahsın temettuatının daha yüksek olması gerektiğini ifade ederek, İstanbul'da en düşük amele günlüğünün beş kuruş olduğu ve bu hesaba göre bir senede toplam yüz kırk kuruş temettu yazılması gerektiği belirtilmiştir. Bundan başka diğer kişilerin de temettuatını gizlediği anlaşıldığından, her şahsın temettuatı iyice araştırılarak doğru bir şekilde yazılması gerektiğini vurgulanmış ve defter 12 Ağustos 1845'te yerine geri gönderilmiştir.¹¹⁵

1.2.5. Temettuat Sayımlarında Karşılaşılan Problemler

1844-45 temettuat sayımlarında çeşitli nedenlerle bazı yerlerde vergi problemleri yaşandı. Vali ve defterdâr gibi görevlilerin usulsüz davranışları ya da işlerini önemsememeleri, imparatorluğun klasik çağından bu yana devam eden fakat zamanın

¹¹² B.O.A., MVL., 41/35, 12 Ramazan 1261/14 Eylül 1845.

¹¹³ B.O.A., MVL., 2/67, 24 Şaban 1261/28 Ağustos 1845.

¹¹⁴ B.O.A., MVL., 41/36, 3 Ramazan 1261/5 Eylül 1845.

¹¹⁵ B.O.A., MVL., 2/62, 8 Şaban 1261/12 Ağustos 1845. Öte yandan yukarıda çeşitli nedenlerle iade edilen defterlere ek olarak yine benzer sebeplerden ötürü bazı yerlerin defterleri de geri gönderilmekteydi. Niş kalesi merkezinde buluna Hünkar Mahallesi'nin defteri (B.O.A., MVL., 41/10, 19 Recep 1261/24 Temmuz 1845); Edirne Kazası'na bağlı Geçdenli Köyü'nün defteri (B.O.A., MVL., 41/14, 29 Recep 1261/3 Ağustos 1845); Manastır Kazası'na bağlı bir Müslim ve Gayrimüslim mahallesi ile Dobromir Köyü defterleri (B.O.A., MVL., 41/20, 6 Şaban 1261/10 Ağustos 1845); Varna Kazası'na bağlı bir adet Müslim ve bir adet de Gayrimüslim köyü defterleri (B.O.A., MVL., 41/17, 8 Şaban 1261/12 Ağustos 1845); Samakov Kazası'na bağlı Dusbek? Köyü'nün defteri (B.O.A., MVL., 41/19, 8 Şaban 1261/12 Ağustos 1845); Kırkkilise Kazası'na bağlı Karahızır Köyü'nün defteri (B.O.A., MVL., 41/24, 8 Şaban 1261/12 Ağustos 1845); Teke Kaymakamlığı'ndan gönderilen bir adet defter (B.O.A., MVL., 2/59, 10 Şaban 1261/14 Ağustos 1845) ve Sofya Kazası'na bağlı Müslim ve Gayrimüslim mahalleleri olmak üzere iki adet defteri (B.O.A., MVL., 41/31, 29 Şaban 1261/2 Eylül 1845) iade edilen defterler arasındaydı.

ruhuna ve şartlarına uygun olmayan bir takım imtiyazlı gruplardan vergi alınamaması, yörenin ileri gelen bazı kişilerinin çıkardığı problemler ve halkın vergilerini gizlemesi gibi çeşitli vergi problemleri meydana geldi. Ayrıca bazen doğa şartları ve afetler de temettuat yazımlarını zorlaştıran unsurlar arasındaydı.

1840 sayımlarının başarısızlığının temel sebeplerinden biri sayımları yürüten memurların usulsüzlükleriydi. Fakat 1844-45 sayımlarında vergi toplamak için merkezden özel memurlar atanmayarak vali ve defterdârlar görevlendirilse de bunlar da bir takım usulsüzlüklere karışmışlardır. Diyarbakır 1840 sayımlarında Tanzimat uygulamasının dışında bırakılmıştı. 1844-45 sayımlarında bu eyaletin de Tanzimat'a dâhil edilmesine karar verilerek gerekli emirler çıkarılmıştı. Fakat Diyarbakır Valisi İsmail Paşa ve Defterdâr Osman Bey'in usulsüz vergi toplamaları burada temettuat sayımlarının ertelenmesine sebep oldu.¹¹⁶ Fakat bölgedeki sorunlar bununla da sınırlı değildi. Nüfuzlu bir aileden gelen Bedirhan Bey Güneydoğu Anadolu'da önemli bir kişiydi ve burada bir takım devlet hizmetlerini yerine getirmekteydi. Fakat Musul Valisi Mehmet Paşa ile giriştikleri kavga bölgede Tanzimat'ın uygulanmasını daha da zorlaştırdı.¹¹⁷

Maadin Eyaleti üzerine hazırlanan bir raporda ise klasik vergi problemlerine değinilmekteydi. Rapora göre, vergiler aşar vergisinin yanında mal-ı mürettebat ve caize, iane-i cihadiye, bedel-i münzil, harc-ı bâb gibi adlarla toplanırken bunlara pek çok vergi daha eklenerek, devlet namına toplanacak olan beş kuruş iken bu otuz beş kuruşa çıkmaktaydı. Öte yandan bu vergileri emlak ve akar sahibi nüfuzlu kişiler vermez, halk tarafından ödenirdi. Yine buralarda toprağın sahibi ağalar olup, köylüler ortakçılıkla çalışmaktaydılar. Ağa ekilen ürünün yarısını vergiye karışmadan alarak, diğer yarısını vergisiyle beraber köylüye bırakırdı. Kısaca rapor buralarda da Tanzimat'ın uygulanması gerektiğini belirtmekteydi. 1845 yılında salyane kaldırılıp yerine temettuat vergisi getirildiği zaman halk bu yeni sistemi memnuniyetle karşılamıştı. Fakat bazı kaymakam ve müdürler, vergi konusunda usulsüzlükler yapmışlardı. Otuz kuruş olan bir kişinin vergisi, *hesab çıkmadı deyu* yine azar azar para alarak yetmiş kuruşa çıkarılmıştı. Üstelik bu bölgedeki yöneticiler de bu yeni sistemden rahatsızlardı. Çünkü temettuat vergisinin

¹¹⁶ B.O.A., İ.MSM., 68/1992, 17 Şevval 1261/19 Ekim 1845. Ayrıca Diyarbakır Valisi Ahmet İzzet Paşa Diyarbakır'da yapılmak istenen temettuat sayımlarının ertelenmesinin yine 1845 yılında Tanzimat'a dahil edilen Erzurum Eyaleti'nin bundan etkilenecek dedikodulara sebep olabileceğinin sakıncalarını da belirtmiştir. (B.O.A., MVL, 6/4, 15 Rebiülevvel 1262/13 Mart 1846).

¹¹⁷ Musa Çadırcı, "Genel Çizgileriyle 19. Yüzyılda Diyarbakır (Bazı Gözlemler)", *I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu*, 27-28 Ekim 2000, Ankara 2001, s. 145.

araştırılması, deftere kaydedilmesi ve toplanması işini yürütecek kişilerin, rahatlarını bozarak çalışmaları gerekecekti.

Yine aynı raporda Harput Eyaleti'nde yaşanan bir takım vergi problemlerine de değinilmekteydi. Buradaki sayımlarda yapılan bazı usulsüzlükler dedikodulara sebep olmuştu. Hamamdaki bir dellağa seksen kuruş vergi yazılmış ve on bin kuruş sermayesi olan bir tüccâra da yüz yirmi kuruş vergi yazılmıştı. Tüccârla dellağın vergileri kıyaslandığında, tüccârın beş yüz kuruş vergi vermesi gerektiğinden yazım memurları tarafından kayırıldığı ortaya çıkmıştı. Harput imâriyye mazbatasında yazılı olduğu üzere bir esnâf günde üç kuruş kazanacağından dellağın yıllık geliri bin kuruş olması gerektiği ve yüzde yirmi hesabıyla da yıllık iki yüz kuruş temettu vergisi vermesi gerekmekteydi.¹¹⁸ Memurların uygunsuzluklarının yanı sıra halk bu yeni vergi sisteminin farkında olmadığı ya da kendilerine iyi bir şekilde anlatılmadığı için daha Tanzimat vergi usulü gereği bir miktar peşin vergi toplandığı sırada buna karşı çıkmışlardı.¹¹⁹ Halkın peşin vergiye karşı çıkmasının bir başka nedeni de daha önce halktan senet karşılığı düşük fiyattan zahire satın alınması ve senetlerin vakti gelmesine rağmen ödenmemesiydi. Bunun üzerine bir de vergi adıyla peşin para istenmesi halkın tepkisine neden olmuştu.¹²⁰

Memurların uygunsuz davranışlarının bir örneğine de Amasya Sancağı'nda rastlamaktayız. Burada memurlar adet-i ağnam vergisi sırasında kuzu ve oğlağa da vergi yazmışlardı. Hâlbuki 1258/1842 tarihinde Tanzimat'a dâhil olan yerlerde kuzu ve oğlaktan vergi alınması yasaklanmıştı. Yine Amasya Sancağı'nda şahısların temettularına karşılık alınan vergilerde bir takım orantısızlık vardı. Mesela dört bin beş yüz kuruş geliri olan bir kişiden yedi yüz kuruş, üç bin dokuz yüz kuruş geliri olandan yine yedi yüz kuruş vergi alınırken, beş bin dokuz yüz kuruş geliri olan bir şahıstan da üç yüz yirmi kuruş vergi alınmıştı. Öte yandan temettuat defterleri üzerine yapılan bazı çalışmalarda benzer orantısızlıklara işaret edilmiştir. Mesela, Mut üzerinde bir çalışma yapan Geçer, üç yüz elli kuruşluk kazanca sahip ve aynı meslekten olan iki kişiden birinin otuz beş diğerininse elli

¹¹⁸ Söz konusu rapor temelde Maadin Eyaleti'ni konu alıp, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı yerlerin vergi problemlerine de değinmektedir. Ayrıca son kısımda Amasya Sancağı'ndaki zahire problemine yer vermektedir. (B.O.A., MVL., 6/20, 19 Cemaziyelahir 1262/14 Haziran 1846).

¹¹⁹ B.O.A., A.MKT., 45/26, 11 Recep 1262/5 Temmuz 1846; Ahmet Aksın, "Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Belleten*, C. LXII, S. 235, Aralık 1998, Ankara 1999. s. 853. Ayrıca maliye nâzırına gönderilen yazıda buna rağmen temettuata göre vergi toplanması için gerekenin yapılarak defterlerinin gönderilmesi vali ve defterdâra tembihlendiği bildirilmektedir. (B.O.A., C.ML., 4984, 11 Recep 1262/5 Temmuz 1846).

¹²⁰ Ahmet Aksın, "Tanzimat'ın Harput...", s. 856.

beş kuruş vergi verdiğini tespit etmiştir.¹²¹ Sivas’a bağlı Kangal Kazası üzerinde çalışan Eken, Kangal Köyü’nün ağasının beş bin dokuz yüz kırk beş kuruşluk gelirine karşılık yüz otuz beş kuruş vergi yazılırken aynı köyden bir şahsın iki yüz üç kuruş gelirine karşılık elli kuruş vergi yazıldığını belirtmektedir.¹²² Yine Bursa Eyaleti’nden Bilecik Kaymakamlığı’na bağlı İnönü Kazası’nın bir köyü olan Çukurhisar Köyü üzerinde çalışan Efe de vergi orantısızlıklarından bahsetmektedir.¹²³ Yalnız bu olaylar 1844-45 dönemine özgü bir durum değildi. 1840 yılında yapılan sayımlarda da bunlara rastlanmaktaydı.

Yerel idarecilerin çıkarları gereği sebep olduğu sorunlar da temettu vergisinin toplanmasını zorlaştırmaktaydı. Örneğin Siroz Sancağı’na bağlı Timurhisarı (Demirhisar) Kazası Müdürü olan İzzet Bey henüz on üç-on dört yaşlarında olduğundan kazayı idare edebilecek durumda değildi. Bunun için Davut Bey ona vekâleten Timurhisarı Kazası’nı yönetmekteydi. Fakat Davut Bey kaza halkı tarafından sevilen bir kişi değildi. Bu yüzden halk bir sene boyunca onu görevinden aldirmek için uğraşmış, fakat başaramayınca aileleriyle Siroz’a göç etmişlerdi. Öte yandan dört-beş ay sonra bunların tekrar yerlerine geri dönmeleri istenmiş ise de güvenlerinin olmadıklarını ileri sürerek kabul etmemişlerdi. Ancak daha sonra ikna edilerek Timurhisarı Kazası’na geri dönmüşler ve bir ay sonra da Davut Bey görevinden alınarak yerine Siroz’un ileri gelenlerinden Hacı Ahmet Ağa vekâleten gönderilmişti. Fakat yine problem çözülememişti. Elinde görevine dair bir belge olmayan Sadık Bey adında biri kazaya gelerek olayların araştırılmasında görevli icra memuru olduğunu bildirmişti. Diğer taraftan halk Sadık Bey’in eski vekil Davut Bey lehine hareket etmesi ve kendilerine validen de bir yazı gelmemesinden dolayı bu kişiye itibar etmemişlerdi. Bunun için doğruluğunu araştırmak üzere konuyu İstanbul’a sormuşlardı. Kazada o sıra temettuat defterleri de tutulmakta olduğundan idarî karışıklık nedeniyle bu iş ertelenmişti.¹²⁴

Tanzimat’ın esaslarına uymayan, artık bu yeni sistemin gerisinde kalmış, bazı eski imtiyaz sahipleri de yeni vergi düzeninden rahatsız olmuşlardı. Rumeli ve Selanik Eyaletleri’nde Evlâd-ı Fâtihân grubunun 1845 yılına kadar temettuatının yazılmasına

¹²¹ Ahmet Geçer, “Temettuat Defterine Göre Mut’un Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısı 1844-45”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 7/4, Fall 2012, s. 1760.

¹²² Galip Eken, “19. Yüzyılda Kangal Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, Bahar 2008, s. 290.

¹²³ Ayla Efe, “1260-61 / 1844-45 Temettuat Sayımı Işığında Çukurhisar Köyünün Ekonomik ve Sosyal Görüntüsü”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/1, s. 41.

¹²⁴ B.O.A., MVL., 42/13, 9 Zilhicce 1261/9 Aralık 1845.

cesaret edilememişti. Bu tarihte grup lağvedilerek, çeribaşılıkları kaldırılmış ve vergiye tabi tutulmuşlardı. Fakat temettuat sayımları sırasında sıkıntı çıkarmalarından şüphelenilerek Meclis-i Vâlâ kararı ile Selanik'te dokuz çeribaşı tutuklanmış, altı çeribaşı İstanbul'a gönderilmişti. Bundan sonra bu grubun ikamet ettiği Pirlepe, Köprülü, İştib, Radovişte, Tikveş, Filorina, Starevo ve Eğribucak Kazalarıyla Kesriye Kaymakamlığı'nda bulunan Cumapazarı Kazası gibi yerlerde temettuat sayımının yapılacağına dair emirler gönderilmiş ve defterlerin tutulmasına başlanmıştı.¹²⁵ Diğer taraftan İstanbul'a gönderilen çeribaşılar, sefalet ve yoksulluğa düştüklerinden salıverilmelerini istemişlerdi. Bu durum Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiş ve Selanik valisi mahkûmları yanına çağırarak sorgulamıştı. Sorguda istenilenin dışında hareket etmeyeceklerine ve memleket işlerine karışmayarak kendi işleriyle meşgul olacaklarına dair bir senet vermeleri istenmişti. Bunun üzerine mahkûmlar Tophâne-i Âmire Meclisi üyesi Mîrlivâ Selanikli Musa Paşa ve Manastır redifî yazımıyla görevli Mîralây Hacı Ahmet Bey'i kefil göstermişlerdi. Şartlar yerine getirilince serbest bırakılmalarında bir sakınca görülmemişti. Fakat Selanik'ten gönderilen yazıda temettuat yazımlarının devam ettiği belirtilerek yazımlar bitene kadar İstanbul'da tutulmaları istenmişti. Böylece devam eden sayımların sabote edilmesi önlenecekti.¹²⁶

Diğer bir problem de halkın emlâk, arâzî, hayvan ve temettularını tam anlamıyla göstermeyerek, sayımlarda eksik bilgi vermeleriydi. Bolu Sancağı'nda temettuatın gizlenmesi ve imâr işleri sebebiyle on sekiz kazanın memurlar tarafından gezildiğini yukarıda ifade etmiştik. Öte yandan Sivas Sancağı'nda Zile ve Tokat Kazaları'nın düzenlenen defterleri incelendiğinde, diğer kazalara kıyasla temettuat vergilerinin olması gerekenden düşük olduğu tespit edilmişti.¹²⁷ Yine Selanik Eyaleti'nde de benzer bir durumla karşılaşmıştı. Selanik merkez mahalleleri halkının çoğu ticaret ve zanaat ile uğraşmaktaydı. Yine bunların çoğu dönme, Rum ve Yahudi milletlerinden olması ve “beyândan müstağnî olduğu vechle bu havâlînin Yunanistan'a kurbiyyeti” nedeniyle serbestçe davranarak temettularını gizlemektedirler. Ayrıca biraz üstelenip sorgulansalar “sonunda temettuumuzu lâıkiyla yazmayub istediğiniz gibi ziyâde yazdınız” diyerek itiraz etmekteydiler.¹²⁸

¹²⁵ B.O.A., MVL., 41/30, 10 Şaban 1261/14 ağustos 1845.

¹²⁶ B.O.A., MVL., 42/16, 30 Zilkade 1261/30 Kasım 1845.

¹²⁷ B.O.A., A.MKT., 40/29, 25 Rebiülahir 1262/22 Nisan 1846.

¹²⁸ B.O.A., MVL., 41/18, 23 Recep 1261/28 Temmuz 1845.

Bütün bu saydıklarımızın yanı sıra yangın ve doğa şartları da temettuat sayımlarında sorunlara yol açmıştı. Örneğin İzmir’de Müslümanların oturduğu mahallelerin temettuat sayımları yapılmaktayken yangın nedeniyle zarar gören Rum ve Ermeni mahallelerinin temettuat sayımları kısa zaman içerisinde tamamlanmak üzere ertelenmişti.¹²⁹ Üsküp’te ise yağmurların azlığından dolayı kıtlık yaşanmış ve ürünler bazı yerlerde çok az yetişirken, “mahsûlât-ı mezkûre ba’zı yerlerde hiç yok derecesinde bulunmuş olduğundan” dolayı artık yetişen ekinlerin “az çok” demeden yetişinceye kadar yazımı ertelenmiştir.¹³⁰

Vergi sayımlarının bazen görevlilerin ya da halkın yerlerinde olmamasından dolayı da ertelendiğini görmekteyiz. Nitekim İçel Sancağı kazalarının defterleri tamamlanarak Konya’ya gönderilmişse de defterlerin bazıları usule uygun olmadığından tekrar yazılması için bir adet örnek defter ile geri gönderilmişti. Defterler tekrar gönderilen örneğe uygun olarak tutulmaya başlanmışken eski Konya Valisi Hamdi Paşa ve eski Teke Valisi Hacı Hasan Ağa’nın hesaplarının görülmesi için kaza müdürleri ve köy muhtarları Konya’ya çağırılmıştı. Görevlilerin burada uzun süre kalmaları defterlerin yazım sürecini uzatmıştı.¹³¹ Yine Vidin’de harman zamanı olması sebebiyle köylülerin köylerinde olmayıp tarlalarında yatıp kalkmalarından dolayı temettuat sayımlarının 20-30 gün gecikeceği bildirilmekteydi.¹³²

Sonuç olarak Tanzimat’la birlikte keskin bir modernleşme sürecine giren Osmanlı Devleti, vergide eşitlik ilkesini kabul ederek bunu malî alanda tatbik etmeye çalıştı. Bu yeni sistem ilk önce muhassıllar eliyle yapılmak istenmiş ve temettuat sayımları başlatılmışsa da başarı sağlanamamıştı. Muhassılların uygunsuzluklarının yanı sıra imtiyaz sahibi kişiler ve kazançları gereği daha çok vergi verecek olan nüfuzlu zenginler, yeni düzenden hoşlanmadılar. Halkı provoke ederek eski sisteme dönülmesi, bunların en büyük amaçlarıydı. Bu tür problemler özellikle Rumeli’de, Niş örneğinde olduğu gibi büyük olaylara neden oldu. Bunun önünün almak isteyen Osmanlı hükümeti emanet usulünü bırakarak tekrar iltizam usulüne geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Bununla birlikte bu kararın arkasında, Tanzimat’ın ilanından beri Reşit Paşa ve yeniliklerine karşı olan Osmanlı bürokratlarının etkisi de vardı. Buna rağmen Osmanlı hükümeti, Tanzimat

¹²⁹ B.O.A., A.MKT., 40/81, 28 Rebiülahir 1262/25 Nisan 1846. İzmir yangını hakkında geniş bilgi için bkz. Kemalettin Kuzucu, “1845 İzmir Yangını”, *Toplumsal Tarih*, S. 62, s. 20-25.

¹³⁰ B.O.A., MVL., 41/3, 19 Recep 1261/24 Temmuz 1845.

¹³¹ B.O.A., MVL., 6/3, 5 Cemaziyelevvel 1261/1 Mayıs 1846.

¹³² B.O.A., MVL., 41/22, 22 Recep 1261/27 Temmuz 1845.

yeniliklerinin devamlılığını arzu ettiğini göstererek, aradan iki yıl geçtikten sonra yeniden sayımlara başlama kararı aldı. Üstelik Trabzon, Diyarbakır ve Harput gibi eyaletler de sayımlara dâhil edilerek, Tanzimat'ın sınırları genişletilmek istenmişti. Bu sefer sayımları özel memurlar değil yerel idareciler yürüttü. Bu sayımlar sırasında yine bir takım vergi problemleri olmuşsa da çok fazla etkili olmamıştı. 1844-45 sayımlarından sonra bunun tekrar edildiğine dair şimdilik kayıt bulunmamaktadır.

BÖLÜM II

BİGA KAZASI'NDA 1840 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMI

Günümüzde Çanakkale'nin bir ilçesi olan Biga, antik dönemlerde Mysia olarak isimlendirilen bölgede kurulmuş ve sırasıyla Pers, İskender, Bergama Krallığı, Roma ile Bizans Devletleri egemenliği altında bulunmuştur. Biga, XIV. yüzyıl ortalarında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bundan sonra Avrupa kıtasına geçiş güzergâhı olarak kullanılması itibarıyla Rumeli fetihleri sırasında stratejik bir rol oynamıştır.¹ Öte yandan Osmanlı idari yapısında Biga şehri, aynı zamanda Biga Sancağı'nın da merkezi konumundaydı. Bu sancağın XVI. yüzyılda Anadolu Eyaleti'ne ve XVII. yüzyıldan itibaren 1848 yılına kadar da Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlı olduğu bilinmektedir.² Yine bu tarihten sonra Biga Sancağı Hüdavendigâr Eyaleti sınırları içerisinde yer almakla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı idari yapısının sık sık değişmesinden dolayı farklı eyaletlere bağlandı. 1868-1877 tarihleri arasında tekrar Cezayir-i Bahr-i Sefid'e dâhil edilerek, sancağın merkezi Kal'a-i Sultaniye oldu. Yine 1878-1880'de İstanbul Şehremaneti, ardından 1881-1887'de Karesi Vilayeti ve daha sonra 1888-1910 yılları arasında da müstakil sancak olarak idare edildi.³

2.1. BİGA'NIN MAHALLELERİ VE DEMOGRAFİK YAPI

Osmanlı Devleti'nin şehirdeki en küçük idari birimi olan mahalleler, aynı dili konuşan ve aynı dine mensup insanlardan oluşmasıyla kapalı bir topluluğu ifade eder. Bununla birlikte, Osmanlı mahallelerinin oluşumunda sınıf ve statü farkı olmayıp, bu bakımdan karma bir özelliğe sahiptir.⁴ Dini inanış temel alınarak oluşturulan mahallelerin sorumluları yine dini liderlerdi. Örneğin Müslüman mahallelerinde imam, Hristiyan mahallelerinde papaz ve Yahudi mahallelerinde ise mahallenin hahamı sorumluydu. Fakat

¹ Feridun Emecen, "Biga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, 2000, s. 136.

² Adem Kara, "XVIII. Yüzyılda Çanakkale", *Çanakkale Tarihi*, C. II, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yay., İstanbul 2008, s. 880.

³ Şerif Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı*, S. III, Mart 2005, s. 113.

⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 106-107.

1829’da muhtarlık teşkilatının kurulması ve teşkilatın bu tarihten itibaren bütün Osmanlı şehirlerinde yaygınlaştırılmasıyla birlikte dini liderlerin görevleri giderek azaldı.⁵ Dolayısıyla 1840 yılında Biga Kazası da bazı mahallelerde imam ve muhtarların görev aldığı, Müslim ve Gayrimüslim unsurlarının ayrı mahallelerde yaşadığı tipik Osmanlı şehrinin özelliklerine sahip bir kazaydı. Diğer taraftan tımar bakiyelerinin Tanzimat’ta da devam ettiğini belirtmekle birlikte, Biga mahalleleri halk arasında Mustafa Tımarı ve civarları da Türkmen vakıf tımarları olarak bilindiği defterin başında ifade edilmiştir.

Öte yandan Biga mahallelerinin XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyıl verilerini nicelik bakımından karşılaştırdığımızda, her ne kadar nüfus itibarıyla bir gelişme gösterse de mahalle sayısında büyük bir değişikliğe uğradığı söylenemez. Nitekim 5 Şubat 1516 tarihli ve 59 numaralı mufassal tahrir defterinde Biga’da Müslüman mahalle sayısı dokuz iken 1840 temettuat defterinde ise Müslüman mahalle sayısı on olarak görülmektedir. Ayrıca 1516 tarihinde Biga’da Gayrimüslim ikamet ettiği bir mahalleye rastlanılmamaktadır.⁶ Yine XVII. yüzyıl ortalarında Biga yöresini gezen Evliya Çelebi buraların nüfusunun Türkler ve Yörüklerden oluştuğunu ifade etmektedir.⁷

Tablo 1: 1516 ve 1840 Yıllarında Biga Mahalleleri Hâne ve Diğer Vergi Mükelleflerinin/muaflarının Sayısı ile 1840 Yılında Mahallelerin Bağlı Oldukları Tımarların İsimleri

1516 Yılı			1840 Yılı			
Mahalle	Hâne	Diğer Erkek Sayısı ⁸	Mahalle	Hâne	Diğer Erkek Sayısı ⁹	Erkek Sayısı
Hacı Ahmed Halife	11	4	Hacı Ahmed	33	27	60
Akkar (Akkaz, Akkadı)	15	3	Akkadı	70	59	129
Debbağlar (Kurşunlu)	18	5	Kurşunlu	36	27	63

⁵ Kemal Beydilli, “İmam”, s. 181.

⁶ 56 numaralı tahrir defterinin değerlendirmesi için bkz. Recep Dünder, “59 Nolu Tahrir Defterine Göre Biga Sancağı’nda Yerleşim ve Nüfus”, *The Journal of Academic Social Science*, Vol. VI, Issue II, February 2013, s. 1138; Feridun Emecen, “Biga”, s. 137.

⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V. Kitap, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin), YKY., İstanbul 2007, s. 154.

⁸ Diğer kişiler diye bahsedilenler defterde bulunan mücerred, pir-i fani, sahib-i tekke, elliciyan, sipahi-i ma’zül, sahib-i berât, doğancı ve imamların miktarıdır. Recep Dünder, “59 Nolu...”, s. 1138.

⁹ Hane içerisinde bulunan evlat, üvey evlat, üvey baba, kayınpeder, damat, enişte gibi kişilerin miktarıdır.

Hacı Sâdî	12	3	Hacı Sâdî	24	23	47
İbrâhim Bey	17	7	İbrâhim Bey	15	13	28
Camî (Camî-i Kebîr)	22	8	Camî-i Kebîr	38	35	73
Kasab Hacı İvaz	23	4	Hacı İvaz	43	41	84
Ballu	25	3	Ballı	42	44	86
İbrâhim Çelebi	22	5	Takyeci	72	54	126
-	-	-	Cedid	16	8	24
-	-	-	Rum	153	154	307
-	-	-	Ermeni	59	49	108
Toplam	165	42		601	534	1135

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

1516 yılında sadece dokuz Müslüman Mahallesi var iken, 1840 yılında on Müslüman Mahallesi ve iki adet de Gayrimüslim Mahallesi mevcuttur. Fakat toplam Müslim hâne sayılarına bakıldığında 1516 ile 1840 yılları arasında iki yüz yirmi dört hâne fark görülmektedir. Bununla birlikte nüfusun yoğun olduğu mahalleler 1516 yılında Ballı, Kasab Hacı İvaz, İbrâhim Çelebi, İbrâhim Bey ve Camî (Camî-i Kebîr) iken, 1840 yılında Takyeci ile Akkadı başı çekmek üzere Ballı ve Hacı İvaz mahalleleri nüfusun fazla olduğu mahallelerdir. Öte yandan mahalle isimlerinde de bir takım değişiklikler yapılmıştır. 1840 temettuat defterinde Hacı Ahmed Halife Mahallesi Hacı Ahmed, Akkar/Akkaz/Akkadı isimleriyle yazılan mahalle Akkadı, Debbağlar (Kurşunlu) mahallesi sadece Kurşunlu olarak belirtilmiştir.

Diğer taraftan 1516 ile 1840 yılları arasında Biga'nın nüfusunda sürekli bir artıştan söz edilemez. Farklı tarihlerde Biga mahallelerinin tahmini nüfusunu ortaya koyan Emecen, 1516'da dokuz mahalledeki nüfusun 1000, 1575'e doğru nüfusun artarak 2000 olduğunu fakat 1610 tarihinde nüfusun azaldığını belirtmektedir. Bu tarihte nüfusun azalmasının sebebinin Batı Anadolu'daki sosyal karışıklıkların olduğunu ileri sürmektedir. Buna rağmen Biga nüfusu 1679'da bin, 1696'da ise 1500 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bu yüzyılın sonunda Biga'da 35 hânelik Gayrimüslim tespit edilmiş, yine mahalle sayısında ve isimlerinde farklılıklar görülmüştür. Nitekim mahalle sayısı 10'a yükselmiş ve aralarında artık İbrâhim Çelebi Mahallesi isminin bulunmadığı, Takyeci ile Camî-i Cedid adında iki yeni mahalle yer almıştır ki, bu durum 1840 yılına kadar değişmeden

gelebilmıştır.¹⁰ XVII. yüzyıl sonunda Biga’da tespit edilen Gayrimüslimlerin hangi unsurlardan oluştuğu belirtilmemiştir. Bununla birlikte 1840 yılında Biga’da Rum ve Ermenilerden oluşan iki adet gayrimüslim mahallesi olduğu görülmektedir.

Temettuat defterlerinde hâne numaralarının yanına fazladan bir numara daha verildiğini ve bu numaraların hâne içerisindeki diğer erkek nüfusu temsil ettiğini ifade etmiştik. Buna göre Müslüman mahalleleri 389 hâne ve hâne içerisindeki diğer 331 erkek nüfus ile toplam 720 erkek nüfustan ibaret iken, Gayrimüslimlerden Rumlar 153 hâne ve hâne içerisindeki 154 erkek nüfus ile toplam 307, Ermeniler ise 59 hâne ve hâne içerisindeki diğer 49 erkek ile toplam 108 erkek nüfustan oluşmaktaydı. Buna göre Biga’nın %65’i Müslüman ve %35’i Gayrimüslimlerden oluşuyordu. Toplam 212 hâne olan Gayrimüslimler ise %72’si Rum ve %28’i Ermenilerden müteşekkildir. Bununla birlikte 1840 yılında Müslim ve Gayrimüslimler dâhil edildiğinde, Biga mahalleleri 601 hâne reisine ek olarak, yine bu hânelerin içerisinde diğer 534 adet erkek nüfus ile toplam erkek nüfus 1135’tir. Fakat hâne üzerinden bir hesaplama yapılırsa toplam nüfus 3005 kişiden meydana gelmektedir.¹¹

2.2. BİGA’NIN KÖYLERİ VE DEMOGRAFİK YAPI

Osmanlı Devleti’nde köyler kırsal kesimin en küçük idari birimiydi ve mahallelerde olduğu gibi çoğunlukla aynı dini paylaşan unsurlar tarafından meydana getirilmişlerdi.¹² 1840 tarihli 16022 ve 5118 numaralı temettuat defterlerine göre Biga merkezine bağlı ve tamamı Müslümanlardan oluşan toplam 25 adet köy mevcuttur. Fakat 59 numaralı Biga tahrir defterine bakıldığında, 1516 yılı için Biga merkezine bağlı yetmiş dört köy ve sekiz mezra görülmektedir. Köylerin biri harap dokuz tanesi de boş olarak kaydedilmiştir. Ayrıca bu köylerde altı yüz otuz iki hâne ve diğer seksen dört kişi (mücerred, muaf ve görevli) kayıtlı bulunmaktadır. Öte yandan bu tahrir defteri ile 1840 yılı temettuat defterindeki köy isimleri karşılaştırıldığında, ancak bir kısım köy ismi birbirini tutmaktadır. Bunlar; Ovacık, Tatar Evranı (Eybekli), Bekmezli, Bakacak, Mesudlar (Danişmendli), Eçi, Azatlu ve İskender köyleridir. Biga kazasına bağlı köylerin sayısının 76’dan 25’e düşmesi demografik bir gerilemeden değil, idari taksimattaki

¹⁰ Feridun Emecen, “Biga”, s. 137.

¹¹ Çalışmamızdaki tahmini nüfus hesaplamalarında Barkan’ın hane x beş teorisi uygulanmıştır. Ömer Lûtfi Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, Yıl 1953, s. 1-25.

¹² İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 106.

değişimden kaynaklanmaktadır. Nitekim 1840'ta Dimetoka ve Kemer ayrı bir kaza olarak kaydedildiği gibi Karabiga ve Cıvarı ise Paşalimanı Kazası'na tabi idi.

Tablo 2: 1840 Yılında Biga Köylerinin Hâne ve Hâne İçerisindeki Diğer Erkeklerin Sayısı ile Köylerin Bağlı Oldukları Tımarların İsimleri

Köy	Hâne	Diğer Erkek Sayısı	Erkek Sayısı	Bağlı Olduğu Tımar/Vakıf
Akpınar	12	17	29	Dizdar ve Eçi
Sarıca	34	37	71	Kisedar, Danişmendli ve Hass-1 Hümayûn
Bazirgânlar (Bezirgânlar)	27	40	67	Danişmendli
İskender	7	13	20	Danişmendli, Mustafa Ağa ve Hass-1 Hümayûn
Geredelli	38	43	81	Akçapınar, Danişmendli ve Hass-1 Hümayûn
Yaniç	16	17	33	Gazi Yakub Bey Vakfı, Danişmendli ve Hass-1 Hümayûn
Bakacak	21	32	53	Mustafa Ağa, Danişmendli ve Hass-1 Hümayûn
Eçi Alanı	28	32	60	Eçi ve Dizdar
Ahmedler	23	22	45	Ahmed ve Eçi
Kara Muslular	24	28	52	Danişmendli ve Eçi
Ramazanlar	15	23	38	Ahmedler
Biga Alanı	33	36	69	Mustafa Ağa ve Danişmendli
Örtülüce	3	2	5	Kumkal'a
Kara Hamzalar	8	14	22	Kisedar, Mustafa Ağa ve Danişmendli
Kara Ağaç	9	8	17	Mekteb Vakfı
Hisarlı	15	18	33	Mustafa Ağa ve Danişmendli
Danişmendli	82	104	186	Mustafa Ağa, Danişmendli, Akyar, Sarıyar, Yaniç ve Hass-1 Hümayûn
Doğancı	14	13	27	Doğancı, Çavuş, Sekban, Mustafa Ağa ve Hass-1 Hümayûn

Bekmezli (Pekmezli)	44	47	91	Ahi, Danişmendli ve Hass-ı Hümayûn
Azatlı (Azatlı)	3	3	6	Kisedar, Danişmedli, Adil ve Vakıf Tımarı
Ovacık	15	13	28	Ovacık
Eybekli	8	7	15	Danişmend ve İki Semenli
Eşelek	38	40	78	Balcı Mahmud ve Danişmend
Değirmencik	77	90	167	-
Aksaz	86	108	194	-
Toplam	680	807	1487	-

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tabloda belirtilen Biga Kazası'na bağlı 25 köyden Değirmencik ve Aksaz Köylerinin tamamı Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Rumların bulunduğu her iki köy 163 hâne ve hâne içerisindeki diğer 198 erkek ile toplam 361 adet erkek nüfusa sahiptir. Dolayısıyla hâne üzerinden hesaplandığında tahmini nüfus 815'tir. Diğer 23 köyde ikamet eden Müslümanlar ise 517 hâne olup, hâne içerisinde diğer 609 erkek ile toplam 1126 adet erkek nüfusa sahiptir. Yine Müslüman nüfus hâne üzerinden hesaplandığında, tahmini toplam 2570 kişiden oluşmaktadır. Bununla birlikte 1840 Biga merkez köyleri Müslüman ve Gayrimüslimler birlikte hesaplandığında, toplam tahmini nüfus 3400 kişidir. Nüfus merkeze kıyasla kırsalda daha fazla görülmektedir. Ayrıca hanelerin içinde yaşayan diğer erkek sayısına bakıldığında, bunların neredeyse tüm köylerde, hane sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Oysa bu durum merkezdeki mahallelerle kıyaslandığında, buralarda hâne sayıları, hâne içerisindeki diğer erkek nüfusundan fazladır.

2.3. BİGA KAZASI'NDAKİ ÇİFTLİKLER İLE ABADAN MEZRASI'NDA DEMOGRAFİK DURUM

1840 temettuat defterinde İskender, Kayaaltı, Kulaç, Sarıca ve Kadı Karyesi Çiftliği olmak üzere toplam beş adet çiftlik kayıtlıdır. Fakat bu çiftliklerden Kadı Karyesi Çiftliği, Takyeci Mahallesi'nde altmış iki numaralı hânede “Karakadı-zâde Murad Efendi'nin Kadı Karyesi Çiftliği demekle meşhur çiftlikte bulunan emlâkı” şeklinde gösterilmiştir. Buna rağmen çalışmamızda Kadı Karyesi Çiftliği'ni Takyeci Mahallesi'nden ayırarak, çiftlikler başlığı altında inceleyeceğiz.

İskender Çiftliği, Ankara Miralayı İbrâhim Bey'in tasarrufunda olup, Danişmendli, Mustafa Ağa ve Hass-ı Hümayûn tımarlarına bağlıdır. Yine İbrâhim Bey'in daha önce vergisi olmadığı gibi, bu çiftlik vasıtasıyla elde ettiği gelirler için de herhangi bir vergi vermemektedir.

Kaya Altı Çiftliği, Vasıf Paşa'nın¹³ idaresinde olup, Ahi ve Koçmar tımarlarına bağlıdır. Yine Vasıf Paşa da vergi vermemektedir. Çiftlik içerisinde birim kıymeti 1000 kuruş olan 16 adet zenci köle ve birim kıymeti 1200 kuruştan 5 adet zenci cariye bulunmaktadır. Bununla birlikte, 5116 numaralı temettuat defterine göre bu çiftlik içerisinde beş adet yabancı reaya bulunmaktadır. Bunlar kendilerine ait hayvanları ile birlikte kaydedilmişlerdir.

Sarıca Çiftliği de Esmâ Sultan'a¹⁴ ait olup, Kisedar, Danişmendli ve Hass-ı Hümayûn tımarlarına bağlıdır.

Takyeci Mahallesi içerisinde kayıtlı olan Kadı Karyesi Çiftliği Karakadı-zâde Murad Efendi'ye ait olup, bu çiftliğin tarlaları da Hass-ı Hümayûn tımarlarındandır. Ayrıca Murad Bey daha önce mahkeme kâtipliği yaptığı için vergiden de muaf tutulmuştur.

Beşinci ve son çiftlik olan Kulaç Çiftliği ise Biga ve Biga'ya bağlı kazaların muhassılı olarak belirtilen Velîyüddin Ağa'ya aittir. Çiftlik toprakları Koçmar, Sekban ve Adil tımarlarına bağlıdır. Velîyüddin Ağa da İbrâhim Bey ve Vasıf Paşa gibi vergi ödememektedir. Öte yandan Kulaç Çiftliğinde yedi kişi kaydedilmiştir. Defterde herhangi bir hâne numarası verilmeyen bu kişilerin ortakçı ya da ırgat, orakçı gibi mevsimlik işçi olup olmadıkları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak tarım yaptıkları alan miktarı ve sahip oldukları hayvan sayıları ile kazançları belirtilmiştir.

Adı geçen beş çiftliğin de ortak özelliği, çiftlik sahiplerinden Osmanlı Hanedan üyesi olan Esmâ Sultan haricindekilerin hepsi devlet hizmetinde bulunan kimseler olması

¹³ Bursalı olup, Osmanlı Devleti'nde müdür ve muhassıllık görevlerinde bulunmuştur. 1844 tarihinde mîrimîran rütbesiyle Ankara mutasarrıfı, 1852 Tırhala, 1854 önce Rumeli sonra Varna, 1855 Niş ve son olarak 1857/58'de Hersek mutasarrıflığı görevlerine getirilmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. V, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), (Günümüz Türkçesine Çev. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 1653.

¹⁴ I. Abdülhamit'in kızı, II Mahmut'un da kız kardeşi olan ve Küçük lakabıyla da bilinen Esmâ Sultan, 16 Temmuz 1778 ile 4 Haziran 1848 tarihleri arasında yaşamıştır. III. Selim'in sevdiği isimlerden olan Kaptan-ı Derya (Çuhadar) Hüseyin Paşa ile evlenen Esmâ Sultan 1803 tarihinde Hüseyin Paşanın ölümüyle yirmi beş yaşında dul kalmış ve bundan sonra hiç evlilik yapmamıştır. Gerek IV. Mustafa gerekse II. Mahmud tarafından sevilen biri olması dolayısıyla kendisine Girit, Kemer, Edremit ve Biga'da bazı mukataalar temlik edildiği bilinmektedir. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK Yay., Ankara 2001, s. 111-112.

ve tüm çiftliklerin vergiden muaf tutulmasıdır. Diğer taraftan defterden Kadı Karyesi Çiftliği dışında diğer çiftlik sahiplerinin, çiftliklerini kendilerinin ya da varsa vekillerinin idare edip etmediği hakkında da bir bilgi elde edemiyoruz.

Defterde çiftliklerin dışında bir de Abadan mezrası kayıtlıdır. Burada Abadanlı Hasan'ın hâne reisi olduğu bir hâne ve bu hane içerisinde iki numarayla gösterilen bir kişi daha bulunmaktadır. Mezra, hâneye *evlâdiyyet* üzere verilmiş ve vergiden de muaf tutulmuştur.

Tablo 3: Biga'nın Çiftlikleri ile Abadan Mezrasına Ait Hâne ve Hizmetçilerinin Sayısı ve Bağlı Oldukları Tımarların İsimleri

Çiftlik/Mezra	Sahibi	Hâne	Diğer Kişi	Bağlı Olduğu Tımar
İskender Çift.	Ankara Miralay İbrahim Bey	-	-	Danişmendli, Mustafa Ağa ve Hass-ı Hümayûn
Kaya Altı Çift.	Vasıf Paşa	-	-	Ahi ve Koçmar
Sarıca Çift.	Esmâ Sultan	-	-	Kisedar, Danişmendli ve Hass-ı Hümayûn
Kadı Karyesi Çift.	Karakadı-zâde Murad Efendi	1	1	Hass-ı Hümayûn
Kulaç Çift.	Muhassıl Veliyyüddin Ağa	-	7	Koçmar, Sekban ve Adil
Abadan Mezrası	Abadanlı Hasan	1	1	-
Toplam		2	9	

Kaynak: 16022 Numaralı Temettuat Defteri

İskender ve Sarıca Çiftlikleri'nin faaliyette olduğunu bilmemize rağmen, içerisinde kaç kişi ya da hâne olduğuna dair bilgi kayıtlı değildir. Dolayısıyla bu çiftlikler demografik açıdan değerlendirme yapmayı mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte Kadı Karyesi Çiftliği'nde bir hâne ve hâne içerisinde diğer bir kişi ile birlikte tahminen altı kişi, Kulaç Çiftliği'nde yedi kişi ve Abadan mezrasında altı kişi mevcuttur. Sonuç olarak 1840 yılında Biga çiftlikleri ve mezrasında toplam on dokuz kişi mevcuttur.

2.4. BİGA KAZASI'NDA DUL HATUNLAR, KİBTİLER, KAZA DIŞINDA BULUNANLAR İLE YABANCI MÜSLÜMAN VE REAYANIN SAYISI

1840 yılına ait temettuat yazımı esnasında defterlerinde dul hatunların mal-mülkleri için ayrı bir defter tutulmuştur. Yine başka bir defterde Biga'nın çeşitli yerleşim yerlerinde ikamet eden Kıbtiller, herhangi bir amaç için farklı bir şehre giden yerli Müslümanlar ile Biga'da bulunan yabancı Müslüman ve yabancı reayanın (Gayrimüslim) da sayımları yapılmıştır.

Tablo 4: Mahalle ve Köylerdeki Kıbtî Sayısı

Mahalleler	Kıbtî Hâne Sayısı	Köyler	Kıbtî Hâne Sayısı
-	5	Eşelek	1
-	-	Kara Muslular	1
-	-	Eçi Alanı	1
-	-	Danişmend	1
-	-	Sarıca	1
-	-	Pekmezli	1
-	-	Biga Alanı	1
Toplam	5	Toplam	7

Kaynak: 5116 Numaralı Temettuat Defteri

1840 yılında Biga kıbtilerinin mahalle ve köylerdeki toplam sayısı on iki hâne olarak tespit edilmiştir. Biga merkezinde bulunan kıbtilerin hangi mahallelerde ikamet ettikleri belirtilmeksizin sadece hâne sayıları verilmiştir.

Tablo 5: Mahalle ve Köylerde Dul Hatunların Sayısı

Mahalleler	Dul Hatun Sayısı	Köyler	Dul Hatun Sayısı
Takyeci	5	Danişmendli	1
Akkadı	9	Eşelek	1
Ballı	4	Geredelli	1
Hacı İvaz	1	Ahmedler	1
Kurşunlu	1	Bezirgânlar	4
İbrahim Bey	1	Ramazanlar	1
Cedid	1	Eçi Alanı	2
Camî-i Kebîr	2	Biga Alanı	1
Hacı Ahmed	2	Ovacık	1
Rum	1	Yaniç	3
Ermeni	2	Aksaz	1
-	-	Değirmencik	3
Toplam	29	Toplam	20

Kaynak: 5120 Numaralı Temettuat Defteri

Defterde dul hatunlar, vefat eden eşlerinin, babalarının veya oğullarının isimleriyle birlikte yazılarak aidiyetleri belirtilmiştir. Ayrıca bu kişilere hâne numarası verilmeyerek, sadece sıra numarası ile gösterilmişlerdir. 1840 yılında Biga merkezinde 29, köylerde ise 20 olmak üzere toplam 49 dul hatun tespit edilmiştir.

Tablo 6: Yabancı Müslüman ve Reaya ile Biga'nın Yerlisi Olup Başka Yere Giden Müslümanların Sayıları ve Bulundukları Yerler

Başka Yere Giden Yerli Müslümanların Bulunduğu Yerler	Sayıları	Yabancı Müslümanların Bulunduğu Yerler	Sayıları	Yabancı Reayanın Bulunduğu Yerler	Sayıları
Gelibolu	2	Yaniç Köyü	1	Mahalleler	2
İstanbul	2	Geredelli Köyü	1	Eşelek Köyü	4
-	-	?	1	Ramazanlar	1

				Köyü	
-	-	Kadı Karyesi Çiftliği	1	Danişmendli Köyü	4
-	-	-	-	Kaya Altı Çiftliği	5
Toplam	4	Toplam	4	Toplam	16

Kaynak: 5116 Numaralı Temettuat Defteri

Biga'nın yerlisi olup, İstanbul'a gidenlerden bir kişinin Kabataş'ta ikamet ettiği belirtilerek Kasımpaşa mütevellisi olduğu ifade edilmiştir. İstanbul'a giden diğer kişinin ve Gelibolu'da bulunanların hangi amaçla gittikleri ve oralarda ne işle meşgul oldukları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Öte yandan diğer kazalardan gelerek Biga'da ikamet eden 4 tane yabancı Müslüman bulunmaktadır. Bunlardan birinin çiftlikte, ikisinin köylerde olduğu belirtilmiş, bir kişinin ise nerede bulunduğu yazılmamıştır. Biga'da bulunan yabancı reayadan ikisinin hangi mahallelerde bulundukları belirtilmeksizin merkezde oldukları; ayrıca 9 kişinin köylerde, 5 kişinin ise çiftliklerde bulundukları ifade edilmiştir. Dolayısıyla 1840 yılında Biga'da toplam 16 adet yabancı reaya mevcuttur.

Tablo 7: Mahalle, Köy, Çiftlik ve Mezra ile Kıbtî, Yabancı Müslim ve Gayrimüslimlerin Toplam Hâne ve Erkek Nüfusu Sayıları

Yerleşim Birimleri	Hâne	Toplam Erkek Sayısı
Mahalleler	601	1135
Köyler	680	1487
Çiftlikler ve Mezra	2	9
Kıbtîler	12	13
Yabancı Müslümanlar	-	4
Yabancı Gayrimüslimler	-	16
Toplam	1295	2664

Kaynak: 16022, 5116 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

1840 yılı temettuat defterlerine göre Biga Kazası'nın tahmini toplam nüfusu 6475'tir. Bu nüfusun %42'si şehirde ve %58'i de kırsalda ikamet etmektedir. Her ne kadar nüfusun yarısından fazlası kırsalda bulunsun da şehirdeki nüfusla kıyaslandığında aralarında

çok büyük bir fark görülmemektedir. Öte yandan tahmini nüfus dini unsurlara göre pay edilirse, %71 Müslüman ve %29 Gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Yine etnik unsurlara göre bir paylaşım olursa nüfusun % 70'i Türk, %24'ü Rum, %5'i Ermeni ve %1'i Kıbtilerden meydana gelmektedir. Bu rakamlara yabancı Müslim ve Gayrimüslimler, başka bir yere giden yerli Müslümanlar ve dul hatunlar dâhil edilmemiştir.

2.5. BİGA'DA UNVANLAR VE MESLEKLER

2.5.1. Şahısların Unvanları

Biga'da kişiler eğitim, nüfuz ve mesleklerine göre çeşitli unvanlar taşımaktadır. Mesela imam, hatip ve müezzin gibi meslekleri icra edenler daha çok efendi unvanını taşımakta, nüfuzlu kişiler ise ağa yahut bey unvanları ile anılmakta yine medrese eğitimi alan kişiler de molla unvanını taşımaktadır.

Tablo 8: Müslüman ve Gayrimüslimlere Ait Unvanlar

Unvanlar	Mahalle	Köy	Toplam
Efendi	22	10	32
Hacı	39	12	51
Hafız	8	1	9
Molla	3	4	7
Ağa	25	-	25
Bey	1	-	1
Şeyh	2	-	2
Seyyid	1	-	1
Eçi	7	-	7

Kaynak: 16022 Numaralı Temettuat Defteri

Defterde mahalle ve köylerde bulunan toplam 906 hâne reisinden 128'inin unvanları belirtilmiştir. Buna göre hacı, Biga'da en sık kullanılan unvandır. Dönemin koşullarına göre hacca gitmek belli bir sermayeyi gerektirmekteydi. Nitekim hacı unvanını taşıyan kişiler incelendiğinde de çoğunun varlıklı oldukları görülmektedir. Öte yandan hacı sayısı on olan Takyeci mahallesi, bu unvanın en sık kullanıldığı yer olarak birinci sırada

yer almaktadır. Yine köylerden de Danişmendli köyü altı adet hacı ile ilk sırada yer almaktadır. Bu rakam köylerdeki hacıların %50'sine denk gelmektedir. Bununla birlikte gerek Rum gerekse Ermeniler sadece eçi (Hristiyan hacı) unvanını taşımaktadırlar. Buna göre Rum mahallesinde 4, Ermeni mahallesinde ise 3 adet eçi bulunmaktadır.

Defterde belirtildiğine göre ağa unvanı, hacı unvanından sonra en sık kullanılan unvandır. Köylerde bu unvanı taşıyan kimseye rastlanmazken, yine on dört kişi ile bu unvanın en sık kullanıldığı yer Takyeci mahallesidir. Efendi unvanının en çok kullanıldığı yerler ise, beş kişi ile Takyeci mahallesi ve dört kişi ile Kurşunlu mahallesidir. Sonuç itibarıyla unvan sahibi kişiler köylere göre kıyaslandığında mahallelerde toplandığı söylenebilir. Bununla birlikte mahalleler arasındaki dağılıma bakıldığında, Takyeci ahallesinin nüfuzlu kişilerin toplandığı bir mahalle olduğu görülmektedir. Bunu takiben Ballı, Akkadı ve Hacı İvaz mahalleleri gelmektedir. Öte yandan Biga merkezinde iki adet şeyhin bulunması, iki ayrı tekkenin olduğunu göstermektedir.

2.5.2. Şahısların Meslekleri

1840 yılına ait olan Biga temettuat defterlerinde meslek bilgileri nadiren yazılmıştır. Meslekler, yaptıkları iş ile özdeşleşen şahısların isimlerinin önüne lakap şeklinde veyahut asker, öğrenci gibi muafiyetleri belirtilmek üzere yazılmıştır. Nitekim çiftçi, orakçı, gündelikçi, vs. gibi meslekler hiçbir şekilde belirtilmemiştir. Defterlerde mesleği belirtilenlerin dağılımı şöyledir.

Tablo 9: Müslüman Nüfusun ve Kibtilerin Meslekleri

Meslek	Sayı	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı
Müftü	1	Kahveci	3	Attar	1
İmam	31	Saraç	3	Eskici	1
Hatip	11	Kalaycı	2	Ispanakçı	1
Müezzin	7	Sandıkçı	2	Salebci	1
Kayyum	2	Deveci	2	Leblebici	1
Gasildar	1	Tüfenkçi	2	Tahtacı	1
Vakt-i Salacı	1	Çubukçu	1	Yemenici	1
Hizmetkâr	2	Duhancı	1	Hasırcı	1
Muhtar	10	Sütçü	1	Keçeci	1

Muhzır	1	Bıçakçı	1	Hamamcı	1
Çiftlik Nazırı	1	Lüleci	1	Bakkalcı	1
Sipahi	4	Muytab	1	Çoban	5
Asker	19	Nalbant	1	Sığırtmaç	3
Öğrenci	4	Çancı	1	Bağçevan	1
Berber	7	Sürücü	1	Demirci	6
Zurnacı	1	-	-	-	-

Kaynak: 16022 ve 5116 Numaralı Temettuat Defteri

Mahalle ve Köylerde toplam 906 adet Müslüman hânedan ancak 145'inin mesleği belirtilmiştir. Kırk altı adet farklı meslek dalına sahip Müslümanlarda, bu meslekler arasında imamlık birinci sırada yer almaktadır. İmamların 11'i merkezde iken, 20'si köylerde bulunmaktadır. Akkadı ve Cedid Mahallesi haricinde tüm mahallelerde imam bulunmaktadır. Akkadı Mahallesi'nde imam yerine din görevlisi olarak bir hatip ve Cedid Mahallesi'nde de bir müezzın bulunmaktadır. Ayrıca Takyeci, Hacı İvaz ve Kurşunlu Mahalleleri'nde "imam-ı evvel" ve "imam-ı sani" olmak üzere ikişer imam bulunmaktadır. Bu durum adı geçen mahallelerdeki camilerin ve cemaatin daha büyük olduğu kanaati uyandırmaktadır. Yine köylere bakıldığında İskender, Örtülüce, Azatlı ve Eybekli Köyleri haricinde diğer tüm köylerde imam bulunmaktadır. Ayrıca nüfus açısından kalabalık olan Danişmedli köyünde iki, diğer yerlerde birer imam mevcuttur. Öte yandan diğer bir din görevlisi olan hatiplerin mahallelerde sayıları 4 iken, köylerde 7 olmak üzere toplam 11'dir. Yine Bezirgânlar ve Eşelek köyünün imamları aynı zamanda hatiplik görevini de yapmaktadır. Biga Kazası'nın müftüsü ise Takyeci mahallesinde kayıtlıdır.

Muhtarlık teşkilatının ilk olarak 1829 tarihinde kurulduğu ve bu tarihten itibaren yaygınlaştırılmaya çalışıldığı ve 1840 temettuat sayımları esnasında muhassıla yardımcı oldukları hakkında yukarıda bilgi vermiştik. Bu bilgiler ışığında 1840 yılı temettuat defterlerinden hareketle Biga'da muhtarlık teşkilatına bakıldığında, bu teşkilatın henüz her yerleşim biriminde oluşturulamadığı görülür. Mesela defterde mahallelerden Takyeci, Hacı Ahmed ve Camî-i Kebîr Mahalleleri'nde muhtar ya da muhtarlara dair bir kayıt mevcut değildir. Öte yandan Hacı İvaz Mahallesi'nde "muhtar-ı evvel" ve "muhtar-ı sani" olmak üzere iki muhtar ve diğer mahallelerde birer muhtar kayıtlıdır. Bu da mahallenin idari açıdan önemini göstermektedir. Köylere bakıldığında ise, sadece Akpınar ve Sarıca

Köyleri’nde muhtarlara rastlanmaktadır. Diğer 21 Müslüman köyünde muhtarlara dair hiçbir kayıt yoktur. Fakat muhtarı olmayan bu yerleşim birimlerinde idari boşluğun olduğu akla getirilmemelidir. Çünkü muhtarlık teşkilatından evvel bu yerlerin idari sorumluluğu imamların üzerindeydi. Onun için muhtarların olmadığı yerlerde imamların idari sorumlulukları yürüttüğünü söyleyebiliriz. Bununla birlikte Biga kırsalında hem imam, hem de muhtarların olmadığı köyler de mevcuttur. Bunlar İskender, Örtülüce, Azatlı ve Eybekli Köyleri olup, az bir nüfusa sahiptirler.

Defterde belirtildiğine göre askerî görevlilerin sayısı ise sipahilerle birlikte toplam 24’e ulaşmaktadır. Buradaki dört adet sipahi tımar bakiyesi olarak düşünülmelidir. Defterdeki bilgilere göre mahallelerde bu 4 sipahi ile birlikte 13, köylerde 11 asker ile toplam 24 asker kayıtlıdır. Bunlardan 3’ü “asakir-i mansure askeri”, 1’i “hassa askeri”, “süvari askeri”, “Der Aliyye’de asker”, “Kale-i Sultaniye askeri” olarak kaydedilmiştir. Yine topçu askerleri, 8’i “Kale-i Sultaniye’de topçu askeri”, 1’i “muntazama-i şahaneden topçu askeri” ve 4 kişi de yer bildirilmeksizin topçu askeri şeklinde belirtilmiştir.

Yine defterde kayıtlı bilgilere göre, esnaf grubunun mahallelere göre dağılımına bakıldığında Hacı İvaz Mahallesi’nde on, Kurşunlu Mahallesi’nde dokuz ve Takyeci Mahallesi’nde sekiz esnaf bulunmaktadır. Bu üç mahallenin yanı sıra Camî-i Kebîr’de dört, Akkadı’da üç, Hacı Sadi ile Hacı Ahmed’de iki ve Ballı Mahallesi’nde de bir esnaf vardır. Köylerde ise iki berber ile bir bakkal esnafı görülmektedir.

Tablo 9’da belirtilen demircilik ve zurnacılık meslekleri kıbtilere aittir. Aynı zamanda Kıbtiler sadece bu iki meslek dalına sahiptir. Bunlardan 2 demirci ve zurnacı merkez mahallelerde iken 4 demirci ise köylerde ikamet etmektedir.

Sonuç olarak Biga’da Müslümanların uğraşı alanlarına göre %44’ü görevli, %31’i esnaf, %16’sı asker, %6’sı emek işçisi, %2’si öğrenci ve %1’i eğlence sektörü ile meşguldür.

Tablo 10: Gayrimüslim Nüfusun Meslekleri

	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı
Rum	Çoban	22	Tüccar	3	Aşçı	1
	Kâhya	5	Çorbacı	2	Bağcı	1
	Çapacı	5	Ekmekçi	2	Bakırcı	1

	Papaz	4	Fıçıcı	2	Çeşmeci	1
	Bağçevan	3	Helvacı	2	Eskici	1
	Boyacı	3	Semerci	2	Kiremitçi	1
	Değirmenci	3	Terzi	2	Kuyumcu	1
	Dülger	3	Muytab	2	Sığırtmaç	1
Ermeni	Terzi	3	Semerci	1	Nalbant	1
	Papaz	1	-	-	-	-

Kaynak: 5117 Numaralı Temettuat Defteri

Biga’da kayıtlı bulunan toplam 316 Rum hânedan 73’ünün meslekleri belirtilmiştir. 32 adet farklı mesleğe sahip Rumlar arasında, çobanlık ilk sırada yer almaktadır. Hayvancılığa dayalı olan bu meslek koluna sahip 11 hâne merkezde ikamet etmekte iken, diğer 11 hâne de köylerde bulunmaktadır. Meslekler arasında kâhyalar ise ikinci sırada yer almaktadır. Kâhya, büyük konaklarda ev işlerini gören kişi anlamına gelmekle beraber, esnaf ile hükümet arasında yarı resmi aracı görevi de vardı. Yine bunlar esnaf tarafından seçilerek, görevleri kadı tarafından onaylanmaktaydı.¹⁵ Öte yandan kâhyaların tümünün Biga’da yaşıyor olması, onların esnaf kâhyası olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Temettuat defterlerine göre Rumlar arasında ticaretle uğraşan hâne sayısı 3’tür. 43 numaralı hâne reisi Soter Bayramıç’ta, 89 numaralı hâne reisi sağır Kostantin Balıkesir’de ve 103 numaralı hâne reisi Filibeli Kostantin’in de Şam’da ticaret amacıyla bulunduğu görülmektedir.

Ermeniler ise toplam 59 hâne olup, bunlardan sadece 6 tanesinin mesleği belirtilmiştir. Ermenilerin sahip olduğu mesleklere bakıldığında özellikle terzilik ön plana çıkmaktadır.

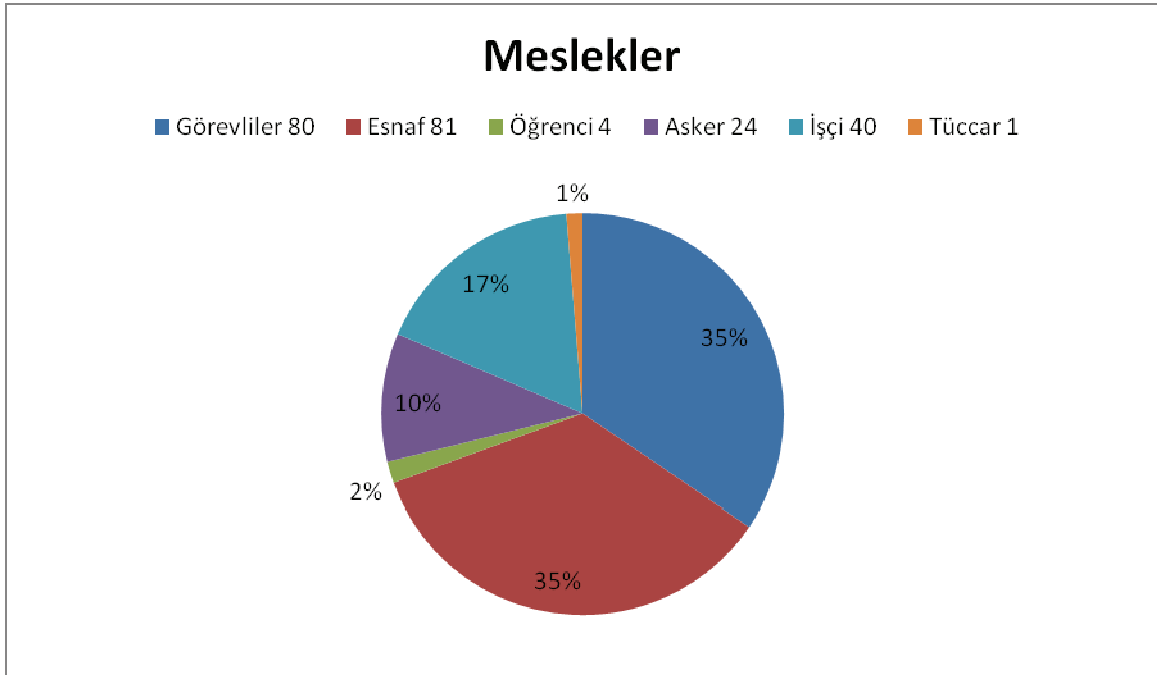
Öte yandan Gayrimüslim mahallelerinde ve köylerinde muhtar bulunmamaktadır. Rumlara ait iki köyde papazların yanı sıra idari işlerden sorumlu olan çorbacılar bulunmaktayken, merkez Rum mahallesinde sadece papaz mevcuttur. Yine Ermeni mahallesinde de bir papaz bulunmaktadır. Mahallelerde idari işleri bu papazların yürüttüğü söylenebilir.

¹⁵ M. Zeki Pakalın, “Kâhya”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, M.E.B., İstanbul 1983, s. 140.

Genel itibarıyla Gayrimüslimlerde görevliler (dini-idari) incelendiğinde, Rumlar arasında 2 çorbacı, 5 kâhya ve 4 papaz olmak üzere 11 görevli, Ermenilerde ise sadece 1 papaz mevcuttur. Buna göre Gayrimüslimler 5 adet dini görevli ve 7 tane de hükümet görevlisine sahiptir. Bu grup meslekler arasında %16'lık bir pay ile son sırada yer almaktadır. Dolayısıyla Biga'da bulunan Gayrimüslimlerde, Müslümanların aksine dini ve idari görevli sayısı azdır. Fakat Gayrimüslimlerde esnaf grubu %44'lük pay ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu takiben %40 ile çoban, çapacı gibi işçi grubu gelmektedir

Biga'nın yerlisi olmayıp geçici olarak Biga'da bulunan yabancı Gayrimüslim reayanın da meşgul oldukları meslekleri belirlenmiştir. Buna göre 1'i merkezde, 5'i köylerde olmak üzere toplam 6 bakkal ve yine merkezde 1 tane de ekmekçi bulunmaktadır. Bununla birlikte yabancı gayrimüslim reayanın 1'i çoban kethüdası 3'ü çoban olmak üzere 4 adet çobanın, Vasıf Paşa'ya ait olan Kaya Altı çiftliğinde yaşadığı görülmektedir. Diğer 5 yabancı Gayrimüslim reayanın meslekleri ise belirtilmemiştir. Yine Biga'nın yerlisi olup başka yerlere giden 8 kişiden sadece İstanbul'da Kasımpaşa mütevellisi olan Ahmed Efendi'nin mesleği belirtilmiştir. Ayrıca bu kişiler geçici olarak ikamet ettikleri ya da Biga'da bulunmadıklarından dolayı hâlihazırda Biga'da olan hânelerin mesleklerine dâhil edilmemiştir.

Tablo 9 ve 10'da sıralanan meslekleri görevliler, esnaf, işçi, asker ve öğrenciler olmak üzere beş grupta inceleyeceğiz. Görevliler, müftü, imam, hatip, müezzin, kayyum, gasildar, vakt-i salacı, hizmetkâr, papaz, çorbacı, muhtar, kâhya, muhzır ve çiftlik nazırından oluşmaktadır. İşçi grubu ise çapacı, çoban, sığırtmaç ve bahçıvandan meydana gelmektedir. Yine asker ve bu gruba dâhil sipahiler ile öğrenciler haricindeki diğer meslek dalları esnaf olarak nitelendirilecektir.

Grafik 1: 1840 Yılında Biga Kazasında Mesleklerin Dağılımı

Kaynak: 16022, 5116 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

1840 yılında Biga’da Müslim ve Gayrimüslimlerin toplam meslek dağılımına göre en büyük pay, hizmet sektörü de denilen görevlilere ve esnaflara aittir. Görevlilerden 59’u din işleri ile meşguldür. Aynı zamanda bu rakam meslekler arasında %26’lık bir paya sahiptir. 39 adet farklı meslek dalı ile uğraşan esnaflar ise ikinci sırada yer almaktadır. Bundan sonra sırasıyla işçi, asker, öğrenciler ve tüccarlar gelmektedir.

2.6. 1840 YILINDA BİGA’DA TARIM

Osmanlı ziraatı, Tanzimat ile birlikte modernleşme çabasıyla paralel olarak, zirai düşünce anlamında gelişme göstermeye başladı. Devlet eliyle yürütülen bu yeni tarım zihniyetine göre, üretim alanları genişletilecek, piyasa için sanayiye yönelik ürünlerin üretimi ve tarımda modern araç-gereç kullanımı yaygınlaştırılacaktı. Buradan hareketle Avrupa’dan ithal edilen araç-gereçler gümrük vergisinden muaf tutuldu ve en önemlisi ziraat ürünlerinin ticareti büyük ölçüde serbest bırakıldı ve ihracat yasakları kaldırıldı. Öte yandan devlet tekeli denen “yedd-i vahid” kaldırıldı ve yine devletin uyguladığı mübayaa

usulü azaltıldı.¹⁶ Bu iki usul, Osmanlı çiftçisinin pazara yönelik üretim yapmasını engellemekte ve geçinebileceği kadar üretmeye yöneltmekteydi. Bu gelişmeler sonucunda piyasaya dönük üretimin önü açılmış oldu.¹⁷

XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti, geniş bir tarım sahasına sahipti. Fakat bu tarım sahasının çok az bir kısmında ziraat yapıldığını biliyoruz.¹⁸ Yukarıdaki bilgiler ışığında, bu kısımda Osmanlı yerelinde Biga tarımını değerlendirmeye çalışacağız.

Biga'ya ait 1840 tarihli temettuat defterinin bazı problemlere sahip olduğunu belirtmiştik. Defterde tarım ile ilgili kayıtlarda da eksiklikler göze çarpmaktadır. Öncelikle defterde tarlalarda ekili ürünlerin isimleri verilmemiştir. Dolayısıyla defterden, bu tarihte Biga'da yetiştirilen ürünler ve bu ürünlerin miktarları hakkında bir bilgi elde edilememektedir. Yine tarlaların bir kısmı “hâlî” ve “mezrû” (boş ve ekili) şeklinde belirtilirken, diğer bir kısmı için ise hiçbir açıklama yapılmamıştır. Bununla birlikte kira ile başkasının tarlasında ziraat yapan hâneler belirtilirken, tarlalarını kiraya veren kişiler belirtilmemiştir.¹⁹ Yine varsa nadasa bırakılan tarla miktarları da kaydedilmemiştir. Bu sebeple çalışmamızda, üzerinde ekili ya da boş şeklinde hiçbir açıklama yapılmayan tarlalar kirada/nadas şeklinde göstermeyi uygun gördük.

Yine tarla sahibi ya da hiç tarla sahibi olmayıp, başkasının tarlasında ziraat yapan hâneler bazen “merkumun aher kimesne/lerin tarlasında olan mezrûatı”, “aherin tarlasına/arazisine ziraat eylediği” veya “aher araziye mezrûatı” şeklinde belirtilirken bazen de asıl sahip olduğu tarlasının, ekili dönümünün hemen altına başkasının tarlasına ekildiği dönümü eklenerek en altta toplam ekili arazisi şeklinde ifade edilmiştir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere, defterde hânelerin tarlalarını kiraya vermesi veya kira ücretleri/gelirleri hakkında herhangi bir açıklama olmadığını vurgulamamız gerekir. Tüm

¹⁶ Tefik Güran, “Ziraî Politika ve Ziraatta Gelişmeler 1839-1876”, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yay., İstanbul 1998, s. 50. Ayrıca bu çalışma ilk olarak burada yayınlanmıştır: “Ziraî Politika ve Ziraatta Gelişmeler 1839-1876”, *150. Yılında Tanzimat*, TTK., Ankara 1992, s. 219-233.

¹⁷ Tefik Güran, “Ziraî Politika...”, s. 57.

¹⁸ Tefik Güran, “Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910”, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yay., İstanbul 1998, s. 67. Ayrıca bu çalışma ilk olarak burada yayınlanmıştır: “Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Yıllığı 1987*, İstanbul 1987, s. 225-303.

¹⁹ Kiraya verilen tarlaların aynı mahalle içerisindeki hânelere kiralandıkları düşünülmemelidir. Çünkü Biga köylerinde bulunan hâneler, başkalarına ait toplam 2351 dönümlük tarlada kira ile ziraat yapmaktadırlar. Buna mukabil yine bu köylerde kirada/nadas şeklinde ifade ettiğimiz, üzerinde açıklama yapılmayan toplam 618 dönüm arazi mevcuttur. Dolayısıyla bu durum Biga köylülerinin başka yerlerde tarla kiraladıklarını göstermektedir. Ayrıca 5121 numaralı temettuat defterine göre Kemer köyü Müslim ve Gayrimüslimleri, Bekirli, Kara Biga ve Dimetokalı Müslüman ahalilerin Biga kazası tımarlarında arazileri mevcuttur. Aynı şekilde bu ahalilerin Biga'da kira ile ziraat yaptıkları düşünülebilir. Çünkü 5688 numaralı 1840 yılı ve 5118 numaralı 1844-45 tarihli Biga kazası temettuat defterinde, Dimetoka sınırları içerisinde tarlaları bulunan Bigalıların, yine orada kira ile tarım yaptıkları tespit edilmiştir.

bunlara rağmen, toplam ekili ve boş arazileri hesaplamak mümkündür. Yine defterde dönem itibariyle, tarlaların dönüm fiyatları hakkında bilgilere de ulaşılabilmektedir.

2.6.1. Biga'nın Merkezinde Yaşayanların Sahip Oldukları Araziler

Biga'nın kaza merkezinde yaşayan hânelerin 3'te 1'i belirli miktarlarda tarlaya sahiptir. Bunun yanı sıra bağ, bağ arazisi, dut, meyve ve sebze bahçesi sahipleri de mevcuttur. Fakat bu arazilere sahip olmaları sadece tarımla uğraştıkları anlamına gelmez. Zira toplam arazi dönümü ile ziraat yapılan tarla dönümleri karşılaştırıldığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Bilindiği gibi kaza merkezlerinde ikamet eden ailelerin geçimleri daha çok esnafılık ve zanaatkârlığa dayalıdır. 1840 yılı defterinde hânelerin meslekleri düzenli bir şekilde belirtilmemişse de bu konuda daha derli toplu bilgi veren 1844-45 defterleri incelendiğinde net bilgiler elde edilecektir.

Tablo 11: Biga Merkezinde Kayıtlı Hânelerin Sahip Oldukları Tarla Miktarı

Mahalleler	Hâne Sayısı	Tarla Sahibi Hâne Sayısı	Tarla Dnm.	Ekili Tarla Dnm.	Boş Tarla Dnm.	Kirada/Nadas Dnm.	Başkasının Tarlasına Eken Hâne Sayısı	Başkasının Tarlasına Ekili Dnm.
Takyeci	72	20	452	27	214,5	210,5	1	30
Akkadı	70	34	436,5	19	68,5	349	8	105
Hacı Sadi	24	11	230,5	1,5	45,5	183,5	2	14
Ballı	42	28	780,5	49	256	475,5	3	37
Hacı İvaz	43	11	956	27	450	479	2	38
İbrahim Bey	15	10	277	17,5	175,5	84	5	90,5
Hacı Ahmed	33	15	508	-	120	388	7	118
Cedid	16	8	93	-	-	93	3	33
Kurşunlu	36	10	646	-	10	636	1	19
Camî-i Kebîr	38	10	1776,5	112	1592	72,5	3	74
Rum	153	51	335,5	13,5	42	280	12	200,5

Ermeni	59	13	19,5	-	-	19,5	-	-
Topl.	601	224	6511	266,5	2974	3270,5	47	759

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tablo 12: Biga Merkezinde Kayıtlı Dul Hatunların Sahip Oldukları Tarla Miktarı

Mahalleler	Dul Hatun Sayısı	Tarla Sahibi Hatun Sayısı	Tarla Dönüm	Ekili Tarla Dönüm	Boş Tarla Dönüm	Kirada/Nadas Dönüm
Takyeci	5	1	3	-	-	3
Akkadı	9	2	22	-	-	22
Ballı	4	-	-	-	-	-
Hacı İvaz	1	1	10	-	-	10
Kurşunlu	1	1	29	-	29	-
İbrahim Bey	1	1	100	-	-	100
Cedid	1	-	-	-	-	-
Camî-i Kebîr	2	1	28	-	28	-
Hacı Ahmed	2	1	2	-	-	2
Rum	1	-	-	-	-	-
Ermeni	2	-	-	-	-	-
Toplam	26	8	194	-	57	137

Kaynak: 5120 Numaralı Temettuat Defteri

Biga merkezinde ikamet eden hâneler ve kişiler her ne kadar ekilebilir arazilere sahip olsalar da bu araziler üzerinde ziraî faaliyet yapan hâne ve kişi sayısı azdır. 224 hâne reisi ve 26 dul hatun olmak üzere toplam 250 adet tarla sahibinin olduğu mahallerde, 6705 dönüm ekilebilir arazi vardır. Fakat bunun sadece %4'ü ekili iken, %45'i boş bırakılmış ve %51'i kirada/nadas şeklinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte 457 hâne başkasının tarlasında ziraat yapmaktadır. Bunlardan 21 hânenin kendilerine ait tarlaları var iken, 26 hânenin ise hiç tarlası yoktur. Özellikle başkasının tarlasında ziraat yapan 12 adet Rum

hânedan hiçbirinin kendisine ait tarlası olmadığını vurgulamamız gerekir. Kendilerine ait tarlaları olanların aynı zamanda başka birine ait toprağı işleminin sebepleri arasında; kendi tarlalarını nadasa bırakmaları, kiraladıkları tarlaların daha verimli olması ya da ekecekleri ürünün kendi tarlalarına uygun olmadığı söylenebilir.

Biga mahallelerinde 157 adet Müslüman hâne 6156 dönüm (%94) ekilebilir araziye, 64 tane Gayrimüslim hâne ise 355 dönümlük (%6) bir araziye sahiptir. Mahallelerde toprak sahipleri etnik açıdan incelendiğinde, Ermenilerin en az toprağı sahip millet olduğu ortaya çıkmaktadır. Kıbtilerin ise herhangi bir ekilebilir tarlası bulunmamaktadır. Yine arazi sahipleri arasında hâne başına düşen ortalama ekilebilir arazi miktarına bakıldığında, Müslümanlar 39, Rumlar yaklaşık 7, Ermeniler ise 1,5 dönüm araziye sahiplerdir. Dul hatunlarda da kişi başına 24 dönüm arazi düşmektedir. Öte yandan dul hatunların hiçbirisi arazilerini ekmemekle birlikte, bunları kiraya vererek değerlendirdikleri muhtemeldir.

Diğer taraftan mahallelerin kendi içerisinde hane veya kişilere göre toprak dağılımına bakıldığında farklılıklar bulunmaktadır. Mesela 1776,5 dönüm ekilebilir arazi sahibi ile ilk sırada yer alan Camî-i Kebîr Mahallesi'nde her ne kadar hâne başına ortalama 177,65 dönüm arazi düşse de 1000, 400 ve 300 dönüm araziye sahip olanların yanı sıra 1, 2 ve 3 dönümlük arazilere sahip olanlar da vardır.

Biga mahallelerinde ikamet eden hâne ve dul hatunlardan bir kısmının yine Biga Sancağına bağlı Dimetoka kazasında da tarlaları mevcuttur. Dimetoka kazasında bulunan bu tarlalar, Yenice, Çavuş ve Azmak tımarlarında olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Biga Mahallelerinde İkamet Edenlerin Dimetoka Kazası'ndaki Arazileri

Mahalleler	Hâne Sayısı	Tarla Sahibi Hâne Sayısı	Tarla Sahibi Dul Hatun Sayısı	Tarla Dnm.	Ekili Tarla Dnm.	Boş/Kirada/Nadas Dnm.	Başkasının Tarlasına Eken Hâne Sayısı	Başkasının Tarlasına Ekili Dnm.
Takyeci	72	22	1	720,5	99	621,5	-	-
Akkadı	70	25	-	353	34	319	4	118
Hacı Sadi	24	2	-	11	-	11	-	-
Ballı	42	6	-	263,5	-	263,5	-	-

Hacı İvaz	43	8	-	92	44	48	-	-
İbrahim Bey	15	2	-	71	-	71	-	-
Hacı Ahmed	33	10	-	526,5	-	526,5	-	-
Cedid	16	7	-	126	10	116	-	-
Kurşunlu	36	12	-	279	5	274	2	45
Camî-i Kebîr	38	8	-	523	26	497	2	37
Rum	153	18	-	89	-	89	-	-
Ermeni	59	5	-	7	-	7	-	-
Toplam	601	125	1	3061,5	218	2843,5	8	200

Kaynak: 5689 Numaralı Temettuat Defterleri

Biga kazasında ikamet eden ve Dimetoka kazasında arazisi olan toplam 125 hâne ve 1 dul hatunun sahip olduğu 3061,5 dönüm tarlanın sadece 218 dönümü (%7'si) ekili olarak kaydedilmiştir. Geriye kalan 2843,5 (%93) dönüm tarla için herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bunların boş, kirada veyahut nadasa bırakıldığı söylenebilir. Çünkü 2843,5 dönümlük Bununla birlikte 1840 yılında Biga mahallelerinde ikamet edenlerin, Biga ve Dimetoka kazasında toplam 9766,5 dönüm tarlası bulunmaktadır. Bu tarlaların %69'u Biga kazasında, %31'i ise Dimetoka kazası sınırlarındadır. Bu durum, her ne kadar Biga ve Dimetoka'nın idari taksimatta o sırada iki ayrı kaza olarak teşkilatlandırılmış olsalar da coğrafi yakınlığından dolayı fiilen böyle bir ayırım olmadığını göstermektedir.

Biga'nın merkez mahallelerinde yaşayanların sadece ekili değil, aynı zamanda dikili tarım ürünleri de yetiştirdikleri anlaşılmaktadır. Bunlar arasında bağ, dut bahçesi, meyve ve sebze bahçeleri de mevcuttur. Ayrıca defterde bazen üzerinde ne yetiştirildiğine dair bir bilgi verilmeksizin “bağçe” ve “bağçe arazisi” şeklinde belirtilmiş araziler de kaydedilmiştir.

Tablo 14: Biga’da Yaşayan Kişilere Ait Bağ, Bağ Arazisi ve Dut Bahçesi Miktarı

Mahalleler	Hâne Sayısı	Bağ Sahibi Hâne Sayısı	Bağ Dönüm	Bağ Arazisi Sahibi Hâne Sayısı	Bağ Arazisi Dönüm	Dut Bahçesi Sahibi Hâne Sayısı	Dut Bahçesi Dönüm
Takyeci	72	16	33	-	-	4	7
Akkadı	70	34	65	2	2	13	22,5
Hacı Sadi	24	13	29,5	1	1	2	4
Ballı	42	16	29	4	6	4	7
Hacı İvaz	43	5	7	1	1	2	3,5
İbrahim Bey	15	8	19	-	-	4	3,5
Hacı Ahmed	33	4	6	1	2	2	3
Cedid	16	1	1	1	4	2	2,5
Kurşunlu	36	5	7	1	1,5	3	3,5
Camî-i Kebîr	38	13	28,5	3	3	6	6
Rum	153	70	123	5	7,5	15	17,5
Ermeni	59	18	22,5	-	-	14	17,5
Toplam	601	203	370,5	19	28	71	97,5

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tablo 15: Biga’da Yaşayan Dul Hatunlara Ait Bağ, Bağ Arazisi ve Dut Bahçesi Miktarı

Mahalleler	Dul Hatun Sayısı	Bağ Sahibi Dul Hatun Sayısı	Bağ Dönüm	Bağ Arazisi Sahibi Dul Hatun Sayısı	Bağ Arazisi Dönüm	Dut Bahçesi Sahibi Dul Hatun Sayısı	Dut Bahçesi Dönüm
Takyeci	5	1	1	-	-	-	-
Akkadı	9	5	8	1	1	3	5
Ballı	4	3	2	-	-	-	-

Hacı İvaz	1	-	-	-	-	-	-
Kurşunlu	1	1	1	-	-	-	-
İbrahim Bey	1	-	-	-	-	1	1
Cedid	1	2	1	-	-	-	-
Camî-i Kebîr	2	-	-	-	-	-	-
Hacı Ahmed	2	-	-	-	-	-	-
Rum	1	-	-	-	-	-	-
Ermeni	2	1	1	-	-	1	1,5
Toplam	26	13	14	1	1	5	7,5

Kaynak: 5120 Numaralı Temettuat Defteri

5116 numaralı temettuat defterinde Biga mahallelerinde bulunan Kıbtilerden 2 hânenin toplam 2 dönüm bağı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların hangi mahallelerde ikamet ettiği belirtilmediği için yukarıdaki 22 numaralı tabloya dâhil etmedik. Buna göre Biga’da yaşayanların toplam 386,5 dönüm bağ, 29 dönüm bağ arazisi ve 105 dönüm de dut bahçesi bulunmaktadır. Bağların %61’ine Müslümanlar, %39’una Gayrimüslimler sahiplerdir. Bağcılığın Gayrimüslimler için diğer önemli bir yanı ise üzümün alkol üretiminin hammaddesi olmasıdır. Fakat defterlerde alkol üretimine dair bir bilgi mevcut değildir. Diğer taraftan sebze, meyve bahçeleri ve ne dikili olduğu belirtilmeyen bahçelerin oranı ise hayli düşüktür. Biga mahallelerinde meyve bahçesine sahip iki hâne ve bir dul hatun mevcuttur. Bunlardan biri Takyeci Mahallesi’nde 23 numaralı hâne reisi Emin’dir. Bir dönümlük meyve bahçesinin değeri 500 kuruştur. Bahçenin içerisinde ne çeşit meyve yetiştirdiğine dair bir bilgi verilmemiştir. İkinci meyve bahçesinin sahibi ise Hacı Sadi Mahallesi’nde bulunan 4 numaralı hânedede bulunan Mustafa’ya aittir. Toplam bir dönüm olan bu bahçe “elmalık” şeklinde belirtilmiş ve değeri de 200 kuruş olarak yazılmıştır. Son meyve bahçesi ise yine bir dönüm olup Ballı mahallesinde ikamet eden Şerife Hatun’a aittir. Sebze tarımı da 2 hâne tarafından yapılmaktadır. Bunlardan ilki Akkadı Mahallesi hatibi Hoca-zâde Hafız Mustafa Efendi’ye ait, değeri 60 kuruş olan 0,5 dönümlük sebze bahçedir. İkincisi ise Ballı Mahallesi’nde ikamet eden bahçıvan Ahmed tarafından yetiştirilen birim değeri 200 kuruş olan 3 dönümlük bahçedir. Bunların yanı sıra içerisinde ne yetiştirildiği belirtilmeyen bahçeler de mevcuttur. Bu bahçeler dört farklı mahallede

yaşayan kişilere ait olup, toplam 6 dönümdür. Yine Camî-i Kebîr Mahallesi'nde bulunan bir hâne dönüm miktarı verilmeyen fakat 300 kuruşluk bir meraya sahiptir. Fakat bu merayı senelik 80 kuruşa kiralamıştır.

Diğer taraftan Biga mahallelerinde ikamet eden bazı hâne ve dul hatunların Dimetoka kazasında bağ, bağ arazisi, dut bahçesi vb. arazilere de sahip oldukları görülmektedir. Bu araziler, Dimetoka kazasının Yenice, Çavuş ve Azmak tımarlarında bulunmaktadır.

Tablo 16: Biga Mahallelerinde İkamet Edenlerin Dimetoka Kazası'ndaki Bağ, Bağ Arazisi ve Dut Bahçesi Miktarı

Mahalleler	Hâne Sayısı	Bağ Sahibi Hâne Sayısı	Bağ Sahibi Dul Hatun Sayısı	Bağ Dönüm	Bağ Arazisi Sahibi Hâne Sayısı	Bağ Arazisi Dönüm	Dut Bahçesi Sahibi Hâne Sayısı	Dut Bahçesi Sahibi Dul Hatun Sayısı	Dut Bahçesi Dönüm
Takyeci	72	47	1	85	1	1,5	20	-	72,5
Akkadı	70	32	4	59	2	2	6	2	12
Hacı Sadi	24	9	-	24,5	1	8	1	-	1,5
Ballı	42	21	-	37,5	-	-	5	-	5,5
Hacı İvaz	43	34	-	84,5	1	1	8	-	14
İbrahim Bey	15	2	-	2	-	-	1	-	1
Hacı Ahmed	33	18	-	26	1	3	6	-	7
Cedid	16	10	-	16	1	1	1	-	1
Kurşunlu	36	23	-	43	-	-	4	-	5
Camî-i Kebîr	38	19	-	37,5	1	1	3	-	7
Rum	153	34	-	73	1	1,5	7	-	11
Ermeni	59	11	-	21	-	-	24	-	54
Toplam	601	260	5	509	9	19	86	2	191,5

Kaynak: 5689 Numaralı Temettuat Defteri

Biga’da ikamet edenlerin dikili arazilerinin büyük bir kısmı Dimetoka kazasında bulunmaktadır. Buna göre bağların %43’ü Biga’da iken, %57’si Dimetoka kazasında bulunmaktadır. Bağ arazilerinin %60’ı Biga’da, %40’ı ise Dimetoka kazasındadır. Yine dut bahçelerinin de %35’i Biga’da, %65’i Dimetoka’dadır. Dolayısıyla gerek bağ, gerekse dut bahçelerinin yarısından fazlası Dimetoka kazası sınırları içerisinde. Bununla birlikte yine Biga mahallelerinde yaşayan 9 hânenin niteliği belirtilmeksizin 160,5 dönüm arazisi, 3 hânenin 8 dönümlük elma bahçesi, 1 hânenin 3 dönümlük sebze bahçesi ve 1 hânenin de 1 dönümlük harman yeri bulunmaktadır. Öte yandan Dimetoka’da bazı dut bahçeleri ile bağlar “bağ maa dutluk” şeklinde birlikte kaydedilmiştir. 7 hâne bu tip araziye sahip olup, arazilerin toplam miktarı ise 13,5 dönümdür.

Sonuç itibarıyla, 1840 yılı Biga mahallelerinde sakin hâneler ile dul hatunların Biga ve Dimetoka kazasında toplam 9766,5 dönüm ekilebilir tarlaları vardır. Fakat bu tarlaların ancak 484,5 dönümü yani %5’i ekilidir. Bunun yanı sıra toplam 55 hâne gerek Biga, gerekse Dimetoka’da başkasının arazisinde kira ile 959 dönümü işlemektedir. Yine her iki kazada toplam 895,5 bağ, 296,5 dut bahçesi ve 247 dönüm bağ arazisi, meyve, sebze ve niteliği belirtilmeyen araziler gibi diğer arazi türlerine sahiplerdir.

2.6.2. Köylerde Tarım

Kırsal alanlar, nüfusunun çoğunluğunun tarım ile geçimlerini sağladığı, şehirlerin aksine esnaf ve zanaatkârların az rastlandığı yerlerdir. 1840 tarihinde Biga Kazası’na bağlı 25 adet köy bulunmakta ve bu köylerin tamamı da tarım işleri ile uğraşmaktadır. Bu köylerden Aksaz ve Değirmencik Rum köyü, diğerleri ise Müslüman köyleridir.

Tablo 17: Köylerde Yaşayan Hânelere Ait Tarla Miktarı

Köyler	Hâne Sayısı	Tarla Sahibi Hâne Sayısı	Tarla Dönüm	Ekili Tarla Dönüm	Boş Tarla Dönüm	Kirada/ Nadas Dönüm	Başkasının Tarlasına Eken Hâne Sayısı	Başkasının Tarlasına Ekili Dönüm
Akpınar	12	11	634	134,5	452,5	47	-	-
Sarıca	34	27	2746,5	439,5	2253	54	-	-
Bezirgânlar	27	26	1597,5	296,5	1286	15	-	-
İskender	7	6	516	68,5	447,5	-	-	-
Geredelli	38	31	1985	570,5	1402,5	12	11	145,5

Yaniç	16	12	794,5	213	581,5	-	6	79
Bakacak	21	18	1499	203,5	1195,5	100	7	109
Eçi Alanı	28	25	950,5	305,5	621	24	7	74
Ahmedler	23	20	545,5	181,5	364	-	12	82,5
Kara Muslular	24	21	588	215,5	361,5	11	8	92,5
Ramazanlar	15	12	394	139	237	18	10	96
Biga Alanı	33	30	1248	338,5	904,5	5	19	148
Örtülüce	3	1	60	2,5	57,5	-	3	49,5
Kara Hamzalar	8	7	642,5	29,5	463	150	7	171
Kara Ağaç	9	5	166	105,5	45,5	15	3	31
Hisarlı	15	12	548,5	209,5	339	-	2	62
Danişmendli	82	77	3502	879	2598	25	34	341,5
Doğancı	14	11	539	130	384	25	4	125
Pekmezli	44	39	1778	551,5	1135,5	91	30	433
Azathı	3	3	712	106	606	-	-	-
Ovacık	15	15	540,5	136	394,5	10	11	67,5
Eybekli	8	8	296,5	75,5	221	-	-	55
Eşelek	38	32	1432,5	360	1056,5	16	20	189
Değirmencik	77	64	970,5	316,5	366,5	287,5	6	56
Aksaz	86	62	435,5	86	76,5	273	10	88,5
Toplam	680	575	25122	6093,5	17850	1178,5	210	2495,5

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tablo 18: Köylerde Yaşayan Dul Hatunlara Ait Tarla Miktarı

Köyler	Dul Hatun Sayısı	Tarla Sahibi Dul Hatun Sayısı	Tarla Dönüm	Ekili Tarla Dönüm	Boş Tarla Dönüm	Kirada/Nadas Tarla Dönüm
Danişmendli	1	-	-	-	-	-
Eşelek	1	1	62	-	62	-
Geredelli	1	-	-	-	-	-

Ahmedler	1	1	51	-	-	51
Bezirgânlar	4	2	55	-	-	55
Ramazanlar	1	1	15	-	15	-
Eçi Alanı	2	1	10	-	10	-
Biga Alanı	1	-	-	-	-	-
Ovacık	1	-	-	-	-	-
Yaniç	3	3	35	-	35	-
Aksaz	1	1	6	-	6	-
Değirmencik	3	2	3,5	-	3,5	-
Toplam	20	12	237,5	-	131,5	106

Kaynak: 5120 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 17’de verilen rakamlara ek olarak 5116 numaralı temettuat defterinde gösterilen ve Biga Alanı köyünde ikamet eden bir kıbtinin de 2 dönümlük ekili tarlası mevcuttur. Bununla birlikte Biga köylerinde ikamet eden hânelerden %84’ü farklı miktarlarda tarla tasarruf etmekte iken, %16’sının ise tarlası mevcut değildir. Köylerde bir Kıbti hâne de dâhil olmak üzere toplam 681 hâne ve 12 dul hatunun tarla sahibi olduğu ekilebilir arazi miktarı 25361,5 dönümdür. Ancak, bu sahanın %24’lük kısmında ziraat yapılmakta iken %71’lik kısmı boş bırakılmış ve %5’lik kısmı ise kirada ve nadas şeklinde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra toplam 210 hâne başkasına ait 2495,5 dönüm arazi üzerinde tarım yapmaktadır. Ayrıca bu 210 hânedan 26’sının kendisine ait tarlası olmayıp kira ile başkasının tarlasında ziraat yapmaktadır.

Tablo 19: Köylerde Hânelere Ait Bağ Miktarı

Köyler	Hâne Sayısı	Bağ Sahibi Hâne Sayısı	Bağ Dönüm²⁰	Köyler	Hâne Sayısı	Bağ Sahibi Hâne Sayısı	Bağ Dönüm
Akpınar	12	9	12	Kara Hamzalar	8	-	-

²⁰ Köylerde hânelerin bağ miktarları yazılırken, 1 dönümden az olan bağlar, dönümün 4/1’i olan evlek ölçü birimi ile ifade edilmiştir. Bu çalışmada evlek ölçüsü ile belirtilen bağlar dönüme çevrilerek aktarılmıştır. Evlek için bkz: M. Zeki Pakalın, “Evlek”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, M.E.B., İstanbul 1983, s. 573.

Sarıca	34	17	16	Kara Ağaç	9	5	3
Bezirgânlar	27	16	12,5	Hisarlı	15	2	1
İskender	7	-	-	Danişmendli	82	36	24,5
Geredelli	38	27	21,62	Doğancı	14	-	-
Yaniç	16	8	10	Pekmezli	44	14	10,25
Bakacak	21	8	5,5	Azatlı	3	-	-
Eçi Alanı	28	20	16,37	Ovacık	15	11	10,5
Ahmedler	23	-	-	Eybekli	8	3	1,5
Kara Muslular	24	15	10,5	Eşelek	38	9	6
Ramazanlar	15	8	4,62	Değirmencik	77	58	65,5
Biga Alanı	33	27	19,25	Aksaz	86	72	104
Örtülüce	3	-	-	Toplam	680	365	354,5

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tablo 20: Köylerde Dul Hatunlara Ait Bağ Miktarı

Köyler	Dul Hatun Sayısı	Bağ Sahibi Dul Hatun Sayısı	Bağ Dönüm
Değirmencik	3	1	2
Aksaz	1	1	1,5
Toplam	4	2	3,5

Kaynak: 5120 Numaralı Temettuat Defteri

Biga köylerinde 365 hâne ve 2 dul hatun bağ işi ile uğraşmakta olup, toplam 358 dönüm dikili bağ sahası bulunmaktadır. Buna göre hanelerin %54'ü bağa sahip iken, %46'sının bağı yoktur. Ayrıca köylerde yaşayan Müslüman nüfusun %45'inin bağı var iken %55'i ise bağcılık ile uğraşmamaktadır. Yine Gayrimüslim nüfusun %80'inin bağı var iken, %20'si bağ sahibi değildir. Dolayısıyla köylerde bağcılık, gayrimüslimler için Müslüman hânelere göre daha yaygın bir uğraşı alanıdır. Bununla birlikte Müslüman köylerde bağcılık Danişmendli, Geredelli ve Biga Alanı'nda daha yoğun iken, İskender, Ahmedler, Örtülüce, Kara Hamzalar, Doğancı ve Azatlı köylerinde ise bağcılıkla uğraşan kimse yoktur. Öte yandan dut yetiştiriciliğine sadece üç köyde rastlanmaktadır. Bunlardan

ilki Sarıca Köyü'nde bir hâneye ait olan 0,5 dönüm bahçe, ikincisi Eşelek Köyü'nde 1 hânenin 12,5 dönüm bahçesi ve son olarak Aksaz köyünde 3 hânenin sahip olduğu 2,5 dönümlük dut bahçesidir. Yine Aksaz köyünde iki hâne toplam 1 dönümlük sebze bahçesine sahiptir.

Sonuç olarak Biga köylerinde ikamet edenler 25361,5 dönüm ekilebilir araziye, 358 dönüm bağ, 15,5 dönüm dut bahçesi ve 1 dönüm de sebze bahçesine sahiplerdir.

2.6.3. Çiftliklerde ve Abadan Mezrası'nda Tarım

Biga'ya ait beş adet çiftlik ile Abadan mezrasının tarım arazisine sahip olduğu ve topraklarını ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte Sarıca çiftliğinin 1500 dönümlük arazisine mevrû ya da halî şeklinde bir açıklama yapılmadığı halde çiftlikte üretilen hububatın kile miktarları gösterildiğinden dolayı bu arazide ziraat yapıldığı aşikârdır. Öte yandan kâtiplerin tarlada yetiştirilen ürünleri yazdıkları tek yer Sarıca Çiftliği olmuştur. Buna göre çiftlikte 141 kile tohumluk hinta (buğday), 153 kile şair (arpa), 70 kile alef (yulaf), 54 kile erzen (darı) ve 70 kile burçak kaydedilmiştir.

Tablo 21: Çiftlikler ve Abadan Mezrası'nda Tarım

Çiftlik/Mezra	Toplam Dönüm	Ekili Tarla Dönüm	Boş Tarla Dönüm	Kirada/Nadas Tarla Dönüm
İskender	450	94	356	-
Kaya Altı	2500	608	1892	-
Sarıca	1500	-	-	1500
Kadı Karyesi	398	59	339	-
Kulaç	1000	233	-	767
Abadan Mezrası	50	16	34	-
Toplam	5898	1010	2621	2267

Kaynak: 16022 Numaralı Temettuat Defteri

Çiftliklerdeki 5898 dönümlük ekilebilir arazinin %17'si ekili, %45'i ise boş bırakılmıştır. Sarıca çiftliğinde bulun 1500 dönüm ekilebilir arazinin kaç dönümünde tarım yapıldığı veya kaç dönümünün boş bırakıldığı kaydedilmediğinden, bu yüzdelik paydaya eklenmemiştir. Öte yandan ekili arazilerin %66'sı Kaya Altı, %25'i is Kulaç çiftliğine aittir. Dolayısıyla bu çiftliklerde tarım faaliyetleri daha yaygındır.

5116 numaralı defterde Biga'nın yerlisi olup, kaza dışında bulunan kişilerin arazileri de kaydedilmiş ancak bu arazilerin nerede oldukları belirtilmemiştir. Yine farklı bir kaza ya da kazaya bağlı yerleşim yerlerinden olup, Biga kazası sınırları içerisinde toprakları olan kişilerin de arazileri ayrı bir defterde toplanmıştır. Defterde tarlaların sadece dönümleri verilirken, ekili ya da boş olduklarına dair açıklama yapılmamıştır.

Tablo 22: Kaza Dışında Bulunan Bigalıların Sahip Oldukları Tarla Miktarı

Bulunduğu Yer	Tarla Sahibi Kişi Sayısı	Tarla Dönüm	Ekili Tarla Dönüm	Boş Tarla Dönüm	Kirada/Nadas Dönüm
İstanbul	1	230	-	-	230
Gelibolu	1	2	-	-	2
Toplam	2	232	-	-	232

Kaynak: 5116 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 23: Bekirli, Kemer, Kara Biga ve Dimetokalıların Biga Kazası Sınırları İçerisindeki Emlakları

Bulunduğu Yer	Emlak Sahibi Kişi Sayısı	Tarla Sahibi Kişi Sayısı	Tarla Dönüm	Bağ Sahibi Kişi Sayısı	Bağ Dönüm
Bekirli Köyü	23	23	803	1	1,5
Kemer Köyü (Müslim)	21	20	1009	1	1,5
Kemer Köyü (Gayrimüslim)	14	6	50	11	19
Kara Biga Köyü	25	25	1415	-	-

Dimetoka Kazası	18	18	1299	-	-
Toplam	101	92	4576	13	22

Kaynak: 5121 Numaralı Temettuat Defteri

Gerek Biga kazasında mahalle, köy, mezra ve çiftliklerde ikamet eden yerlilerin ve Biga yerlisi olup kaza dışında bulunan kişilerin Biga kazası sınırları içerisinde toplam 38194,5 dönüm ekilebilir arazisi, 753 bağ ve 162 dönüm dut bahçesi ile sebze, meyve bahçesi gibi diğer arazi türleri bulunmaktadır. Bu sayıya Bigalıların, Dimetoka kazasında bulunan toprakları eklenirse, toplam 41256 dönüm ekilebilir arazileri, 1262 dönüm bağları ve 558,5 dönüm dut bahçesi ve diğer arazileri mevcuttur. Öte yandan defterlerdeki verilere göre Bigalıların Dimetoka’da bulunan arazileri hariç tutularak Bekirli, Kemer, Kara Biga ve Dimetokalıların Biga’da bulunan arazileri eklenirse, 1840 yılında Biga kazası sınırlarında toplam 42770,5 dönüm ekilebilir arazi, 775 dönüm bağ bulunmaktadır.

2.7. 1840 YILINDA BİGA’DA HAYVANCILIK

Sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda da hayvancılık, tarımsal üretimin en önemli unsurlarından biriydi. Nitekim Osmanlı çiftçisi toprağını kara saban yöntemiyle işlemekte ve bunun için çeki hayvanına ihtiyaç duymaktaydı. Dolayısıyla çiftçinin ziraî ürün üretiminin yanı sıra en azından çeki hayvanı yetiştirmesi zarureti ortaya çıkmaktaydı. Güran, çalışmasında hayvan yetiştiriciliğinin ziraî üretim paralelinde çift sürme, taşımacılık, harman dövme ve gübrelemede gibi hususlarda çiftçiye katkı sağladığını ifade etmektedir. Ayrıca hayvancılık peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ürünleri gibi temel ihtiyaçların yanı sıra bu ürünlerin piyasaya sunulması ve nakledilmesinde çiftçiye büyük katkı sağlıyordu. Keza Osmanlı coğrafyasında yaylak ve kışlak kültürü ile yaşayan göçebeler ise tamamen hayvan yetiştiriciliği ile geçimlerini temin etmekteydi.²¹

1840 yılı Biga temettuat defteri yukarıdaki bilgileri doğrular şekilde, Biga’da da tarım ile hayvancılığın yan yana yürütüldüğünü göstermektedir. Tarım ve hayvancılığın daha yoğun yapıldığı Biga kırsalı incelendiğinde, toplam 517 hâneye sahip köylerde 457 hâne hem tarım arazisi tasarruf etmekte hem de hayvan yetiştirmektedir. Bununla birlikte

²¹ Tefik Güran, “Osmanlı Tarım...”, s. 100.

sadece tarım arazisi tasarruf eden hâne sayısı 17 iken, yine yalnızca hayvan yetiştiren hâne sayısı da 30'dur. Hiçbir hayvanı olmayıp, sadece tarım arazisine sahip olan 17 hâne içerisinde toplam 5 hâne çift hayvanı gerektiren dikili tarım yapmaktadır. Bu hânelerin tarlalarını sürmek için çift hayvanı kiraladıkları düşünülebilir. Geriye kalan 12 hânenin dikili arazileri ise tamamen boştur.

Diğer taraftan 1840 defterinde hayvanlar, buzağılı/sağman/kısır karasığır ineği, karasığır öküzü, karasığır danası, karasığır tosunu, karasığır boğası, karasığır düğesi, karasığır gavı (öküz), buzağılı/sağman/kısır inek, buzağılı/kısır camus ineği, camus buzağısı, camus tosunu, camus danası, camus düğesi, camus boğası, camus öküzü, camus gavı, bargir (beygir), ester, ester sıpası, esb, katır, taylı/kısır kısrak, tay, cemel/deve, torum (deve yavrusu), merkep, merkep maa sıpa, merkep sıpası, sağman/kısır/toklu ganem (koyun), koç, sağman/kısır/çepiş keçi, oğlak ve arı kovani şeklinde kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra hayvanların fizikî güçlerini belirtmek için koca, köhne, amel-i mande, yaşlı, kebir ve sagir ifadeleri kullanılmıştır. Yine bazı hayvanların yaşları ve cinsiyetleri de belirtilmiştir. Buna göre karasığır tosun (1-5 yaş arası), karasığır danası (1-4 yaş arası), karasığır düğesi (1-3 yaş arası), camus danası (1-3 yaş arası), camus düğesi (1-3 yaş arası), ester (1-3 yaş arası), tay (1-4 yaş arası), deve (1-3 yaş arası), merkep (1-3 yaş arası) hayvanlar erkek veya dişi şeklinde cinsiyetleriyle birlikte belirtilmiştir.

Defterde hayvanlar tasvir edilirken bir takım eksik bilgiler mevcuttur. İnek, düğe, dana, öküz, boğa gibi hayvanlar hangi türe ait oldukları belirtilmeksizin yazılmışlardır. Yine bazen de tayların yaş ve cinsiyetleri kaydedilmeden sadece adet ve kıymetleri belirtilmiştir.

1840 yılında Biga'da tarlaları sürmek için yaygın olarak kullanılan hayvan karasığır öküzüdür. Bundan sonra camus öküzü gelmektedir. Merkezde bu hayvanlar karasığır gavı ve camus gavı şeklinde yazılmışken kırsalda karasığır öküzü ve camus öküzü olarak kaydedilmişlerdir. Nadiren koşum karasığır öküzü ya da koşum camus öküzü olarak yazılan bu hayvanlar bazen çift 1 veya çift 2 şeklinde belirtilmiş, bazen de sadece re's 2, re's 3 gibi adet olarak kaydedilmiştir.

Tarımda kullanılan çeki hayvanlarının yanı sıra süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamak için sağman karasığır ineği, sağman koyun ve keçi gibi hayvanlar da yetiştirilmektedir. Yine kesim hayvanlarının etlerinin yanı sıra derileri ve özellikle küçükbaş hayvanlardan elde edilen yapağıları da hayvancılık ekonomisi için önemli

unsurlardır. Öte yandan bazı hânelerin piyasa yönelik ya da kendi ihtiyaçları için arıcılık yaptıkları görülmektedir.

2.7.1. Biga Merkezinde Yaşayanlar Arasında Hayvancılık

Tablo 24: Mahallelerde Hânelere Ait Hayvan Sayısı

Mahalleler	Hâne Sayısı	Hayvan Sahibi Hâne Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı Sahibi Hâne Sayısı	Arı Kovanı Sayısı
Takyeci	72	63	323	28	13	73
Akkadı	70	53	338	3	8	28
Hacı Sadi	24	21	135	194	4	14
Ballı	42	35	554	374	8	49
Hacı İvaz	43	37	294	70	6	41
İbrahim Bey	15	11	70	37	1	1
Hacı Ahmed	33	23	328	13	8	32
Cedid	16	11	39	107	-	-
Kurşunlu	36	31	197	21	4	34
Camî-i Kebîr	38	30	279	168	9	90
Rum	153	108	312	4768	21	252
Ermeni	59	35	71	-	-	-
Kıbtîler	5	5	6	-	-	-
Toplam	606	463	2946	5783	82	614

Kaynak: 16022, 5116 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tablo 25: Biga’da Yaşayan Dul Hatunlara Ait Hayvan Sayısı

Mahalleler	Dul Hatun Sayısı	Hayvan Sahibi Dul Hatun Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı Sahibi Dul Hatun Sayısı	Arı Kovanı Sayısı
Takyeci	5	3	22	37	-	-
Akkadı	9	6	12	3	1	3
Ballı	4	-	-	-	-	-
Hacı İvaz	1	-	-	-	-	-
Kurşunlu	1	1	4	-	-	-
İbrahim Bey	1	-	-	-	-	-
Cedid	1	-	-	-	-	-
Camî-i Kebîr	2	2	10	-	-	-
Hacı Ahmed	2	2	4	-	-	-
Rum	1	1	2	-	-	-
Ermeni	2	2	5	-	-	-
Toplam	29	17	59	40	1	3

Kaynak: 5120 Numaralı Temettuat Defteri

Biga’da kayıtlı toplam 606 hânedan 463 hâne (%76) hayvan sahibi iken 143 hânenin (%24) hiçbir hayvanı yoktur. Buna göre, Müslümanların %19’u, Rumların %23’ü, Ermeni nüfusunun ise %7’si hayvan sahibi değildir. Bunların %62’sini küçükbaş, %32’sini büyükbaş ve %6’sını arı kovanı teşkil etmektedir. Yine bazı hâneler sadece küçükbaş veya büyükbaş hayvan yetiştirirken, bazı hânelerde iki türü bir arada görmek mümkündür. Buna göre Müslümanlardan sadece bir hâne yalnızca küçükbaş hayvan yetiştirmektedir. Bununla birlikte hayvan sahibi olan Müslüman hânelerin % 87’si yalnızca büyük baş hayvan yetiştirirken, %12’si hem büyük hem de küçükbaş hayvan beslemektedir. Yine %1’i de sadece arı kovanına sahiptir. Büyükbaş hayvana sahip olan 275 hânenin arasında 85 hâne sadece merkep ve at cinsi hayvanlara sahiptir. Bu da Müslüman hânelerin yaklaşık 3/1’inin

hayvanları sadece ulaşım ve taşımacılık işlerinde kullandığını göstermektedir. Kıbtî hânelerin tamamı beygir ve merkep gibi taşımacılığa uygun hayvan beslemektedir.

Küçükbaş hayvancılık Müslüman mahalleleri içerisinde genellikle belli hâneler tarafından yapılmaktadır. Mesela küçükbaş hayvanın en çok olduğu Ballı Mahallesi'nde 5 numaralı hâne reisi Derviş-zâde Hasan Ağa 178 adet küçükbaş hayvana sahiptir. Yine aynı mahallede 29 numaralı hâne reisi Alaybeyoğlu Yusuf 87, 2 numaralı hâne reisi Hasan Ağa da 60 adet küçükbaş hayvana sahiptir. Toplam 194 adet küçükbaş hayvana sahip olan Sadi Mahallesi'nde ise 22 numaralı hâne reisi Hacı Mustafa'nın 117 adet küçükbaş hayvanı bulunmaktadır. Camî-i Kebîr Mahallesi'nde de toplam 168 küçükbaş hayvan bulunurken, bunun 115 adeti 36 numaralı hâne reisi Hasan, 47 adeti de 3 numaralı hâne reisi Kalyoncuoğlu İbrahim'e aittir.

Gayrimüslim mahallelerinde ise Ermeniler küçükbaş hayvan ve arı kovanına sahip değilken, nüfuslarının %58'i büyükbaş hayvan yetiştirmektedir. Ermeni mahallesinde hayvan sahibi olan 35 hânenin 12 hâne sığır ve at türlerine sahipken, 23 hâne ise sadece binek hayvanı mevcuttur. Dolayısıyla Biga Ermenilerin %20'si aynı zamanda hayvancılık yapmaktadır. Yine yaklaşık olarak 1/3'ü ulaşım-taşımacılık için hayvan beslemektedir.

Rum mahallesinde ise Ermeni ve Müslüman mahallelerinin aksi bir durum söz konusudur. Rum hânelerin yetiştirdiği en yaygın hayvan türü küçükbaş hayvanlardır. Rum mahallesinde hayvan sahibi olan hânelerde %89 küçükbaş hayvan, %6 büyükbaş hayvan ve %5 arı kovanı bulunmaktadır. Dolayısıyla Biga'da Rumlar, küçükbaş hayvan yetiştirmekle pazara yönelik hayvan beslemektedirler. Buna rağmen sadece küçükbaş hayvan besleyen hâneler %16'lık bir paya sahiptir. Yine sadece büyükbaş hayvan besleyenler %47 ve iki türü birlikte yetiştirenler ise %37 oranındadır. Sadece büyükbaş hayvan besleyen 55 hânedan 40 hâne yalnızca ulaşım ve taşımacılık hizmetinde kullanılan hayvanlara sahiptir. Diğer 15 hâne ise yine ulaşım ve taşımacılığın yanı sıra koşum hayvanı ve et ve süt üretimine uygun hayvanlara sahiptir.

Biga mahallelerinde toplam 82 hânenin (%14'ünün) sahip olduğu arı kovanı sayısı 614'tür. Bu kovanların 362'si (%59'u) Müslüman mahallelerine ait iken, 252'si (%41'i) de Rum mahallesinde bulunmaktadır. Öte yandan bazı hâneler kendi ihtiyaçları için üretim yaparken, bazı hâneler de piyasa için üretim yapmaktadır. Mahallelerde 10 ve üzeri arı kovanına sahip olan kişilerin piyasa için üretim yaptıkları düşünülürse, Müslüman mahallelerinde toplam 13 ve Rum mahallesinde 10 hânenin olduğu görülmektedir. Rum

mahallesinden sonra en fazla arı kovanına sahip Camî-i Kebîr mahallesinde 3 numaralı hâne reisi Kalyoncu İbrahim, sahip olduğu 40 adet kovan ile ilk sırada yer almaktadır.

Biga'da kayıtlı 29 dul hatundan 12'sini (%41'inin) hayvanı bulunmamaktadır. Hayvan sahibi 17 (%59) dul hatun büyük ve küçükbaş hayvanın yanı sıra arı kovanına da sahiptir. Buna göre hayvanlarının 59'u (%58'i) büyük, 40'ı (%39'u) küçükbaş ve 3'ü (%3'ü) arı kovanıdır. Öte yandan dul hatunların 9'u (%53'ü) küçükbaş, 8'i (47'si) büyükbaş hayvana sahiptir.

Sonuç olarak toplam 606 hâne ve 29 dul hatunun bulunduğu Biga mahallelerinde, 463 hâne ve 17 dul hatun hayvan sahibidir ve bunların toplam 3005 adet büyük, 5823 adet küçükbaş hayvan ve 622 adet de arı kovanı bulunmaktadır. Hayvan sahibi olanların %78'i sadece büyükbaş, %4'ü küçükbaş, %17'si hem büyük hem de küçükbaş hayvanı bir arada yetiştirmektedir. Yine %1'i sadece arı kovanına sahiptir. Bununla birlikte sadece büyükbaş hayvana sahip hânelerden %42'si yalnızca ulaşım ve taşımacılıkta kullanılan beygir, merkep ve diğer at cinsi hayvanlara sahiptir. %58'lik kısım ise ulaşım ve taşımacılıkta kullanılan hayvan türlerinin yanı sıra koşum ve et ve süt üretimine uygun büyükbaş hayvan yetiştirmektedir. Dolayısıyla mahallelerde büyükbaş hayvan yetiştirenlerin büyük bir çoğunluğu ulaşım ve taşımacılık işleri için hayvan beslemektedir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde ise özellikle Rum Mahallesi ön plandadır.

Biga'da tarımsal üretim ve hayvancılık verileri bir arada değerlendirildiğinde merkezde yaşayan nüfusun önemli bir kısmının esnaf-zanaatçılık ve ticaret faaliyetleri dışında veya bunlara ek olarak tarım ve hayvancılıkla geçinmeye çalıştığı görülmektedir.

2.7.2. Köylerde Hayvancılık

Tablo 26: Köylerde Hânelere Ait Hayvan Sayısı

Köyler	Hâne Sayısı	Hayvan Sahibi Hâne Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı Sayısı
Akpınar	12	12	211	4	6
Sarıca	34	34	554	129	43
Bezîrgânlar	27	25	256	204	67
İskender	7	7	193	12	16

Geredelli	38	34	374	235	34
Yaniç	16	16	238	205	6
Bakacak	21	21	258	63	172
Eçi Alanı	28	28	309	119	22
Ahmedler	23	23	165	251	35
Kara Muslular	24	23	182	185	61
Ramazanlar	15	14	141	256	11
Biga Alanı	33	33	331	454	77
Örtülüce	3	3	22	3	33
Kara Hamzalar	8	8	131	-	34
Kara Ağaç	9	8	119	135	45
Hisarlı	15	13	227	12	132
Danişmendli	82	78	1010	35	260
Doğancı	14	10	192	264	18
Pekmezli	44	42	525	233	33
Azathı	3	3	102	-	16
Ovacık	15	15	141	22	50
Eybekli	8	8	119	24	21
Eşlek	38	36	375	269	162
Değirmencik	77	73	257	639	139
Aksaz	86	74	235	1452	299
Toplam	680	641	6667	5205	1792

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tablo 27: Köylerde Dul Hatunlara Ait Hayvan Sayısı

Köyler	Dul Hatun Sayısı	Hayvan Sahibi Dul Hatun Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı Sayısı
Danişmendli	1	1	10	-	-

Eşelek	1	1	13	3	5
Geredelli	1	1	4	-	-
Ahmedler	1	-	-	-	-
Bezirgânlar	4	2	3	-	-
Ramazanlar	1	1	4	-	-
Eçi Alanı	2	2	7	-	-
Biga Alanı	1	1	3	-	-
Ovacık	1	1	5	-	-
Yaniç	3	2	1	2	-
Aksaz	1	1	4	30	-
Değirmencik	3	3	3	9	-
Toplam	20	16	57	44	5

Kaynak: 5120 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 28: Köylerde Kıbtilere Ait Hayvan Sayısı

Köyler	Kıbtî Hâne Sayısı	Hayvan Sahibi Kıbtî Hâne Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı Sayısı
Eşelek	1	1	2	-	-
Kara Muslular	1	1	6	-	-
Eçi Alanı	1	1	6	-	-
Danişmendli	1	1	2	-	-
Sarıca	1	1	6	-	-
Pekmezli	1	1	1	-	-
Biga Alanı	1	1	8	4	-
Toplam	7	7	31	4	-

Kaynak: 5116 Numaralı Temettuat Defteri

Biga köylerinde ikamet eden 687 hâne ile 20 dul kadından toplam 648 hâne ve 16 dul kadın hayvan sahibidir. Buna göre hanelerin %94'ü, dul hatunların da %80'i hayvan yetiştirmektedir. Köylerde yaşayan Müslüman hânelerin %4, Rumların ise %10'unun hayvanı yoktur. Yine Müslüman dul hatunların %25'i herhangi bir hayvana sahip değil iken,

dul hatunların ve Kıbtî hânelerin tamamı hayvan beslemektedir. Öte yandan köylerde hayvan sahibi Müslim-Gayrimüslim ve Kıbtî hâneler ile dul hatunlar hesaba katıldığında toplam 6755 adet büyükbaş (%49), 5253 adet küçükbaş (%38) ve 1797 adet arı kovanı (%13) bulunmaktadır.

Müslümanlar, mahallelerde olduğu gibi köylerde de en fazla büyükbaş hayvan yetiştirmektedir. Yine Kıbtîlerin de dâhil olduğu Müslüman köylerinde sadece büyükbaş hayvan yetiştirenler %62, sadece küçükbaş hayvan yetiştirenler ise %1 oranındadır. Bununla birlikte hem büyük hem de küçükbaş hayvan yetiştirenler de %37'lik bir paya sahiptir. Diğer taraftan hayvan yetiştiricisi olarak sadece arı kovanına sahip olanlar ise %1'in altında kalmaktadır. Diğer taraftan Müslüman dul hatunların hayvanlarının %91'i büyükbaş hayvanlardan oluşmaktadır. Büyükbaş hayvan sahibi olan dul hatunlardan sadece bir kişinin yalnızca ulaşım ve taşımacılık için kullanılan bir merkebi vardır.

Genellikle büyükbaş hayvancılığının hâkim olduğu Müslüman köylerinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine Kara Hamzalar ve Azatlı gibi köylerde rastlanılmamaktadır. Buna rağmen köyler kendi içerisinde değerlendirildiğinde, küçükbaş hayvan sayısı Ahmedler, Kara Muslular, Ramazanlar, Biga Alanı, Kara Ağaç ve Doğancı gibi köylerde büyükbaş hayvan sayısına oranla daha fazladır. Öte yandan geri kalan 17 köyde aksi bir durum söz konusudur. Köylerin bu tercihlerinin oluşmasında çift sürme, taşımacılık gibi ihtiyaçların yanı sıra yaşam tarzları, kültürleri ve bulundukları yerin coğrafi şartları da yakından ilgilidir.

Değirmencik ve Aksaz gibi Rum köylerinde ise Biga'da olduğu gibi Müslümanların aksi bir durum söz konusudur. Buna göre köylerde büyükbaş hayvanlar Müslümanların hayvanlarının %58'ini oluşturmaktayken, Gayrimüslimlerin hayvanlarının %16'sını tamamlamaktadır. Küçükbaş hayvanlar ise Müslümanlarda %29 iken, Gayrimüslimlerde %69'dur. Yine arı kovanı Müslüman köylerde %13'lük, Gayrimüslimlerde %15'lik bir orana sahiptir. Dolayısıyla köylerde Müslümanların yaygın olarak beslediği büyükbaş hayvancılığın aksine Gayrimüslimler pazara yönelik küçükbaş hayvan yetiştirmektedirler. Buna rağmen Gayrimüslimlerde sadece küçükbaş hayvan besleyenler %19'luk bir paya sahiptir. Sadece büyükbaş hayvan besleyenler %24, her iki türe sahip hâneler ise %57 oranındadır. Dolayısıyla Gayrimüslimler her ne kadar en fazla küçükbaş hayvana sahip olsalar da, çoğu Gayrimüslim küçükbaş hayvanın yanı sıra büyük baş hayvan da yetiştirmektedir. Yine büyükbaş hayvana sahip 35 hânedan yalnızca 5 hâne sadece yük ve

binek hayvanı beslemektedir. Diğer taraftan Gayrimüslimlerin domuz beslediklerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Köylerde Müslümanlar ile Gayrimüslimlere ait hayvanların dağılımına bakılacak olursa; büyükbaş hayvanların %93'ü Müslümanlara, %7'si Gayrimüslimlere, küçükbaş hayvanların %60'ı Müslüman, %40'ı Gayrimüslimlere ve arı kovanlarının %76'sı Müslüman, %24'ü Gayrimüslimlere aittir.

Arıcılık köylerde de önemli bir faaliyet alanıdır. Müslüman nüfusun %31'i ve Gayrimüslim nüfusun %16'sı arı kovanına sahiptir. Arı kovanına sahip 161 Müslüman hânedan 35'inin, 23 Gayrimüslim hânedan de 10 hânenin 10 adet ve üzerinde arı kovani bulunmaktadır. Dolayısıyla bazı hâneler pazar için üretim yaparken, bazıları da kendi ihtiyaçları için arı beslemektedir. Öte yandan Danişmendli köyünde 29 numaralı hâne reisi Mustafa'nın 180 adet arı kovanına sahip olmakla arıcılık alanında ilk sırada yer almaktadır. Aksaz'da ise 62 numaralı hâne reisi Kostandi'nin 120 adet arı kovani bulunmaktadır.

2.7.3. Çiftliklerde ve Abadan Mezrası'nda Hayvancılık

Tablo 29: Çiftlikler ve Abadan Mezrasına Ait Hayvan Sayısı

Çiftlikler/Mezra	Hayvan Sahibi Hâne Sayısı	Hayvan Sahibi Kişi Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovani Sayısı
İskender Çift.	-	-	21	-	-
Kaya Altı Çift.	-	-	298	519	34
Sarıca Çift.	-	-	82	130	-
Kadı Karyesi	1	-	57	36	-
Kulaç Çift.	-	7	190	109	13
Abadan Mezrası	1	-	11	-	1
Toplam	2	7	659	794	48

Kaynak: 16022 Numaralı Temettuat Defteri

Çiftlikler ve Abadan mezrası %44 büyükbaş, %53 küçükbaş ve %3 oranında arı kovanına sahiptir. Buna göre çiftliklerde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği daha yaygındır. Abadan mezrası ise küçükbaş hayvan türüne sahip değildir. Çiftlikler arasında özellikle

Vasıf Paşa'ya ait olan Kaya Altı çiftliği hem küçükbaş ve büyükbaş hem de arıcılık gibi üç alanda da ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca bu çiftlikte küçükbaş hayvanları kontrol için 5 adet yabancı Gayrimüslim çoban bulunmaktadır. Kaya Altı çiftliğinin yanı sıra Kulaç, Sarıca ve Kadı Karyesi çiftliklerindeki hayvan sayıları, bu dört çiftlikte pazara yönelik et, süt, peynir, tereyağı vs. üretiminin yaygın olduğunu göstermektedir. Küçükbaş hayvanının yetiştirilmediği tek çiftlik İskender çiftliğidir. Yine bu çiftlikte arı kovanının olmaması ve büyükbaş hayvan sayısının da azlığı, hayvancılık faaliyetlerinin diğer çiftliklere göre geri planda kaldığını göstermektedir.

Tablo 30: Biga'da Kaza Dışındaki Yerli Müslümanlar - Yabancı Müslüman ve Reayaya Ait Hayvan Sayısı

Hayvan Sahibi Gruplar	Kişi Sayısı	Hayvan Sahibi Kişi Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı
Kaza Dışındaki Yerli Müslümanlar	4	2	34	-	-
Yabancı Müslümanlar	3	3	23	35	2
Yabancı Gayrimüslimler	16	16	27	292	-
Toplam	23	21	84	327	2

Kaynak: 5116 Numaralı Temettuat Defteri

Yukarıdaki tablo 1840 yılında Biga sınırları içerisinde toplam hayvan sayısını belirlemek adına önemlidir. Bununla birlikte tabloda belirtilen taraflar arasında yabancı reaya en fazla hayvana sahip olan gruptur. Toplam 16 kişiden oluşan bu grubun 5'i Vasıf Paşa'ya ait olan Kaya Altı Çiftliği'nde bulunmakta ve kendilerine ait 279 adet küçükbaş hayvana sahiptirler. Nitekim bunlardan 3'ünün mesleği çoban, 1'inin çoban kethüdası olarak kaydedilmiş, diğerinin mesleği verilmemiştir. Dolayısıyla bunlar çiftlikte hem kendi hayvanları hem de Vasıf Paşa'nın hayvanlarıyla ilgilenmektedirler. Yine bu gruptan Ramazanlar köyünde bulunan bir kişinin de 13 adet küçükbaş hayvanı olup diğer bütün hayvan sahipleri ulaşım ve taşımacılığa uygun büyükbaş hayvan yetiştirmektedirler.

Sonuç olarak 1840 yılında Biga'nın mahalle, köy ve çiftlikleri ile Abadan mezrası ve yine kaza dışında bulunan Bigalılar ile yabancı Müslim ve reaya hayvanları hesaba katıldığında toplam 10503 büyükbaş (%42), 12197 küçükbaş (%48) ve 2469 adet arı kovanı (%10) bulunmaktadır. Buna rağmen Biga'da hânelerin %58'i en çok büyük baş hayvan yetiştirilmektedir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği özellikle gayrimüslimlerin tercihleri arasında ilk sırada bulunmaktadır. Bununla birlikte Biga'da arıcılık önemli bir paya sahiptir ve bazı hâneler kendi ihtiyaçları için arıcılık yaparken bazıları da piyasa için arı yetiştirmektedir. Öte yandan merkez, köy ve çiftlikler ile Abadan mezrasında toplam 21797 adet büyük ve küçükbaş hayvanın 8828'i (%40'ı) merkezde, 11516'sı (%53'ü) köylerde ve 1453'ü (7'si) çiftlikler ve Abadan mezrasındadır. Yine 2467 adet arı kovanının 622'si (%25'i) merkezde, 1797'si (%73'ü) köylerde ve 48'i (%2'si) çiftlikler ve abadan mezrasında bulunmaktadır. Buna göre merkez ve köylerdeki büyük ve küçükbaş hayvan sayıları incelendiğinde, köylerde 2688 adet hayvanın daha fazla olduğu fakat bunun dengeleri büyük oranda değiştirmedeği görülmektedir. Dolayısıyla 1840 yılında Biga'nın merkez ve köylerindeki yaşam biçiminin çok farklı olmadığı görülebilir.

2.8. 1840 YILINDA BİGA'DA GAYRİMENKULLER²²

Biga'da dükkânlar başta olmak üzere değirmen, debbağhâne, han, hamam, ekmek fırını, kahvehâne, sabunhâne, arabacı kârhânesi ve ada arazisi gibi çeşitli gayrimenkuller bulunmaktadır. Biga'da toplam 141 hâne gayrimenkul veya gayrimenkul hissesine sahiptir. Yine gayrimenkuller arasında dükkânlar ilk sırada yer almaktadır. Toplam 89 hânenin sahip olduğu 226 adet dükkân vardır.

Tablo 31: Mahalle ve Köylerde Dükkân ile Debbağhâne Sahibi Hâne Sayısı

	Mahalle/ Köy	Hâne Sayısı	Dükkân Sahibi Hâne	Dükkân Sayısı	Dükkân Hissesi Olan Hâne	Debbağhâne Sahibi Hâne	Debbağhâne Sayısı	Debbağhâne Hissesi Olan Hâne Sayısı
Mahalleler	Takyeci	72	15	24	3	2	2	-
	Akkadı	70	4	4	1	7	7	-
	Hacı Sadi	24	4	4	-	1	2	-

²² Bu kısımda üzerinde tarım yapılan gayrimenkul haricinde dükkân, değirmen vs. gibi emlaklar incelenmiştir.

Ballı	42	10	29	-	1	-	1
Hacı İvaz	43	18	66	-	4	3	1
İbrahim Bey	15	1	1	-	1	1	-
Hacı Ahmed	33	8	18	-	1	1	-
Cedid	16	-	-	-	-	-	-
Kurşunlu	36	13	61	1	-	-	-
Camî-i Kebîr	38	9	12	-	-	-	-
Rum	153	6	6	-	-	-	-
Ermeni	59	-	-	-	-	-	-
Toplam	601	88	225	5	17	16	2
Aksaz Köyü	86	1	1	-	-	-	-
Toplam	687	89	226	5	17	16	2

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tabloda belirtilenler dışında, Biga yerlisi olup Gelibolu’da bulunan bir kişinin de 9 adet dükkânı vardır. Söz konusu 9 dükkânın Biga kazasının hangi mahalle veya mevkinde olduğu kaydedilmemiştir. Biga’daki dükkânların %29’u Hacı İvaz, %27’si Kurşunlu, %13’ü Ballı ve %11’i Takyeci mahallesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Biga’daki dükkânların %80’i bu dört mahallede toplanmıştır. Dükkân sahiplerinin oturdukları mahallelere bakıldığında da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim dükkân sahiplerinin %20’si Hacı İvaz, %17’si Kurşunlu, %11’i ise Ballı mahallesinde ikamet etmektedir. Buradan hareketle Biga’da esnaf ve zanaatçılığın bu mahallelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Öte yandan bazı dükkânların kiraya verildiği kaydedilmiştir. Buna göre toplam 235 dükkânın 137 tanesi kira ile işletilmektedir. Bunlardan Hacı İvaz’da 14 kişinin 53 adet, Kurşunlu’da 6 kişinin 42 adet, Ballı’da 5 kişinin 20 adet, Hacı Ahmed’de 3 kişinin 9 adet, Camî-i Kebîr’de 2 kişinin 2 adet ve Rum mahallesinde de 2 kişinin 2 adet dükkânı kiraya verdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Gelibolu’da bulunan Hasan 9 dükkânı da kiraya vermiştir. Yine 5 hâne hisseli olarak dükkâna sahiptir. Fakat bu hânelerin kimlerle ortak olduğu belirtilmediğinden kaç adet dükkânın olduğu çıkarılamamaktadır.

Ballı Mahallesi'nde 23 numaralı hâne reisi Halil'in 5 dükkânı da Mektep vakfı olarak gösterilmiştir.

Yine dükkânların çoğunda hangi iş kolunun yapıldığı belirtilmezken sadece 4 adet dükkânın berber, çömlekçi, helvacı ve ekmekçi dükkânı olduğu ifade edilmiştir.

Mahallelerde dükkânlar haricinde diğer gayrimenkuller de bulunmaktadır. Takyeci mahallesinde Mehmed, Hüseyin ve Hafız Hacı Ömer isminde 3 hâne reisi birer han hissesine, Rum mahallesinde ise Eçi Yorgi tek başına bir hana sahiptir. Yine Ballı Mahallesi'nde 3 numaralı hâne reisi muhtar Kasım-zâde Hacı Emin Ağa adet "battal" sabunhâneye, Hacı İvaz'da Mustafa ve Emin hamam hissesine, yine aynı mahalleden Hattatoğlu Emin ekmekçi fırını hissesine, Kurşunlu'da Hacı Süleyman arabacı kârhânesine ve Camî-i Kebîr Mahallesi'nde müezzin Osman bir kahvehâne sahibidir. Diğer taraftan Kadı Karyesi Çiftliği sahibi Karakadı-zade Murat Efendi'nin bir hamamı vardır. Yine Kaya Altı Çiftliği de kaç dönüm olduğu belirtilmeyen fakat 1000 kuruş değerinde ada arazisine sahiptir.

Biga'da bulunan bir diğer işletmecilik türü de debbağcılıktır (deri işletmeciliği). Her ne kadar defterde meslekleri belirtilen hâneler arasında debbağlık olmasa da, debbağhânelerin sayılarına bakıldığında Biga'da dericiliğin önemli bir uğraşı alanı olduğu ve en az 17 hânenin dericilikle uğraştığı ancak bu işletmelerin ne kadar kişiye istihdam sağladığı meçhuldür.

Biga ve köylerinde su değirmenleri yaygın olmakla birlikte yel değirmenleri de bulunmaktadır. Biga'da oturanların sadece su değirmeni vardır, ancak tek başına değirmen sahibi hâne yoktur. Bununla birlikte toplam 5 hânenin değirmen hissesine sahip olduğu görülmektedir. Bazı hânelerin değirmen hisselerini kiraya verdikleri tespit edilmiştir. Mesela Ballı mahallesinde Alaybeyoğlu Yusuf 600 kuruşluk değirmen hissesini senelik 20 kile ve İstanbul'da bulunan Biga yerlilerinden Beşeli Mustafa Ağa'nın oğlu Ahdi Efendi'nin de 1000 kuruşluk değirmen hissesini 30 kile buğday karşılığında kiraya vermiştir. Öte yandan Gelibolu'da bulunan Oruçoğlu Halil'e ait 500 kuruşluk değirmen hissesi bulunmaktadır. Ancak bunun da hangi mahalle veya köyde olduğu belirtilmemiştir.

Defterlerde kayıtlı bilgilere göre köylerde gelir getiren işletmeler arasında su ve yel değirmenleri ilk sıradadır. Bununla birlikte sadece Aksaz köyünde bir çömlekçi dükkânı olduğu görülmektedir. Müslüman köylerinde toplam 14 hâne, Gayrimüslim köylerinde ise 9 hâne su değirmeni ya da su değirmeni hissesi sahibidir. Yel değirmeni ise Müslüman

köylerinden Eşelek köyünde Tekeli Mehmed bir adet yel değirmeni işletmektedir. Gayrimüslimlere ait Değirmencik'te Çorbacı Pedro, Tanaş ve Kostandi hisseli olarak 1, Hristodulu ve Hirsaf 1, İstirati de 800 kuruşluk yel değirmeni hissesine, Aksaz'da ise Kostandi 1 adet yel değirmenine sahipken, İstirati isimli Rum ise 600 kuruş değirmen hissesine sahiptir. Aksaz ve Değirmencik'te bulunan İstirati isimlerindeki Rumların aynı yel değirmeninden hisse sahibi oldukları düşünülebilir. Dolayısıyla Rumaların toplam 4 adet yel değirmenine sahip olduğu görülmektedir. Yine bu köylerde ölçüleri belirtilmese de biri 100, diğeri 250 kuruşluk değirmen arazisine sahip 2 hâne mevcuttur. Öte yandan çiftliklerden Kadı Karyesi Çiftliği 1000 kuruşluk su değirmeni hissesine, Kulaç çiftliği de bir adet su değirmenine sahiptir. Yine Kaya Altı çiftliğinin de bir adet yel değirmeni bulunmaktadır.

Bu gayrimenkullerin yanı sıra Gayrimüslim köylerinde muhtemelen balıkçılık ve taşımacılık amacıyla kayık ve gemi türü araçlar bulunmaktadır. Bunlar kayık, zevrak²³ ve sefine olarak kaydedilmişlerdir. Buna göre biri Aksaz'da diğeri Değirmencik'te olmak üzere Çorbacı Fotine ve Çorbacı Pedro'nun kayık hisseleri bulunmaktadır. Bu iki hâne ayrı köylerde bulunmasına rağmen, kayık (zevrak) türüne dair yalnızca iki hissenin belirtilmesi ve bu hisselerin eşit miktarlarda olması, iki hânenin bir kayığa sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sefine olarak kaydedilen gemi sahiplerinin hepsi Aksaz köyündedir ve toplam 16 hânenin gemi hissesi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hisse sahiplerinin kimlerle ortak oldukları belirtilmediği için, gemi sayısı hakkında bir bilgi elde edilememektedir.

2.9. 1840 YILINDA BİGA'DA ARAZİ, HAYVAN VE GAYRİMENKUL BİRİM FİYATLARI VE TOPLAM KIYMETLERİ

2.9.1. Arazi Birim Fiyatları

Biga'da tarlaların dönüm fiyatları değişiklik göstermektedir. Tarlanın sulanabilirliği ve buna paralel olarak verimli olması ya da iyi bir mevkide bulunmasına göre birim fiyatının farklılık gösterdiği söylenebilir.

²³ Zevrak, kayık, sandal manasına gelmektedir. Zevrak için bkz: Şemseddin Sami, "Zevrak", *Kâmûs-ı Türkî*, 14. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2005, s. 291. Eserin ilk baskısı için bkz: Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Der Saadet 1317.

Tablo 32: Biga Merkezinde İkamet Edenlerin Sahip Oldukları Tarlaların Birim Fiyatları

Mahalleler	Asgari	Azami	Ortalama
Takyeci	3	11,5	6,5
Akkadı	3,5	100	16
Hacı Sadi	5	25	8,9
Ballı	4	150	15
Hacı İvaz	5	50	11,6
İbrahim Bey	5	50	11,9
Hacı Ahmed	5	10	5,4
Cedid	5	10	5,8
Kurşunlu	5	20	7,1
Camî-i Kebîr	5	60	16
Rum	5	140	46,4
Ermeni	20	120	39

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Müslümanlara ait mahalleler arasında Akkadı, Camî-i Kebîr ve Ballı'da ikamet eden hânelerin arazilerinin birim fiyatları diğerlerine kıyasla daha yüksektir. Özellikle Ballı mahallesinde oturan Vakt-i Salacı Hoşobalı İsmail'in birim fiyatı 150 kuruş olan 2 dönüm arazisiyle, yine Akkadı mahallesinde oturan Mehmed, Halil ve Sarıcaoğlu İbrahim'in mülkiyetinde bulunan tarlaların da birim fiyatları 100 kuruş kıymetinde olması dikkat çekicidir. Bu durum adı geçen arazilerin, mahallelerin önemli bir mevkisinde bulunduklarını düşündürmektedir. Bununla birlikte, 30 kuruş ve üzeri birim fiyatına sahip olan arazilerin de büyüklükleri 2-2,5 dönümü geçmemektedir. Dolayısıyla bu tarz arazilerin ziraat yapmaktan ziyade ev, dükkân vb. gibi mülklerin inşa edilebileceği, merkezde bulunan araziler olduğu söylenilebilir. Öte yandan Camî-i Kebîr mahallesi, 726 kuruş ile hâne başına düşen arazi değerinin en yüksek olduğu mahalledir. Burada ve Akkadı mahallesinde ortalama birim fiyatı 16 kuruştur.

Biga'da yaşayan Rum ve Ermenilerin sahip oldukları tarlaların Müslümanların sahip oldukları tarlalara nispetle çok daha kıymetli oldukları görülmektedir. Ortalama olarak en değerli araziler Rumların elindedir. Toplam 51 hânenin 335,5 dönüm tarla sahibi

olduğu 153 hânelik Rum mahallesinde sadece 2 hânenin tarla birim fiyatı 5 kuruş olarak kaydedilmiştir. Diğer tarlalar ise bu rakamın çok üzerindedir. Tarla sahibi Rumların ortalama 6,5 dönüm arazisi vardır. Yine Ermeniler de tüm mahalleler arasında en az toprağa sahip olmalarına rağmen, Rumlardan sonra en pahalı tarlaları tasarruf etmektedirler. 59 hânelik Ermeni mahallesinde 13 hâne 19,5 dönüm arazi sahibidir. Dolayısıyla tarla sahibi Ermenilerin ortalama 1,5 dönüm arazisi vardır. Bu da cazip araziler olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Tablo 33: Biga Merkezinde İkamet Edenlerin Sahip Oldukları Bağ, Bağ Arazisi ve Dut Bahçesi Birim Fiyatları

	Bağ			Bağ Arazisi			Dut Bahçesi		
Mahalleler	Asgari	Azami	Ortalama	Asgari	Azami	Ortalama	Asgari	Azami	Ortalama
Takyeci	25	200	117	-	-	-	100	250	143,7
Akkadı	70	200	145	30	50	40	80	233	151,5
Hacı Sadi	66,6	150	111	53	53	53	150	150	150
Ballı	50	300	133	30	100	55	80	150	112,5
Hacı İvaz	133,3	166,6	150	50	50	50	100	200	150
İbrahim Bey	50	175	96	-	-	-	120	450	232,5
Hacı Ahmed	100	233,3	183	60	60	60	200	200	200
Cedid	150	150	150	50	50	50	100	200	150
Kurşunlu	150	250	193	80	80	80	100	300	200
Camî-i Kebîr	50	200	132	50	100	70	100	200	168,3
Rum	67	330	146	20	240	76,5	60	300	162,3
Ermeni	100	150	123,6	-	-	-	20	150	91,7

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Dut bahçeleri diğerlerine oranla birim fiyatları bakımından daha yüksektir. Onu takiben bağ ve son olarak bağ arazileri gelmektedir. Akkadı, Ballı, Rum ve Ermeni mahalleleri haricinde ikamet edenlerin sahip olduğu dut bahçelerinin birim fiyatı 100 kuruşun altına düşmemiştir. Yine 450 kuruşla birim değeri en yüksek dut bahçesi İbrahim Bey mahallesinde oturan Hasan'a aittir. Bağların birim fiyatlarına tüm mahalleler hesaba katılarak bakıldığında 25 kuruş ile 330 kuruş arasında değişmektedir. Bağ arazisi olarak belirtilen sahalar ise birim fiyat değeri bakımından son sırada yer almaktadır. Bu araziler, henüz ürün vermeyen ya da bağ arazisi olarak düzenlenmiş fakat bağ dikimi yapılmamış tarım sahaları olarak düşünülebilir. Bağ arazilerinin birim fiyatları da 20 ile 240 kuruş arasında farklılık göstermektedir. Bu rakamlar aynı zamanda Rumların sahip olduğu bağ arazilerine aittir.

Tablo 34: Köylerde Tarla Birim Fiyatları

Köyler	Asgari	Azami	Ortalama	Köyler	Asgari	Azami	Ortalama
Akpınar	4	6	5	Kara Hamzalar	6	7	6,7
Sarıca	5	10	6	Kara Ağaç	5	5	5
Bezirgânlar	3,5	7	6,2	Hisarlı	4	7	5
İskender	5	6	5,3	Danişmendli	4	5	4,9
Geredelli	3	7	6	Doğancı	4	10	6,2
Yaniç	5	7	6	Pekmezli	4	7	5
Bakacak	5	6	5,6	Azath	4	5	4,6
Eçi Alanı	5	7	5,3	Ovacık	4	5	4,9
Ahmedler	5	6	5	Eybekli	3,5	10	5,3
Kara Muslular	5	6	5	Eşelek	5	10	5,2
Ramazanlar	3,5	7	5,3	Değirmencik	2,5	40	5,6
Biga Alanı	3	6	4,9	Aksaz	2,5	20	5,7
Örtülüce	7	7	7				

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Köylerdeki tarla birim fiyatlarının belli bir standarda yakın olduğu görülmektedir. Bütün köyler hesaba katıldığında en düşük tarla birim fiyatı 2,5 kuruş iken (Değirmencik ve Aksaz), en yüksek birim fiyatı ise 40 kuruş (Değirmencik) olarak tespit edilmiştir. Öte yandan bütün köylerin ortalama birim fiyatları hesaba katıldığında genel birim fiyatı 5,5 kuruş olarak tespit edilmiştir. Fiyatlardaki farklılıkların arazilerin verimliliği, sulak oluşu vb. etkenlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 35: Köylerde Bağ Birim Fiyatları

Köyler	Asgari	Azami	Ortalama	Köyler	Asgari	Azami	Ortalama
Akpınar	42	60	46,3	Kara Hamzalar	-	-	-
Sarıca	20	70	44	Kara Ağaç	60	120	87,3
Bezirgânlar	20	120	64,2	Hisarlı	40	40	40
İskender	-	-	-	Danişmendli	25	160	56,8
Geredelli	40	160	82,4	Doğancı	-	-	-
Yaniç	40	120	66	Pekmezli	15	120	47
Bakacak	40	180	93,3	Azath	-	-	-
Eçi Alanı	30	120	75,5	Ovacık	20	90	60,3
Ahmedler	-	-	-	Eybekli	60	120	100
Kara Muslular	30	500	151,4	Eşelek	50	120	73,5
Ramazanlar	40	160	103	Değirmencik	40	166	84
Biga Alanı	30	200	99,3	Aksaz	15	120	61
Örtülüce	-	-	-				

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Biga köylerinde bağ birim fiyatlarına bakıldığında, en düşük bağ birim fiyatı 15 kuruş (Pekmezli) iken, en yüksek birim fiyatı ise 500 kuruştur. Birim değeri 500 kuruş olan bağ 0,5 dönüm (250 kuruş) olup, Kara Muslular köyünde ikamet eden 14 numaralı hâne reisi Hüseyin'e aittir.

Dikili arazilerin birim fiyatları, ekili arazilere göre daha yüksektir. Bununla birlikte köylerde bulunan bağların birim fiyatlarının, Biga'da yaşayanların sahip olduğu bağ birim fiyatlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

2.9.2. Hayvan Birim Fiyatları

Defterde kayıtlı hayvan birim fiyatları incelendiğinde her hayvan türünün sabit bir fiyatının olmadığı görülmektedir. Mesela kısır karasığır ineğinin birim fiyatı 70 ile 100 kuruş arasında değişmektedir. Aynı tür içerisinde fiyat farkı oluşmasındaki etkenler hayvanların yaşları, fiziki yapıları ve sağlık durumlarıdır. Bununla birlikte köylerde bulunan hayvanların birim fiyatları, Biga'daki fiyatlara göre daha düşüktür. Mesela buzağılı karasığır ineği Biga'da 110 ile 120 kuruş arasında iken, köylerde ortalama 90 ile 110 kuruş arasında değişmektedir. Yine merkep birim fiyatı, mahallelerde 80 ile 150 kuruş arasında iken, köylerde 40 ile 70 kuruş arasında değişmektedir. Hayvanlara en sık verilen fiyatlar aşağıda gösterilmiştir:

Buzağılı karasığır ineği 100-110-120 kuruş, kısır karasığır ineği 70-90-100 kuruş ve karasığır dana ile düğesi yaşlarına göre 20-50-80 kuruş arasında değişmektedir. Çift hayvanı olarak da kullanılan karasığır öküzü ise 100-150-200 kuruştur.

Buzağılı camus ineği ortalama 300, kısır camus ineği 250-300 ve camus dana ve düğesi yaşlarına göre 100-150-250 kuruş arasında değişmektedir. Koşum camus öküzü 250-450 kuruştur.

Yük ve binek hayvanlarından beygir 150-250-350 kuruş, merkep fiyatları ise 40-80-150 kuruştur. Yine ester 150-300-400 kuruş, taylı kısırak 200-250 kuruş ve kısır kısırak 200-250-300 kuruş arasında değişmektedir. Devenin fiyatı ise 400-500-600 kuruştur.

Müslümanlara ait mahalle ve köylerde, Rumlara ait mahallelerde sağman koyun 40, kısır koyun 30 ve toklu koyun 20-25 kuruştur. Sağman keçi 30-35, kısır keçi 25-30 ve oğlak 15 kuruştur. Fakat bu fiyatlar Gayrimüslim köylerinde (Değirmencik-Aksaz) farklılık göstermektedir. Buna göre sağman koyun 45, kısır koyun 35 ve toklu koyun 30 kuruş iken sağman keçi 26, kısır keçi 20 ve oğlaklar 12 kuruştur. Dolayısıyla buralarda koyun fiyatları artarken, keçi fiyatları ise düşmektedir.

Arıkovanı birim fiyatı her köyde 10 kuruş olarak tespit edilmiştir. Fakat Takyeci ve Akkadı Mahalleleri'nde 4'er hânenin ve Eşelek köyündeki 2 hânenin kovanları 8 kuruş olarak yazılmıştır.

2.9.3. Gayrimenkul Birim Fiyatları

Dükkânların birim fiyatları ebatları ve konumlarına göre değişiklik göstermektedir. Tüm mahalleler hesaba katıldığında dükkân fiyatları asgari 60 ile azami 1000 kuruştur. Buna rağmen fiyatlar genellikle 100 ile 300 kuruş arasında değişmektedir. Öte yandan Hacı İvaz Mahallesi'ndeki ekmek fırınına 1000 kuruş, Camî-i Kebîr Mahallesi'ndeki kahvehâneye 500 kuruş, Kurşunlu Mahallesi'ndeki arabacı kârhânesine 650 kuruş, Takyeci Mahallesi'ndeki üç hisseli hana 600 kuruş, Rum mahallesindeki hana 5500 kuruş, Ballı Mahallesi'ndeki sabunhâneye ise 210 kuruş ve Kadı Karyesi Çiftliği sahibi Murat Efendi'ye ait hamama da 1000 kuruş değer biçilmiştir. Debbağhânelerin fiyatları da asgari 200 ile azami 600 kuruş arasındadır.

Köylerde su değirmeni fiyatları genellikle 300 ile 1000 kuruş arasında değişse de çiftliklerde fiyatlar daha yüksektir. Kadı Karyesi Çiftliği'nde "nısf hissesi" (yarım hissesi) 1000 kuruş şeklinde yazılan değirmenin 2000 kuruş değerinde olduğu anlaşılmaktadır. Yine Kulaç Çiftliği'ndeki su değirmeni ise 8000 kuruştur. Öte yandan Eşelek köyünde bulunan yel değirmeni 4000, Kaya Altı Çiftliği'ndeki yel değirmeni ise 5000 kuruş değerindedir. Diğer yel değirmenleri hisseler şeklinde ifade edildiğinden fiyatları tespit edilememektedir.

2.9.4. Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerin Toplam Kıymetleri

Tablo 36: Mahalle, Köy, Çiftlikler ve Abadan Mezrası Hânelerine Ait Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerin Toplam Kıymetleri

	Mahalle/Köy/Çiftlik/Mezra	Hâne Sayısı	Arazi Kıymeti (Krş.)	Hayvan Kıymeti (Krş.)	Gayrimenkul Kıymeti (Krş.)	Kıymetlerin Toplamı (Krş.)
Mahalleler	Takyeci	72	6811,62	34392,5	6560	47764,12
	Akkadı	70	13459,8	43727	3710	60896,8
	Hacı Sadi	24	5701	22734	1350	29785
	Ballı	42	9135	74489	8012	91636
	Hacı İvaz	43	6406,5	33319,5	14250,5	53976,5

	İbrahim Bey	15	3580,5	11885	500	15965,5
	Hacı Ahmed	33	4475	35520	4050	44045
	Cedid	16	1070	9325	-	10395
	Kurşunlu	36	4983,33	26115	9875	40973,33
	Camî-i Kebîr	38	11080	39131	48	50259
	Rum	153	25801	203713	8700	238214
	Ermeni	59	5620	8250	-	13870
	Toplam	601	98123,75	542601	57055,5	697780,25
Köyler	Akpınar	12	3945	21336	-	25281
	Sarıca	34	14684,5	61644	-	76328,5
	Bezîrgânlar	27	10690	30380	400	41470
	İskender	7	2746	17759	-	20505
	Geredelli	38	13623,5	46732	2000	62355,5
	Yaniç	16	5563	28534	-	34097
	Bakacak	21	8429	26944	-	35373
	Eçi Alanı	28	10610,5	32127	1150	43887,5
	Ahmedler	23	2641	25548	-	28189
	Kara Muslular	24	4147	23802	-	27949
	Ramazanlar	15	2421,2	20481	700	23602,2
	Biga Alanı	33	7930	42160	300	50390
	Örtülüce	3	420	2175	-	2595
	Kara Hamzalar	8	4480	14400	500	19380
	Kara Ağaç	9	1055	14758	-	15813
	Hisarlı	15	2815	29215	-	32030
	Danışmendli	82	18772	107535	1200	127507
	Doğancı	14	3272	25450	-	28722
	Pekmezli	44	11321,5	62877,5	550	74749
	Azath	3	3525	11985	-	15510
	Ovacık	15	3414	14456	-	17870
	Eybekli	8	1532,5	11557	-	13089,5
	Eşlek	38	7420	42074	4450	53944
	Değirmencik	77	10082	46308	10850	67240
	Aksaz	86	9149,5	74334	13331	96814,5

Çiftlikler ve Mezra	Toplam	680	164689,2	834571,5	35431	1034691,7
	İskender	-	1620	2760	-	4380
	Kaya Altı	-	10100	85955	6000	102055
	Sarıca	-	6000	16990	-	22990
	Kadı Karyesi	1	1990	12095	3000	17085
	Kulaç	-	4000	28002	8000	40002
	Abadan Mezrası	1	250	1520	-	1770
	Toplam	2	23960	147322	17000	188282
	Genel Toplam	1283	286502,95	1524494,5	109486,5	1920483,95

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tablo 37: Mahalle ve Köylerde Dul Hatunlara Ait Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerin Toplam Kıymetleri

	Mahalle/Köy	Dul Hatun Sayısı	Arazi Kıymeti (Krş.)	Hayvan Kıymeti (Krş.)	Gayrimenkul Kıymeti (Krş.)	Kıymetlerin Toplamı (Krş.)
Mahalleler	Takyeci	5	130	6815	-	6945
	Akkadı	9	1560	1105	100	2765
	Ballı	4	2090	-	900	1990
	Hacı İvaz	1	60	-	-	60
	Kurşunlu	1	258	260	300	818
	İbrahim Bey	1	650	-	-	650
	Cedid	1	150	-	-	150
	Camî-i Kebîr	2	140	715	300	1155
	Hacı Ahmed	2	16	320	-	336
	Rum	1	-	240	-	240
	Ermeni	2	250	390	-	640
	Toplam	29	5304	9845	1600	16749
Köyler	Danışmendli	1	-	950	-	950
	Eşelek	1	320	1168	100	1588
	Geredelli	1	-	360	-	360
	Ahmedler	1	306	-	-	306
	Bezirgânlar	4	185	210	-	395

	Ramazanlar	1	37,5	295	-	332,5
	Eçi alanı	2	85	600	100	785
	Biga Alanı	1	-	235	-	235
	Ovacık	1	-	445	-	445
	Yaniç	3	122,5	180	-	302,5
	Aksaz	1	92	1010	-	1102
	Değirmencik	3	150	389	-	539
	Toplam	20	1298	5842	200	7340
	Genel Toplam	49	6602	15687	1800	24089

Kaynak: 5120 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 38: Mahalle ve Köylerde Kıbtılere Ait Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerinin Toplam Kıymetleri

	Mahalle/Köy	Hâne Sayısı	Arazi Kıymeti (Krş.)	Hayvan Kıymeti (Krş.)	Gayrimenkul Kıymeti (Krş.)	Kıymetlerin Toplamı (Krş.)
	Mahalleler	5	250	770	-	1020
Köyler	Eşelek	1	-	180	-	-
	Kara Muslular	1	-	795	-	-
	Eçi Alanı	1	-	330	-	-
	Danişmendli	1	-	230	-	-
	Sarıca	1	-	600	-	-
	Pekmezli	1	-	150	-	-
	Biga Alanı	1	6	1075	-	1081
	Toplam	7	6	3360	-	3366
	Genel Toplam	12	256	4130	-	4386

Kaynak: 5116 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 39: Kaza Dışında Bulunan Bigahlara Ait Arazi, Hayvan ve Gayrimenkullerinin Toplam Kıymetleri

	Arazi Kıymeti (Krş.)	Hayvan Kıymeti (Krş.)	Gayrimenkul Kıymeti (Krş.)	Kıymetlerin Toplamı (Krş.)
Kaza Dışındaki 4 Biga Yerlisi	1770	480	3750	6000

Kaynak: 5116 Numaralı Temettuat Defteri

Biga mahalleleri, köyleri, çiftlikleri ve mezrasında bulunan hâne, dul hatun ve Kıbtilerin sahip oldukları emlak, hayvan ve gayrimenkullerin toplam fiyatları kıyaslandığında hayvan kıymetleri daima ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Buna göre Biga’da hayvan kıymetleri 553216 kuruş (%77), arazi kıymetleri 103677 kuruş (%15) ve gayrimenkul kıymetleri 58655,5 kuruştur (%8). Köylerde ise hayvan kıymetleri 843773,5 kuruş (%81), arazi kıymetleri 165993 kuruş (%16) ve gayrimenkul kıymetleri de 35631 kuruştur (%3). Çiftlikler ve Abadan mezrasında ise hayvan kıymetleri 147322 kuruş (%78), arazi kıymetleri 23960 (%13) ve gayrimenkul kıymetleri 17000 kuruştur (%9). Bununla birlikte Bigalı olup, İstanbul ve Gelibolu’da olanların ise gayrimenkul kıymetleri ise 3750 kuruş ile ilk sırada gelmektedir.

Biga’nın mahalle, köy ve çiftlik ile mezrası ve mal-mülklerinin hangi mahalle veya köyde olduğu belirtilmeyen kaza dışındaki Bigalıların kıymetleri hep birlikte hesaplandığında hayvan kıymetleri 1544791,5 kuruş ile % 79, arazi kıymetleri 295130,95 kuruş ile %15 ve gayrimenkul kıymetleri de 115036,5 kuruş ile %6’lık bir paya sahiptir.

Tablo 40: Bigalı Hâne Sahipleri ve Dul Hatunların Dimetoka Kazasında Bulunan Arazi ve Gayrimenkul Kıymetleri

Mahalleler	Hâne Sayısı	Dul Hatun Sayısı	Arazi Kıymeti (Krş.)	Gayrimenkul Kıymeti (Krş.)
Takyeci	55	2	19682	2000
Akkadı	45	4	11350	2750
Hacı Sadi	11	-	4325	-
Ballı	26	-	10277	750

Hacı İvaz	36	-	15748	-
İbrahim Bey	5	-	540	-
Hacı Ahmed	23	-	8399	84
Cedid	8	-	2718	-
Kurşunlu	26	-	9567	40
Camî-i Kebîr	20	-	9542,5	-
Rum	44	-	17390	-
Ermeni	32	-	12125	-
Toplam	331	6	121663,5	5624

Kaynak: 5689 Numaralı Temettuat Defteri

Biga mahallelerinde ikamet eden hâne sahipleri ve dul hatunların Dimetoka kazasında bulunan arazi ve gayrimenkul kıymetleri, Biga kazası sınırları içindeki arazi ve emlak kıymetleri ile birlikte hesaplandığında, Bigalıların sahip oldukları toplam kıymetler ortaya çıkmaktadır. Buna göre toplam 225340 kuruş arazi gelirleri ve 64279 kuruş da gayrimenkul kıymetleri bulunmaktadır. Bu son duruma göre Bigalıların gerek Biga gerekse Dimetoka kazasındaki kıymetleri birlikte hesaplandığında %66 hayvan, %27 arazi ve %7 gayrimenkul kıymeti olarak sıralanmaktadır.

Köylerde bir dönüm arazinin ortalama fiyatının 5,5 kuruş olduğu düşünüldüğünde hayvanların ortalama fiyatlarının çok yüksek olduğu görülmektedir. Bir sağman koyunun fiyatı yaklaşık 7,5 dönüm arazi değerinde, en ucuz bir beygir yaklaşık 30 dönüm, ortalama bir karasığır öküzü fiyatı ise yaklaşık olarak 30 dönüm arazi değerindedir. Bu da arazilerin değerinin olduğundan daha düşük gösterildiği ihtimalini düşündürmektedir.

Öte yandan arazi, hayvanat ve gayrimenkul kıymetler toplandığında, Bigalıların Biga'da 715549 kuruş, Dimetoka'da 127287,5 kuruş serveti bulunmaktadır. Buna göre Bigalıların mal-mülk değerlerinin %85'i Biga, %15'i Dimetoka kazasında bulunmaktadır.

Biga merkezi ve köylerinde ikamet eden tüm hâne, dul hatun ile Kıbtillerin ve çiftlikler ile Abadan mezrasının servetleri birlikte hesaplandığında, Biga kazasında toplam 1952708 kuruş servet bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 41: Bekirli, Kemer, Karabiga ve Dimetokahlıların Biga Kazası Sınırlarındaki Arazilerinin Kıymetleri

Bulunduğu Yer	Kişi Sayısı	Arazi Kıymeti (Krş.)
Bekirli	23	360
Kemer-Müslim	22	4714
Kemer-Gayrimüslim	14	2621
Karabiga	25	6812
Dimetoka	18	5626
Toplam	102	20133

Kaynak: 5121 Numaralı Temettuat Defteri

Biga kazası dâhilinde Bekirli, Kemer, Karabiga ve Dimetokahlılar ile Biga kazasında ikamet edenlerin arazileri birlikte hesaplandığında, Biga kazasında bulunan tarım arazilerinin toplam kıymetleri ortaya çıkmaktadır. Buna göre Biga kazasında toplam 123810 kuruş değerinde tarım arazisi bulunmaktadır. Öte yandan bu değerdeki arazilerin %99'u Bigalıların iken, %1'i diğer kazalara bağlı olanlara aittir.

2.10. VERGİ VE KAZANÇLAR

1840 yılı temettuat defterleri vergi konusunda çok fazla bir bilgi vermemektedir. Tarım yapılmasına rağmen öşür vergisine ve küçükbaş hayvan yetiştirilmesine rağmen adet-i ağnam vergisine dair hiçbir veri yoktur. Sadece hânelerin temettuat vergi sisteminden önce ödemekte oldukları senelik vergileri yazılmıştır. Bununla birlikte defterde her mahallenin sayımının sonuna, hânelerin vergi ve kazançları toplanarak belirtilmiştir. Fakat bu hesaplamalarda zaman zaman yanlışlıklar yapılmıştır. Örneğin Camî-i Kebîr Mahallesi'nin toplam senelik vergisi 7836, senelik temettuatı 28590 olarak hesaplanmışken, bu mahalledeki her hânenin senelik vergi ve temettuatını hesapladığımızda vergi 7946, temettuat ise 26940 olduğu tespit edilmiştir. Yine Bezirgânlar Köyü'nün senelik vergisi 12198, temettuatı 25173 kaydedilmişken, senelik veriginin 12030, temettuatın da 25273 olduğu görülmüştür. Fakat İbrahim Bey ile Cedid Mahallesi ve Akpınar, Yaniç, Ahmedler, Örtülüce, Kara Ağaç, Azatlı, Eybekli gibi hâne sayıları düşük köylerin hesaplamaları doğru tutulmuştur.

Tablo 42: Mahalle, Köy ve Çiftlikler ile Abadan Mezrasında Hânelere Ait Vergi Mükellefleri, Muaflar, Senelik Vergi ve Kazançlar

	Mahalle/Köy/Çiftlik/Mezra	Hâne Sayısı	Vergi Mükellefi Hâne Sayısı	Muaf	Senelik Ödenmiş Olan Vergi Miktarı (Krş.)	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)
Mahalleler	Takyeci	72	59	13	20412	38630
	Akkadı	70	53	17	18594	52090
	Hacı Sadi	24	20	4	6235	18400
	Ballı	42	29	13	7122	26570
	Hacı İvaz	43	32	11	11578	28565
	İbrahim Bey	15	10	5	1957	6350
	Hacı Ahmed	33	27	6	6270	16510
	Cedid	16	14	2	3140	5525
	Kurşunlu	36	30	6	12088	23936
	Camî-i Kebîr	38	32	6	7946	26940
	Rum	153	143	10	47505	122475
	Ermeni	59	53	6	16430	26150
	Toplam	601	502	99	159277	392141
Köyler	Akpınar	12	10	2	7434	13000
	Sarıca	34	29	5	19730,5	44000
	Bezirgânlar	27	23	4	12030	25273
	İskender	7	7	-	5470	12400
	Geredelli	38	24	14	26657	40310
	Yaniç	16	13	3	5668	15050
	Bakacak	21	19	2	10705	18250
	Eçi Alanı	28	23	5	11095	17800
	Ahmedler	23	19	4	6809	13240
	Kara Muslular	24	17	7	10436	16010
	Ramazanlar	15	13	2	8492	13000
	Biga alanı	33	30	3	13861,5	23500

	Örtülüce	3	2	1	700	1700
	Kara Hamzalar	8	5	3	2650	7500
	Kara Ağaç	9	7	2	3339	5850
	Hisarlı	15	11	4	5600	9150
	Danişmendli	82	76	6	43102	64910
	Doğancı	14	8	6	6230	10450
	Pekmezli	44	39	5	25846	30700
	Azath	3	2	1	550	3400
	Ovacık	15	14	1	5637	6860
	Eybekli	8	8	-	2795	4400
	Eşlek	38	30	8	14968,5	21550
	Değirmencik	77	70	7	20324	40550
	Aksaz	86	66	20	19369	44400
	Toplam	680	565	115	289498,5	503253
Çiftlikler ve Mezra	İskender	-	-	-	-	2000
	Kaya Altı	-	-	-	-	15000
	Sarıca	-	-	-	-	-
	Kadı Karyesi	1	-	-	-	3000
	Kulaç	-	-	-	-	8000
	Abadan	1	-	-	-	900
	Toplam	2	-	1	-	28900
	Genel Toplam	1283	1067	215	448775,5	924294

Kaynak: 16022 ve 5117 Numaralı Temettuat Defterleri

Tablo 43: Mahalle ve Köylerde Dul Hatunların Senelik Kazançları

Mahalleler	Dul Hatun Sayısı	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)	Köyler	Dul Hatun Sayısı	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)
Takyeci	5	1580	Danişmendli	1	150
Akkadı	9	665	Eşlek	1	250
Ballı	4	325	Geredelli	1	100
Hacı İvaz	1	20	Ahmedler	1	80

Kurşunlu	1	150	Bezirgânlar	4	170
İbrahim Bey	1	100	Ramazanlar	1	50
Cedid	1	30	Eçi Alanı	2	130
Camî-i Kebîr	2	250	Biga alanı	1	50
Hâcî Ahmed	2	100	Ovacık	1	70
Rum	1	50	Yaniç	3	85
Ermeni	2	100	Aksaz	1	300
-		-	Değirmencik	3	170
Toplam	29	3370	Toplam	20	1605

Kaynak: 5120 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 44: Mahalle ve Köylerde Kıbtî Hânelere Ait Vergi Mükellefleri, Muaf lar, Senelik Vergi ve Kazanç lar

Mahalle	Hâne Sayısı	Vergi Mükellefi Hâne Sayısı	Muaf	Senelik Ödenmiş Olan Vergi Miktarı (Krş.)	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)
Mahalleler	5	5	-	850	1700
Eşek	1	-	1	-	250
Kara Muslular	1	-	1	-	650
Eçi Alanı	1	-	1	-	400
Danışmendli	1	-	1	-	200
Sarıca	1	-	1	-	300
Pekmezli		-	1	-	150
Biga Alanı	1	-	1	-	200
Toplam	6	-	6	-	2150
Genel Toplam	11	5	6	850	3850

Kaynak: 5116 Numaralı Temettuat Defteri

Biga'da ilmiye sınıfına mensup müftü, imam, hatip, müezzin, kayyum, gasildar, vakt-i salacı gibi görevlilerin yanı sıra Rum din adamları (papazlar) da vergiden muaf

tutulmuştur. Fakat defterde Ermenilerin papazı olarak kaydedilen Artin'in 400 kuruş vergi ödediği yazılmıştır. Muhtarlar vergi vermekte iken, Rumların idari görevlilerinden Aksaz'da bulunan Çorbacı Fotine'ye de 520 kuruş vergi ödediği yazılmış, Değirmencik çorbacısı Pedro için ise “karye-i mezbur çorbacısı olmakla bu ana kadar tekâlif virmediği” şeklinde açıklama yapılarak muafiyeti belirtilmiştir. Bununla birlikte muhızır ve mahkeme katibi gibi hukuki işlerden sorumlu olanlar, iki gözü alil, âmâ, meczup gibi engelliler, sabi, sıbyan gibi küçük olanlar ile pir-i fani (yaşlı) olanlar, talebe-i/tahsil-i ulum şeklinde belirtilen öğrenciler ve son olarak askerlerden vergi alınmamaktadır. Öte yandan çiftlik sahipleri ve Abadan mezrasını tasarruf eden hâneye de vergi yazılmamıştır. Çiftlik sahiplerinin yanı sıra çiftlikte çalışanlara da vergi pay edilmemiştir. Mesela Değirmencik köyünde bulunan 49 numaralı hâne reisi Yorgi, Vasıf Paşa'nın çiftliğinde hizmetkârlık yaptığından dolayı vergisi olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte dul hatunlar ve köylerde ikamet eden Kıbtilere de vergi yazılmamıştır. Buna göre hâne üzerinden hesaplandığında, Biga mahallelerinde ikamet edenlerin %16'sı vergiden muaf iken, %84'ü vergi mükellefidir. Köylerde ise halkın %18'i vergi ödemekle yükümlü değil iken, %82'si vergi vermekle mükelleftir. Mahalle ve köyler birlikte hesaplandığında ise toplam %83'lük oran ile 1072 hâne vergi mükellefi iken, %17 ile 221 hâne vergiden muaftır.

Biga kazasının 1840 yılı temettuat defterlerinde, hânelerin eşkâl ve isimlerinin sol üst kısmına çapraz bir şekilde senelik vergileri yazılmıştır. Fakat bu vergi 1256 yılında yapılan temettuat sayımı neticesinde belirlenen temettuat vergisi veyahut vergi-yi mahsusa değildir. Adıyeke'nin 1256 yılına ait olabileceğini belirttiği ve “1 numaralı nizamname” olarak isimlendirdiği muhassıllara verilen nizamnamede bu konu açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu nizamnameye göre, hâne reisinin eşkâl ve isminin üzerine “bir senede salyane tevziatı mucibince virdiği tekâlif” denilerek, hânenin bundan önce vermekte olduğu vergi miktarı yazılmıştır. Hemen hânenin mal-mülk bilgileri verildikten sonra, hânenin son kısmına emlak, hayvan ve temettuatı toplamaları yazılmış ve bu toplam değerlerin altına ise “temettuatına nazaran ne miktar virgü tahsis olacak ise miktarı temettuat zirine tasrih oluna” denilerek temettuat vergisinin belirlenmesi istenmiştir.²⁴ Dolayısıyla Biga'nın 1840 yılı temettuat defterlerinde, hânelerin temettuatına göre vergileri belirlenmediği görülmektedir.

²⁴ Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları...”, s. 788.

Biga'nın 1840 yılı temettuat defterlerine göre, geçmiş yılda ödenen vergiler ile sayımlar neticesinde elde edilen tahmini toplam temettuat karşılaştırıldığında, oranların mahalle ve köylerde farklı olduğu tespit edilmiştir. Hanelerin temettuatının geçmiş yıllarda çok farklı olmadığı düşünülürse, mahalle sakinleri kazançlarının %41'ini, köy halkı ise %58'ini vergi olarak ödedikleri söylenebilir. Her iki yerleşim yerinde de vergi oranları çok yüksektir. Dolayısıyla buradan iki sonuç çıkarılabilir. Birincisi geçmiş yılda toplanan vergilerin yüksek olması, ikincisi ise hânelerin sayımlar sırasında kazançlarını düşük göstermesidir.

Mahallelerin kendi aralarında bir önceki yılın vergi dağılımına bakıldığında, ilk sırada %30'luk oran ile Rum mahallesi, ardından %13'lük oran ile Takyeci mahallesi yer almaktadır. Yine %12 Akkadı mahallesi ve %10 ile Ermeni mahallesi en çok vergi veren mahalleler olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki Gayrimüslim mahallesi de en çok vergi veren ilk dört mahalle içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte Kurşunlu %8, Hacı İvaz %7, Camî-i Kebîr %5, Ballı, Hacı Sadi ile Hacı Ahmed %4, Cedit %2 ve İbrahim Bey mahallesi %1'lik bir orana sahiptir. En fazla vergi veren ilk dört mahalle incelendiğinde, vergi paylarının yüksek olmasının temel sebebi arazi, hayvan ve gayrimenkul gibi servet zenginliklerinden değil, en fazla hâneye sahip mahalleler olmasından kaynaklanmaktadır. Mesela 72 hâneli Takyeci mahallesinde ikamet edenler toplam 47764,12 kuruş, 70 hâneli Akkadı mahallesinde yaşayanlar da 60896,8 kuruşluk servete sahiptir. Buna rağmen mahalleler arasında 91636 kuruş ile arazi, hayvan ve gayrimenkul servetleri bakımından ilk sırada yer alan Ballı Mahallesi'nde 42 hâne, yine 53976,5 kuruşluk servete sahip Hacı İvaz Mahallesi'nde de 43 hâne mevcuttur. Yine Ermeni mahallesi en az servete sahip mahallelerden biri olmasına rağmen, en fazla vergi veren ilk dört mahalle arasında olmasının sebebi diğerlerine göre hâne sayısının fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Ballı ve Hacı İvaz mahallelerinin her ne kadar servet toplamaları diğerlerine göre fazla olsa da hâne sayıları düşüktür. Bu çıkarımlar doğrultusunda vergi dağıtımında hâne sayısı esas alındığı görülmektedir.

Köylerde en fazla vergi payı taşıyan yerler %15 ile Danişmendli, %9 ile Geredelli ve Pekmezli, %8 ile Değirmencik, Aksaz ve Sarıca, %5 ile Eşlek ve Biga Alanı köyüdür. Diğer köyler %5'in altında bir vergi payına sahiptir. Köylerde vergi dağıtımı yapılırken hâne sayısı ve servetler ön planda tutulmuştur.

1840 yılına ait temettuat defterinde kişilerin kazançlarını nereden kazandıklarına dair bir bilgi yoktur. Bununla birlikte defterde belirtildiğine göre 1840 yılında Biga’da mahalle, köy, çiftlik ve mezarında bulunan hâneler ile dul hatunlar tarafından senelik toplam 929749 kuruş kazanç elde edilmiştir. Bu rakamın %42’si mahallelere, %55’i köylere ve %3’ü çiftlikler ve Abadan mezarına aittir.

Mahalleler kendi içerisinde değerlendirildiğinde, en fazla kazanca sahip olan mahalleler Rum %31, Akkadı %13, %10 Takyeci %10, Ermeni, Hacı İvaz, Ballı ve Camî-i Kebîr %7, Kurşunlu %6, Hacı Sadi %5 ve diğer mahalleler ise %5’in altında bir paya sahiptir. Köylerde ise Danişmendli %19, Sarıca ve Aksaz %9, Geredelli ve Değirmencik %8, Pekmezli %6, Bezirgânlar ve Biga Alanı %5 ve diğer köyler bu oranın altında kalmaktadır. Çiftliklerde de Kaya Altı %52, Kulaç %28, Kadı Karyesi %10, İskender %7 ve Abadan mezarası %3’lük bir kazanca sahiptir. Sarıca Çiftliği’nin kazancı ise belirtilmemiştir.

Tablo 45: Bigalıların Dimetoka Kazasındaki Kazançları

Mahalle	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)	Mahalle	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)
Takyeci	8261	Hacı Ahmed	1860
Akkadı	7715	Cedid	730
Hacı Sadi	1150	Kurşunlu	4060
Ballı	4550	Camî-i Kebîr	4015
Hacı İvaz	5730	Rum	5250
İbrahim Bey	155	Ermeni	5365
		Toplam	48841

Kaynak: 5689 Numaralı Temettuat Defteri

Biga mahallelerinde bulunan hânelerden 260’ı Dimetoka kazasındaki tarım arazileri ve gayrimenkullerinden senelik toplam 48841 kuruş kazanç elde etmektedir. Buna göre Biga mahallelerinde sakin olanlar, gerek Biga, gerekse Dimetoka kazasında senelik toplam 446437 kuruş kazanç elde etmektedirler. Böylece Biga mahallelerindeki hânelerin kazançlarının %89’unu Biga, %11’ini ise Dimetoka kazasından elde ettikleri söylenebilir.

Tablo 46: Bekirli, Kemer, Karabiga ve Dimetokalıların Biga Kazası Sınırlarındaki Senelik Kazançları

Bulunduğu Yer	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)	Bulunduğu Yer	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)
Bekirli	900	Karabiga	4748
Kemer-Müslim	1246	Dimetoka	1370
Kemer-Gayrimüslim	1191	Toplam	9455

Kaynak: 5121 Numaralı Temettuat Defteri

Biga kazası sınırları içerisinde tarım arazileri bulunan Bekirli, Kemer, Karabiga ve Dimetoka ahalileri, bu arazilerinden senelik toplam 9455 kuruş kazanç elde etmektedirler. Buna göre Biga kazasında gerek Bigalıların gerekse adı geçen yerlerde ikamet eden kişiler toplam 939204 kuruş kazanç elde ettikleri sonucuna ulaşılabilir. Bu rakamın ancak %1'i Bekirli, Kemer, Karabiga ve Dimetoka ahalilerine aittir.

Sonuç olarak 1840 yılı temettuat defterine göre, Biga kazası, 12 mahallesi, 25 köyü, 5 çiftliği ve Abadan mezrası ile birlikte Biga Sancağı'nın merkezi konumundadır. Toplam tahmini nüfus 6475 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun %53'ü köylerde ikamet etmekte iken, %47'si mahallelerde bulunmaktadır. Diğer taraftan defterde her hânenin mesleği belirtilmediğinden bu konuda Biga'nın mesleki kollarını belirlenememektedir.

Biga kazası merkezinde idari, askeri, dini görevliler dışında nüfusun bir kısmı esnaf-zanaatçılık, ticaret gibi tarım dışı sektörlerle geçinmekle birlikte, nüfusun önemli bir kısmının tarım ve hayvancılıkla uğraştığı görülmektedir. Yine ücretli işçiliğin de yaygın olduğunu vurgulamamız gerekir. Ancak Biga kazasında genel olarak tarım ve hayvancılık en önemli uğraşı alanıdır. Özellikle köylerde tarım ve hayvancılığa dayalı bir yaşam sürülmektedir. Bununla birlikte Biga sancağı toprakları 1840 yılında tımar sisteminin etkisini taşıdığı için, sancak içerisindeki kazalarda ikamet eden hânelerin farklı kazalarda arazi ve gayrimenkulleri bulunmaktadır. Dolayısıyla arazi ve gayrimenkuller hesaplanırken Biga sınırları içerisindekiler ile Bigalıların gerek Biga, gerekse Dimetoka kazasındaki arazi ve gayrimenkulleri ayrı ayrı toplamak gerekmektedir. Buna göre Biga kazasında kayıtlı bulunan hâne, du hatun ve çiftliklerin Biga kazasında (mahalle-köy-çiftlik-mezrada)

toplam 38188 dönüm ekilebilir arazileri vardır. Bu rakama Bigalıların Dimetoka'daki ekilebilir arazileri eklenirse, toplam 41249,5 dönüm ekilebilir araziye sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Fakat Bigalılar, mahallelerinde tarlaların %4'ünü, Dimetoka'daki tarlalarının %7'sini, köylerde tarlaların %24'ünü ve çiftlikler ile mezrada ise tarlaların %17'sini ekmektedirler. Yine Biga kazası sınırları içerisinde Bigalıların ve Bekirli, Kemer, Karabiga ile Dimerokalıların ekilebilir arazileri birlikte hesaplanırsa, 1840 yılında Biga kazası sınırlarında toplam 42764 dönüm ekilebilir arazi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bağ ve dut bahçeleri de Biga'da yapılan tarım faaliyetlerinden biridir. Bu tip dikili tarım daha çok mahalledeki hâneler tarafından yapılırken, çiftliklerde bulunmamaktadır. Buna göre Bigalılar, Biga kazası sınırları içerisinde toplam 744,5 bağ ve 162 dönüm dut bahçesi ile sebze, meyve bahçesi gibi diğer arazi türlerine sahiptir. Bu rakama Dimetoka'da bulunan arazileri de eklendiğinde, 1253,5 dönüm bağları ve 558,5 dönüm dut bahçesi ile diğer arazileri türlerine sahiplerdir. Yine Biga kazası sınırlarında, dikili tarım arazi miktarı hesaplanmak istenirse, Bekirli, Kemer, Kara Biga ve Dimetokalıların ve Bigalıların sahip olduğu 766,5 dönüm bağ ve 162 dönüm diğer arazi türü bulunmaktadır. Öte yandan Biga'da büyük ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra arıcılık da yapılmaktadır. 1840 yılı Biga kazası temettuat defterlerinde toplam 10503 büyükbaş (%42), 12197 küçükbaş (%48) ve 2469 adet arı kovanı (%10) kaydedilmiştir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği Rumlarda daha yaygındır. Ermeni hânelerin hiçbiri küçükbaş hayvan yetiştirmemektedir.

Diğer taraftan 1840 yılında Biga mahallelerinde 2 hamam, 2 han, 1 ekmek fırını ve 1 de taşımacılık işleri için arabacı kârhanesi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra deri işleyen debbağhâneler ve köylerde yoğun olmak üzere pek çok değirmen vardır. Değirmenlerin çoğu su değirmeni olmakla birlikte, rüzgâr gücü ile çalışan yel değirmenleri de mevcuttur. Diğer gayrimenkullerden dükkânlar, mahallelerde toplanmış olup bazıları yıllık ücretleri karşılığında kiralık olarak işletilmektedir.

Biga'da hâne sayıları, arazi, hayvan ve gayrimenkul kıymetleri, kazançlar ile yıllık vergiler hesaba katılarak yerleşim yerleri incelendiğinde, mahallelerden Rum, Akkadı, Takyeci, Ballı, Hacı İvaz, Camî-i Kebîr, Kurşunlu ve Ermeni mahalleleri ön plana çıkmaktadır. Özellikle dükkânların daha sık olduğu Hacı İvaz, Kurşunlu, Ballı ve Takyeci mahalleleri esnafların bulunduğu ve dolayısıyla da ticarî işlerin yapıldığı merkezlerdir. Köylerden Danişmendli, Sarıca, Pekmezli, Geredelli, Biga Alanı, Eşelek, Bezirgânlar,

Değirmencik ve Aksaz, çiftliklerden ise Kaya Altı ve Kulaç Çiftlikleri daha etkin bir şekilde tarım ve hayvancılık yapılan yerlerdir.

BÖLÜM III

BİGA KAZASI'NDA 1844-45 TARİHLİ TEMETTUAT SAYIMI

1840 yılında muhassıllar vasıtasıyla yapılan sayımlardan sonra imam, muhtar kaza müdürü vs. gibi yerel idarecilerin rol aldığı 1844-45 temettuat sayımları Biga kazasında da yapılmıştır. Biga kazasına ait 1844-45 tarihli toplam iki adet temettuat defteri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 5118 numaralı Biga kazasının Müslim-Gayrimüslim mahalle ve köyleri ile Kaya ve Kulaç çiftliklerinin sayımlarını ihtiva ederken, diğer defter ise 5119 numaralı Biga'daki Yörüklerle ait sayımdan ibarettir. Öte yandan 1840 yılında Yörüklerle ait defterin olmayışının sebebi, Yörüklerin henüz iskân ettirilemediğini göstermektedir. Nitekim birinci bölümde de bahsedildiği gibi, muhassılların karşılaşılabilecekleri sorunları çözebilmeleri için verilen ilmühaberde, yaylak ve kışlağa giden taifelerin emlak ve arazileri var ise vergileri alınacak, eğer yok ise hâne üzerinden avarız vergisi toplanacaktı. Fakat temettuat vergisinin amacı herkesin mali gücüne göre vergi almak olduğundan bu gibi kitleler yavaş yavaş uygun yerlere iskân ettirileceklerdi. Buradan hareketle ve 1844-45 defterinde Yörüklerin kayıtlarının yapılması, devletin bu politikasının Biga kazasında uygulanabildiğini göstermektedir.

Biga kazasına ait 1844-45 defterleri, 1840 defterlerine göre daha derli toplu kaydedilmiştir. Mesela Biga muhassılı Veliyüddin Ağa kontrolünde yürütülen 1840 tarihli defterlerde Müslümanlar (16022 no'lu) ile Gayrimüslimlerin defterleri (5117 no'lu) ayrı ayrı tutulmuştur. Yine Biga kazasında ikamet edenlerin, Dimetoka kazası sınırları içerisinde arazileri de ayrı bir defteri (5689 no'lu) oluşturmaktadır. Bununla birlikte Kıbtiler, yabancı Müslüman ve reaya (5116 no'lu) ile dul hatunların sayımları da (5120 no'lu) ayrı defterlere kaydedilmiştir. 1844-45 yılında ise Müslümanlar, Gayrimüslimler, Kıbtiler ile dul hatunlar ve Biga'da ikamet edenlerin Dimetoka kazasındaki arazileri 5118 numaralı tek bir defter içerisinde gösterilmiştir. Ayrıca 1840 ve 1844-45 defterleri arasındaki farklılıklar demografi, meslekler, tarım ve hayvancılık gibi konu başlıkları altında mukayese edilecektir.

3.1. BİGA’NIN MAHALLELERİ VE DEMOGRAFİK YAPI

1840 ile 1844-45 yılı temettuat defterleri, nüfus verileri açısından değişiklik göstermektedir. 1840 yılındaki defterlerde, hâne numarası yanına yazılarak, hâne içerisindeki erkek nüfusu belirten rakamlar 1844-45 defterlerinde farklı bir hal almıştır. Buna göre 1844-45 defterlerinde sadece, hâne reisleriyle birlikte aynı hâne içerisinde bulunan ve vergi mükellefi olan evlat, üvey evlat, kardeş, üvey kardeş, damat, enişte, yeğen, amca vs. gibi kişiler yazılmıştır. Oysa 1840 temettuat defterleri, hâne içerisinde reşit veya sabi kim var ise sayıları hâne numarası kenarına iliştirilerek, erkek nüfus sayımı mantığıyla tutulmuştur. Nitekim muhassıllara verilen nizamnamelerden de anlaşılacağı üzere, temettuat sayımıyla birlikte nüfus sayımını da yapmaları istenmiş ve ayrıca muhassıllara temettuat nizamnamesi örneğinin yanı sıra nüfus sayımı nizamnamesi örneği verilmişti.¹ Dolayısıyla 1840 yılında yapılan nüfus sayımlarının, temettuat sayımlarıyla eşzamanlı yapıldığı için, Biga kazasının 1840 temettuat defterlerinde toplam erkek nüfusu görmek mümkündür. Öte yandan 1840 yılındaki defterlerden hâne içerisinde bulunan kişilerin yakınlık derecesi belirtilmezken, 1844-45 defterlerinde evlat, kardeş, yeğen vs. gibi akrabalık dereceleri belirtilmiştir.

1840 ile 1845 yılı arasında Biga mahalleleri sayı ve isim bakımından aynı ise de mahallelerde ikamet eden hâne sayıları değişmiştir. Buna göre 1844-45 yıllarında Biga merkezinde nüfus şöyledir:

Tablo 46: 1844-45 Yılı Biga Merkezinde Nüfus

Mahalleler	Takveci	Akkadı	Hacı Sadi	Hacı İvaz	Balı	Cedid	Camî-i Kebrî	Hacı Ahmed	İbrahim Bey	Kurşunlu	Ermeni	Rum	Toplam
Hâne Sayısı	84	74	23	40	44	15	39	30	13	38	60	159	619
Oğlu	2	3	1	4	-	-	4	1	-	2	4	22	43
Kardeşi	3	3	-	2	1	1	1	-	-	1	2	9	23
Üvey-oğlu	3	1	-	3	2	-	1	-	-	-	-	-	10

¹ Nizamname örnekleri için bkz. Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, *OTAM*, S. 2, Ankara 2000, s. 787-797.

Yeğeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Üvey Kardeşi	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Damadı	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1	-	2	6
Kayını	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	5
Eniştesi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Amcası	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kayın-pederi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Üvey Babası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
Toplam Erkek Nüfus	96	82	24	51	48	16	46	31	14	43	67	195	713

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 47: Biga Merkezindeki Kıbtillerin ve Yabancı Müslim-Reayanın Sayısı

	Hâne Sayısı	Damadı	Kişi Sayısı	Toplam Erkek Sayısı
Kıbtiller	6	1	-	7
Yabancı Reaya (Rum Mahallesi)	-	-	9	9
Yabancı Müslüman (Akkadı Mahallesi)	-	-	1	1
Toplam	6	1	10	

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

1844-45 temettuat defterinde kayıtlı hâne reisleri ile hâne içerisinde bulunan vergi mükellefleri hesaba katılarak, Biga’da ikamet eden toplam erkek nüfusunun %63’ü Müslüman, %37’si ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte mahalleler milli kimliklere göre ayrıldığında %63 Türk (400 hâne-2000 kişi), %27 Rum (159 hâne-795

kişi), %10 Ermeni (60 hâne-300 kişi) ve %1 Kıbtî (6 hâne-25 kişi) nüfus bulunmaktadır. Buna göre 1845 yılında Biga merkezinde toplam tahmini nüfus 3120 kişidir.

Mahalleler kendi aralarında değerlendirildiğinde, nüfusun %27'si Rum, %14'ü Takyeci, %12'si Akkadı, %9'u Ermeni, %7'si Hacı İvaz, Ballı ve Camî-i Kebîr ve %6'sı da Kurşunlu'da oturmaktadır. Diğer mahalleler ise %4 ve altında bir oranda nüfusa sahiptir.

Kıbtî hânelerin hangi mahallelerde ikamet ettikleri belirtilmemiş ve defterin son kısmına yazılmışlardır. Ayrıca Rum mahallesinde hâne numarası verilmeyen 9 kişi ve Akkadı mahallesinde de Deveci Mehmed isminde 1 kişi mevcuttur. Bunlar mahallenin sakinlerinden olmayıp, yabancı reaya ve yabancı Müslüman olarak değerlendirilmiştir.

1840 ile 1845 yılları arasında, Biga merkezinde çok büyük bir nüfus artışı yaşanmamıştır. Buna göre 1840 yılında toplam 601 hâne olan Biga merkezi, 1844-45 yılında 619 hânedan oluşmaktadır. Dolayısıyla merkezde toplam 18 hâne artış görülmektedir. Mahalleler arasında 1844'ten 1845 senesine kadar Takyeci 72'den 84 hâneye (12 hâne), Akkadı 70'ten 74 hâneye (4 hâne), Ballı 42'den 44 hâneye (2 hâne), Cedid 15'ten 16 hâneye (1 hâne), Kurşunlu 36'dan 38 hâneye (2 hâne), Camî-i Kebîr 38'den 39 hâneye (1 hâne), Rum 153'ten 159 hâneye (6 hâne) ve Ermeni mahallesi de 59'dan 60 hâneye (1 hâne) yükselmiştir. Öte yandan Hacı Sadî 24'ten 23 hâneye (1 hâne), Hacı İvaz 43'ten 40 hâneye (3 hâne), İbrahim Bey 15'ten 13 hâneye (2 hâne) ve Hacı Ahmed mahallesi de 33'ten 30 hâneye (3 hâne) gerilemiştir. Buna göre 4 mahallede hâne sayısı düşmüşken, 8 mahallede ise artış göstermiştir. Takyeci mahallesi 12 hâne birden yükselerek en büyük artış gösteren mahalle olmuştur. Bununla birlikte 1840 yılında tahmini nüfus 3005 kişi iken bu rakam 1845 yılına gelindiğinde 115 kişi artarak tahmini 3120 kişi olmuştur.

Öte yandan merkezdeki nüfusun hâne içerisinde kaldığı kişilerle yakın derecesine bakıldığında nüfusun %46'sı oğlu, %25'i kardeşi, %11'i üvey oğlu, %6'sı damadı, %5'i kayını ve %2'si de üvey babasıyla kalmaktadır. Diğerleri %1'lik bir orana sahiptir. Dolayısıyla Biga merkezinde oturanların büyük çoğunluğu baba-oğul-kardeş gibi birinci dereceden yakınlarıyla birlikte kalmaktadırlar.

3.2. BİGA’NIN KÖYLERİ VE DEMOGRAFİK YAPI

1840’tan 1845 yılına gelindiğine Biga köylerinin sayısı Okçular ve Sarıkaya isimli 2 adet Müslüman köyü ile birlikte 25’ten 27’ye yükselmiştir. Buna göre Biga köylerinde nüfus şu şekilde dağılmıştır:

Tablo 48: Biga Köylerinde Nüfus

Köyler	Hâne Sayısı	Oğlu	Kardeşi	Üvey Oğlu	Yeğeni	Damadı	Kayın	Amcası	Kayın-pederi	Üvey Babası	Kölesi	Erkek Nüfusu
Ovacık	18	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	21
Eybekli	10	2	1	-	-	-	-	-	1	-	-	14
Akpınar	12	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	17
İskender	10	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14
Sarıca	33	6	2	-	-	-	1	-	-	-	-	42
Geredelli	33	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	43
Yaniç	16	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	17
Bakacak	26	4	1	1	-	-	-	-	-	1	-	33
Eşlek	36	7	3	2	-	-	-	-	-	-	-	48
Bezirgânlar	25	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	31
Ahmedler	23	2	1	1	-	1	-	-	-	-	-	28
Eçi Alanı	32	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-	38
Biga Alanı	29	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	36
Kara Muslular	21	6	3	-	-	-	-	-	-	-	-	30
Ramazanlar	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17
Kara Ağaç	8	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	11
Hisarlı	14	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	16
Danışmendli	76	18	9	2	3	-	-	1	-	-	1	110

Pekmezli	44	6	4	1	-	1	1	-	-	-	-	57
Doğancı	14	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	15
Kara Hamzalar	6	-	2	2	-	-	1	-	-	-	-	11
Örtülüce	4	4	-	-	-	-	1	-	-	-	-	9
Azathı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Değirmencik	77	4	3	-	-	-	-	-	-	-	-	84
Aksaz	83	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	89
Okçular	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Sarıkaya	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Toplam	672	95	44	11	4	4	4	1	1	1	1	838

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 49: Köylerde Bulunan Kıbtillerin Sayısı

Köyler	Kıbti Hâne	Oğlu	Erkek Sayısı
Sarıca	1	1	2
Geredelli	1	-	1
Eşelek	1	-	1
Eçi Alanı	1	-	1
Biga Alanı	1	-	1
Danişmedli	1	-	1
Pekmezli	1	-	1
Toplam	7	1	8

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Biga köylerinin hâne sayısı 1840 yılında toplam 680 iken, 1845 yılına gelindiğinde, 8 hâne düşerek 672 hâne olmuştur. Buna göre nüfusun %75'i (512 hâne-2560 kişi) Müslüman/Türk iken, %24'ü (160 hâne-800 kişi) Gayrimüslim/Rumlardan ve %1'i (7 hâne-35 kişi) ise Kıbtilerden oluşmaktadır. Buna göre 1845 yılında Biga köylerinde toplam tahmini nüfus 3395 kişidir. 1840 yılında Kıbtiller ile birlikte tahmini 3435 kişi olan

köylerin nüfusu Gayrimüslimlerden 15 kişi, Müslümanlardan ise 25 kişi olmak üzere tahmini 40 kişi azalmıştır. Bununla birlikte 1840 yılına ait 5116 numaralı temettuat defterinde 7 hâne olarak gösterilen kıbtilerin sayısında bir değişiklik olmamıştır. 1840 defterinde hâne olarak gösterilen Kıbtiler, 1844-45 defterinde ise numara ile gösterilmişlerdir. Ancak bu çalışmada Kıbtiler 1840 yılında olduğu gibi hâne olarak değerlendirilmiştir.

1840 yılından 1845 yılına kadar köylerdeki nüfus değişikliği incelendiğinde, Ovacık 15'ten 18 hâneye (3 hâne), Eybekli 8'den 10 hâneye (2 hâne), İskender 7'den 10 hâneye (3 hâne), Bakacak 21'den 26 hâneye (5 hâne), Eçi Alanı 28'den 32 hâneye (4 hâne), Ramazanlar 15'ten 17 hâneye (2 hâne) ve Örtülüce 3'ten 4 hâneye (1 hâne) yükselmiştir. Buna göre bu 7 köyde toplam 20 hâne artış olmuştur. Diğer taraftan Sarıca 34'ten 33 hâneye (1 hâne), Geredelli 38'den 33 hâneye (5 hâne), Eşelek 38'den 36 hâneye (2 hâne), Bezirgânlar 27'den 25 hâneye (2 hâne), Biga Alanı 33'ten 29 hâneye (4 hâne), Kara Muslular 24'ten 21 hâneye (3 hâne), Kara Ağaç 9'dan 8 hâneye (1 hâne), Hisarlı 15'ten 14 hâneye (1 hâne), Danişmendli 82'den 76 hâneye (6 hâne), Kara Hamzalar 8'den 6 hâneye (2 hâne), Azatlı 3'ten 1 hâneye (2 hâne) ve Aksaz köyü 86'dan 83 hâneye düşmüştür. Böylece toplam 12 köyde 32 hâne azaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Akpınar, Yaniç, Ahmedler, Pekmezli, Doğancı ve Değirmencik köyü olmak üzere toplam 6 köyde ise hiçbir nüfus değişikliği görülmemiştir. Bunun değişikliklerin sebebi, köylerde ikamet eden hânelerin başka kazalara veya Biga merkezine göç etmesi, aynı hâne içerisinde yaşayanların ayrı hâneler kurması, Biga köylerine yeni hânelerin yerleşmesi ve köyler arasındaki iç göç yapıldığı şeklinde açıklanabilir.

Köylerde aynı hâne içerisinde oturanların yakınlık derecesine bakıldığında, %57'si oğlu, %26'sı kardeşi, %7'si üvey oğlu, %2'si yeğeni, damadı ve kayını, %1'i de amcası kayınpederi üvey babası ve kölesi ile birlikte yaşamaktadır. Danişmendli köyünün 28 numaralı hâne reisi Baklacı Hacı Pehlivan Hasan'ın Abdullah oğlu Mehmed isminde bir kölesi bulunmaktadır. Baba adının Abdullah olarak yazılması, bu kölenin mühtedi olabileceği fikrini uyandırmaktadır.

Biga merkezi ile köyler nüfus bakımından kıyaslandığında, köyler (tahmini 3395 kişi), merkezde ikamet edenlerden (tahmini 3120 kişi) sadece 275 kişi fazladır. Dolayısıyla Biga merkezi ile köyleri arasında büyük bir nüfus farkı yoktur.

3.3. BİGA KAZASI'NDAKİ ÇİFTLİKLER VE DEMOGRAFİK YAPI

1840 tarihli 16022 numaralı temettuat defterinde Biga kazasına bağlı, Ankara Miralayı İbrahim Bey'e ait İskender, Vasıf Paşa'ya ait Kaya Altı, I. Abdülhamit'in kızı ve aynı zamanda II. Mahmut'un da kız kardeşi olan Esmâ Sultan'a ait Sarıca, Karakadı-zâde Murat Efendi'ye ait Kadı Karyesi ve son olarak Biga muhassılı Veliyüddin Ağa'ya ait Kulaç çiftliği olmak üzere toplam 5 çiftlik yer almaktaydı. Bununla birlikte Abadanlı Hasan'a ait Abadan mezrası da deftere kaydedilmişti. Ancak 1844-45 defterinde Abadan mezrasından hiç bahsedilmemekle beraber, çiftliklerden de sadece Kulaç çiftliği yer almaktadır. Öte yandan Kaya isimli bir çiftlik daha kayıtlı ise de çiftliğin kime ait olduğu belirtilmemiştir. Bu çiftliğin Vasıf Paşa'ya ait Kaya Altı çiftliği ile aynı çiftlik olduğu muhtemeldir. Fakat 1840 yılında çiftlik üzerinde gösterilen ada arazisi, zenci köle ve cariyeler 1844-45 defterinde kayıtlı değildir. Buradan hareketle çiftliğin artık Vasıf Paşa'nın idaresinde olmadığı anlaşılmaktadır.

1844-45 defterlerinde kayıtlı Kulaç çiftliği ise yine Veliyüddin Ağa'ya aittir. Veliyüddin Ağa aynı zamanda Hacı İvaz mahallesinde 41 hâne numarası ile gösterilmiştir. Fakat emlak ve arazileri çiftlikte kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Kulaç çiftliğinin içerisinde biri çoban ve diğer ikisi hizmetçi olmak üzere toplam 3 kişi kayıtlıdır.

3.4. BİGA KAZASI'NDAKİ YÖRÜK KÖYLERİ VE DEMOGRAFİK YAPI

Biga kazasına bağlı toplam 6 adet Yörük köyü bulunmaktadır. Bu köylerden Okçular köyü ile yine Biga kazasına bağlı ve 5118 numaralı temettuat defterinde kayıtlı Okçular köyü ile karıştırılmamalıdır.

Tablo 50: Biga Kazası'nın Yörük Köylerinde Nüfus

Yörük Köyleri	Hâne Sayısı	Oğlu	Kardeşi	Üvey Oğlu	Yeğeni	Toplam Erkek Nüfus
Çakırlı	21	2	5	-	-	28
Balıklı	11	1	2	1	1	16
Sarıkaya	1	-	-	-	-	1

Kapanbelen	4	1	-	-	-	5
Okçular	2		-	-	-	2
Çeltik	4	1	2	-	-	7
Toplam	43	5	9	1	1	59

Kaynak: 5119 Numaralı Temettuat Defteri

Toplam 43 hâne olan Yörüklerin %49'u Çakırlı, %26'sı Balıklı, %9'u Kapanbelen ile Çeltik, %5'i Okçular ve %2'si ise Sarıkaya köyünde ikamet etmektedir. Ayrıca hane içerisinde yaşayanların yakınlık dereceleri incelendiğinde Yörüklerin %56'sı kardeşleri, %32'si oğlu, %6'sı yeğeni ve üvey oğluyla birlikte yaşamaktadır.

Tablo 51: Biga Kazası Sınırlarında Toplam Nüfus

Yerleşim Birimleri	Hâne Sayısı	Kişi Sayısı	Toplam Erkek Sayısı
Mahalleler	619	-	713
Köyler	672	-	838
Çiftlikler	1	3	4
Kıbtiller (Mahalle)	6	-	7
Kıbtiller (Köy)	7	1	8
Yörük Köyleri	43	16	59
Yabancı Reaya	-	9	9
Yabancı Müslüman	-	1	1
Toplam	1348	30	1639

Kaynak: 5118 ve 5119 Numaralı Temettuat Defterleri

1844-45 yılı temettuat defterlerine göre Biga kazası sınırlarında toplam tahmini 6740 kişi mevcuttur. Bu nüfusun %72'si Müslüman iken, %28'i Gayrimüslimlerden

oluşmaktadır. Öte yandan nüfus milli kimliklere göre incelendiğinde, nüfusun %71'i Türk, %24'ü Rum, %4'ü Ermeni ve %1'i de Kıbtî'dir. Türk nüfusun %5'i ise Yörüklerden meydana gelmektedir.

Sonuç olarak 1844-45 yıllarında Biga nüfusunun yaklaşık 3/2'si Türklerden oluşmakla birlikte, Türklerden sonra Rumlar da önemli bir nüfusa sahiptir. Sadece bir mahalle de bulunan Ermeniler ise Türk ve Rum nüfusa göre oldukça azdır.

3.5. BİGA'DA UNVANLAR VE MESLEKLER

3.5.1. Şahısların Unvanları

Biga kazasında ikamet eden hâne reisleri ve eğitim ve ekonomik konumları gereği sosyal statülerini belirten bir takım unvanlara sahiptirler. Bunlar arasında defterlerde en sık en sık rastlanılan unvan ise hacı'dır. Buna göre 1844-45 yıllarında Biga kazasında unvanlar Müslüman/Gayrimüslim mahalle ve köylerinde şu şekilde sıralanmaktadır:

Tablo 52: Biga Kazasında Kullanılan Unvanlar

	Mahalleler Köyler	Hacı/Eçi	Ağa	Efendi	Hafız	Bey	Molla	Şeyh	Seyyid
Mahalleler	Takyeci	16	5	7	1	2	1	-	-
	Akkadı	13	4	2	2	1	1	1	-
	Hacı Sadi	2	-	1	1	1	-	-	-
	Hacı İvaz	8	5	6	2	-	1	-	-
	Ballı	3	5	2	1	1	-	-	-
	Cedid	-	1	-	1	-	-	-	-
	Camî-i Kebîr	3	5	4	-	-	1	1	-
	Hacı Ahmed	3	3	-	1	-	-	-	-
	İbrahim Bey	2	-	-	-	-	-	-	-
	Kurşunlu	4	2	2	2	1	-	-	-

	Toplam	54	30	24	11	6	4	2	-
Köyler	Ovacık	-	-	2	-	-	-	-	-
	Eybekli	1	1	-	-	-	-	-	-
	Akpınar	-	1	1	-	-	-	-	-
	İskender	-	-	1	-	-	-	-	-
	Sarıca	1	1	2	-	-	-	-	1
	Geredelli	-	-	3	1	-	-	-	-
	Yaniç	-	1	1	-	-	-	-	-
	Bakacak	-	-	2	-	-	-	-	-
	Eşelek	-	1	2	-	-	-	-	-
	Bezirgânlar	-	-	2	-	-	-	-	-
	Ahmedler	-	1	1	-	-	-	-	-
	Eçi Alanı	-	-	2	-	-	-	-	-
	Biga Alanı	-	-	1	-	-	-	-	-
	Kara Muslular	-	-	2	-	-	-	-	-
	Ramazanlar	-	-	1	-	-	-	-	-
	Kara Ağaç	-	-	1	-	-	-	-	-
	Hisarlı	1	1	1	-	-	-	-	-
	Danişmendli	5	-	3	-	-	-	-	-
	Pekmezli	2	2	3	-	-	-	-	-
	Doğancı	-	1	1	-	-	-	-	-
	Kara Hamzalar	-	-	-	-	-	-	-	-
	Örtülüce	-	-	-	-	-	-	-	-
	Azatlı	-	-	-	-	-	-	-	-
	Okçular	-	-	1	-	-	-	-	-
	Sarıkaya	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	10	10	33	1	-	-	-	1

Yörükler	Çakırlı	1	-	-	-	-	-	-	-
	Sarıkaya	1	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	-	-	-	-	-	-	-
	Genel Toplam	66	40	57	12	6	4	2	1
Gayrimüslimler	Ermeni	3	-	-	-	-	-	-	-
	Rum	5	-	-	-	-	-	-	-
	Değirmencik	1	-	-	-	-	-	-	-
	Aksaz	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	9	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: 5118 ve 5119 Numaralı Temettuat Defterleri

1844-45 yılı Biga kazasında Müslümanlar mahallerde lakap verilen kişi sayısı köylerle kıyaslandığında daha fazladır. Buna göre Biga merkezinde %41 hacı, %23 ağa, %18 efendi, %8 hafız, %5 bey, %3 molla ve %2 şeyh unvanı kullanılmaktadır. Köylerde ise bu dağılım %60 efendi, %18 ağa ile hacı ve %2 ise hafız ile seyyit şeklindedir. Köylerde efendi lakabının birinci sırada olmasının temel sebebi imam ve hatip gibi dini görevlilerin varlığından kaynaklanmaktadır. Öte yandan Yörüklere ait Çakırlı ve Sarıkaya köylerinde birer hacı bulunmaktadır. Gayrimüslimlerde ise Ermeni milletinde 3, Rum millerinde ise köyleri dâhil olmak üzere toplam 6 eçi bulunmaktadır.

Müslümanların ikamet ettiği merkez ve köylerde 66 adet hacı (%35), 57 adet efendi (%30), 40 adet ağa (%21), 12 adet hafız (%7), 6 adet bey (%3), 4 adet molla (%2), 2 adet şeyh (%1) ve 1 adet de seyyit (%1) bulunmaktadır. Buna göre Biga kazasında Müslümanlar arasında en sık hacı, ağa ve çoğunlukla dini görevlilerin kullandığı efendi unvanı mevcuttur.

1840 ile 1845 yılları arasında unvanların sayısı karşılaştırıldığında, hacı merkezde 15, köylerde ise 2 adet artmıştır. Bu rakama Yörük köyleri de eklenirse 1845 yılına gelindiğinde toplam 19 kişi hacı olmuştur. Ağa lakabını 1840 yılında sadece merkezde ikamet edenlerden toplam 25 kişi taşıyorken, 1845 yılına gelindiğinde bu unvan mahallelerde 5 adet artarak 30 rakamına ulaşmış ve köylerde de 10 kişi ağa lakabını

almıştır. Yine efendi lakabı 1840 'da merkezde 22, köylerde 10 kişi tarafından kullanılıyorken 1845 yılında merkezde 24 ve köylerde 33'e yükselmiştir. Öte yandan hafız 9'dan 12 kişiye (3 kişi) ve bey 1'den 6 kişiye (5 kişi) yükselirken, molla 7'den 4 kişiye (3 kişi) düşmüştür. Yine şeyh ve seyyit sayısında bir değişiklik olmamıştır.

3.5.2. Şahısların Meslekleri

Biga kazasına ait 1844-45 temettuat defterlerini, 1840 defterlerinden ayırn temel özelliklerden birisi de mesleklerin düzenli bir şekilde kaydedilmesidir. İkinci bölümde meslekler değerlendirilirken, 1840 yılında belirtilen mesleklerin daha çok lakap şeklinde verildiğini ve bu nedenle meslek sahibi kişilerin pek çoğunun mesleklerinin yazılmadığını ifade etmiştik. Buna göre 1844-45 yılında meslekler şu şekilde sıralanmaktadır:

Tablo 53: Biga Merkezinde Müslüman Nüfusun ve Kibtilerin Meslekleri

Meslek	Sayı	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı
Asker	10	Eskici	7	Lülecî	1
Aşçı	1	Hamamcı	1	Muytaf (Kıl dokuyan)	6
Attar	10	Hasırcı	1	Müftü	1
Bağcı	1	Hatip	4	Nalbant	2
Bağçevan	1	Ispanakçı	1	Oduncu	1
Bakkal	4	İmam	13	Öğrenci	2
Berber	18	Kahveci	9	Rençber	98
Bıçakçı	1	Kalaycı	6	Sandıkçı	2
Çancı	1	Kasap	3	Saraç	4
Çoban	8	Kâtip	2	Sürücü	1
Çubukçu	2	Kayyum	2	Terzi	1
Debbağ	34	Keçeci	9	Tüfenkçi	4
Demirci	3	Keteci (Çörekçi)	1	Yemenici	45
Deveci	5	Kiracı	23	Zurnacı	1

Duhancı	1	Leblebici	2	-	-
---------	---	-----------	---	---	---

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defterleri

1844-45 yılı temettuat defterlerinde göre Biga'nın merkezinde toplam 44 farklı meslek bulunmaktadır. Merkezde toplam 458 adet erkek nüfustan (406 hâne) 353 kişinin mesleği belirtilmiştir. Buna göre 209 kişi esnaf-zanaatçılık, 109 kişi tarım ve hayvancılık, 1 kişi eğlence sektörü ile meşgul iken, 22 kişi ilmiye sınıfına mensup, 10 kişi asker ve 2 kişi de öğrencidir. Buradan hareketle merkezde ikamet eden Müslümanların yaklaşık %59'u esnaf-zanaatçılık geçimini devam ettirmektedir. Bunun yanı sıra merkezde oturanların %31'i rençberlik ve çobanlık gibi tarım ve hayvancılık sektörü ile meşgul olmaktadır. %10'luk kesim ise ilmiye sınıfı, asker, öğrenci ve eğlence sektörüyle meşgul olan kişilerden meydana gelmektedir.

Müslüman mahallelerinde en belirgin meslekler ise kiracılık, yemenicilik ve debbağlıktır. Kiracılık mesleği belli bir ücret karşılığında yük taşımacılığıdır.² Bu mesleğin bu kadar yaygın olmasının sebebi, merkezde ikamet edenlerin Dimetoka kazasında, emlak ve arazilerinin olması ve Dimetoka'da elde edilen ürünlerin taşınması işini hayvan ücretle kiralayarak yapmalarından kaynaklanabilir. Yine Biga kazasının iskelesi Karabiga'dadır.³ Bu iskele ile Biga kazası arasında da yük taşımacılığı için kiracılık yapıldığı söylenebilir. Yemeni mendil, tül bent ve yazma manalarına gelse de bir çeşit ayakkabı ismidir.⁴ Yemenici ise ayakkabı yapan esnaf anlamına gelmektedir.⁵ Ve son olarak hayvan derilerini işleme işi olan debbağlık merkezdeki Müslümanların sıklıkla yaptıkları mesleklerdendir. Öte yandan demircilik ve zurnacılık gibi meslekler ise sadece Kıpıtlar tarafından yapılmaktadır.

² Şemseddin Sami, "Kiracılık", *Kâmûs-ı Türki*, 14. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2005, s. 1154. Eserin ilk baskısı için bkz: Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Der Saadet 1317.

³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı'l-A'lâm*, Cilt II, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 1441. Eserin ilk baskısı için bkz. Mihran Matbaası, İstanbul 1306/1890.

⁴ Şemseddin Sami, "Yemeni", s. 1555.

⁵ Şemseddin Sami, "Yemenici", s. 1556.

Tablo 54: Biga Merkezinde Gayrimüslimlere Ait Meslekler

	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı
Ermeni Mahallesi	Attar	2	Hamal	1	Rençber	2
	Babuşçu (Ayakkabıcı)	1	Hattabcı (Oduncu)	1	Semerci	1
	Çivici	7	Kiracı	2	Terzi	17
	Dülger	5	Nalbant	4		
	Eskici	4	Papaz	3		
	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı
Rum Mahallesi	Arabacı	2	Duhancı	2	Kuyumcu	1
	Attar	2	Dülger	7	Meyhaneci	1
	Bağçevan	4	Eskici	1	Muytaf	2
	Bakırcı	2	Ekmekçi	3	Nalbant	1
	Bakkal	1	Fıçıcı	4	Papaz	3
	Basdırmacı	1	Helvacı	5	Rençber	17
	Boyacı	5	Kahveci	2	Semerci	5
	Çeşmeci	1	Kasap	2	Terzi	5
	Çoban	50	Kiracı	6	Yağcı	3
	Çömlekçi	1	Kiremitçi	2	Yemenici	3
	Değirmenci	8	Kömürcü	2	Zenneci	1

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

1844-45 yılı temettuat defterine göre Ermenilere ait 13 ve Rumlara ait toplam 33 adet meslek bulunmaktadır. Defterde toplam 67 adet erkek nüfusunun (60 hâne) kayıtlı olduğu Ermenilerde 50 kişinin, 195 erkeğin (159 hâne) kayıtlı bulunduğu Rumlarda ise toplam 155 kişinin mesleği belirtilmiştir.

Ermenilerde en yaygın meslek, toplam 17 kişinin meşgul olduğu terzciliklerdir. Bu meslek Ermenilere ait tüm mesleklerin arasında %34'lük bir orana sahiptir. Bunun yanı

sıra marangozluk işiyle uğraşan dülgerler, çiviciler ve nalbantlar da önemli bir paya sahiptir. Buna göre, Ermenilerin %88'i esnaf-zanaatkâr, %6'sı din görevlisi ve %2'si emek işçisidir. Öte yandan nüfusun %4'ü gibi tarım ile uğraşmakta olup, buradan hareketle Ermeniler arasında tarım faaliyetinin çok az bir kesim tarafından yapıldığı söylenebilir.

Merkezde ikamet eden Rumların edindikleri mesleklerin başında çobanlık gelmektedir. Tarım ile uğraşanlar kişileri ise ikinci sıradadır. Yine değirmencilik, dülgerlik ve kiracılık da Rumlar arasında yaygın olan mesleklerdir. Buna göre Rumların %52'si esnaf-zanaatkârlık, %46'sı tarım ve hayvancılık ile uğraşır iken, %2'si ise din görevlisi olarak ayrılmaktadır. Merkezde ikamet eden Rumlar esnaf-zanaatkârlığın yanı sıra büyük bir kısmı hayvancılık olmak üzere tarım ile uğraşmaktadır.

Tablo 55: Köylerde Müslüman ve Kıbtî Nüfusa Ait Meslekler

Meslek	Sayı	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı
Asker	6	Değirmenci	1	İmam	21
Baklacı	1	Demirci	8	Rençber	529
Berber	6	Deveci	1	Öğrenci	2
Çoban	7	Hatip	16	-	-

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Biga'nın köylerinde ikamet eden Müslüman ve Kıbtîlere ait 673 erkek nüfustan (519 hâne) 704'ünün mesleği belirtilmiştir. Buna göre Müslüman köylerinin %90'ı tarım (529 kişi) ve hayvancılık (7 kişi) ile uğraşmaktadır. Yine köylerdeki nüfusun %6'sı imam ve hatip gibi din görevlisi iken, %3'ü esnaf-zanaatkâr ve %1'i ise asker ve öğrencilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla Müslüman köylerindeki nüfusun temel geçim kaynağının çiftçilik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca köylerde bulunan 6 adet demircinin tümü Kıbtîlerden meydana gelmektedir.

Tablo 56: Köylerde Rumlara Ait Meslekler

Meslek	Sayı	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı
Arabacı	1	Dülger	3	Kömürcü	2
Bakkal	2	Ekmekçi	1	Kürekçi	1
Berber	1	Fıçıcı	1	Marangoz	2
Çapacı	9	Gemici	1	Rençber	26
Çalgıcı	1	Kâhya	1	Sığırtmaç	2
Çeşmeci	2	Kaptan	1	Sütçü	1
Çoban	19	Kayıkçı	5	Tahtacı	2
Değirmenci	6	Kiracı	2	-	-

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

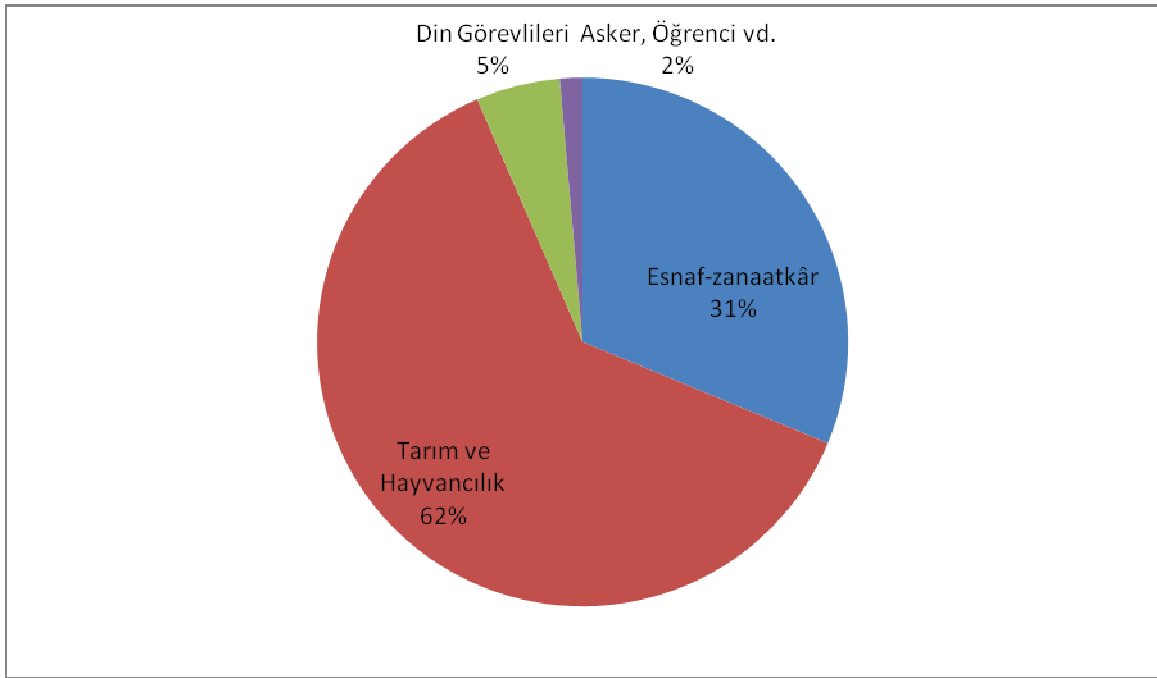
Köylerde ikamet eden 173 adet erkek nüfusa (160 hâne) sahip Rumlardan 92'sinin mesleği belirtilmiştir. Merkezde bulunan Rumlar ahalide olduğu gibi, köylerdeki Rumlarda da mesleklerin ilk iki sırasını çobanlık ve rençberlik almaktadır. Bununla birlikte, Rum köylerinde esnaf-zanaatkârlıkla uğraşanların sayısı da azımsanamayacak derecededir. Buna göre köylerdeki Rumların %51'i tarım ve hayvancılık, %30'u esnâf-zanaatkârlık, %10'u emek işçiliği, %8'i deniz ulaşımı ve %1'i eğlence sektörü ile uğraşmaktadır. Tarım ve hayvancılıkla ilgilenenlerin %55'i çiftçi ve %45'i ise çoban ve sığırtmaçtır. Ayrıca 1840 yılı temettuat defterinde köylerde ikamet eden Rumlardan 3 kişinin ticaretle uğraştığı belirtilmişti. 1844-45 yılı temettuat defterlerinde ise ticaretle uğraşan gerek Müslüman, gerekse Gayrimüslimlere dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Öte yandan temettuat defterinde toplam 59 erkek nüfusa (43 hâne) sahip Yörüklerden sadece 2 kişi rençber ve 1 kişi de çoban olarak meslekleri belirtilmiştir. Diğer kişilerin meslekleri hakkında bil bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte, defterde sahip oldukları mal-mülk bakımından incelenen Yörüklerin yoğun bir şekilde hayvancılıkla uğraştıkları görülmektedir.

Sonuç olarak, 1844-45 yılında Biga'da ikamet eden Müslüman ahalinin büyük çoğunluğu esnaf-zanaatkârlık ile uğraşırken, köylerde ise çoğunluk çiftçilik ve hayvancılıkla geçinmektedir. Ermenilerin de çok büyük bir kısmı esnaf-zanaatkârlık ile

meşguldür. Rumlar ise Biga’da esnaf-zanaatkârlık (%53) ile olduğu gibi, tarım ve hayvancılıkla da (%47) yoğun bir şekilde ilgilenmektedirler. Yine köylerde ikamet eden Rumların yarısı tarım ve hayvancılık ile uğraşmakla birlikte, esnaf-zanaatkârlık da önemli bir yer teşkil etmektedir. Rum köylerinde ikamet eden esnaf ve zanaatkârlar, tüm köylerdeki esnaf-zanaatkârların yaklaşık %70’ini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Biga’da ikamet eden unsurların en sık ilgilendikleri meslekler incelendiğinde, Türkler debbağlık, yemenicilik ve kiracılık, Ermeniler terzilik ve çivicilik Rumlar ise çobanlık ile uğraşmaktadır. Kıbtiller gerek köylerde, gerekse Biga’da demircilik yapmaktadır.

Grafik 2: 1844-45 Yılında Biga Kazasında Mesleklerin Dağılımı

Kaynak: 5118 ve 5119 Numaralı Temettuat Defterleri

1844-45 yılı temettuat defterlerine göre, Biga kazasının köylerde yoğun olmak üzere %62’si tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktadır. Özellikle mahallelerde daha sık görülen esnaf-zanaatkârlık ile uğraşanlar ise %31 oranındadır. Yine müftü, imam, hatip, kayyum gibi ilmiye sınıfı mensupları ve Gayrimüslimlerin dini liderleri olan papazlar da %5’lik bir orana sahiptir. Son olarak asker, öğrenci ve zurnacı gibi işlerle meşgul olanlar da %2 oranındadır.

3.6. 1844-45 YILINDA BİGA'DA TARIM

3.6.1. Biga'nın Merkezinde Yaşayanların Sahip Oldukları Arazileri

1840 yılı temettuat defterlerinde Biga'nın merkezinde ikamet edenlerin arazileri 5689 numaralı temettuat defterinde ayrıca gösterilmiştir. Bununla birlikte arazilerin Dimetoka kazasının neresinde olduğu hakkında bir bilgi verilmemiştir. 1844-45 temettuat defterinde ise, Dimetoka'da bulunan araziler yine 5118 numaralı defterin içerisinde, Biga merkezinde bulunan araziler ile birlikte belirtilmiştir. Bu bakımdan 1844-45 yılı temettuat defteri daha derli toplu bir şekilde düzenlenmiştir. Yine bu defterlerde Dimetoka'da bulunan arazilerin Yenice, Çavuş gibi hangi köylerde olduğu da gösterilmiştir.

Öte yandan kasaba tımarı olarak belirtilen yer, Biga kazası sınırları içerisindeki toprakları ifade etmektedir. Yine merkezde ikamet edenler, Biga kazası'na bağlı Azatlı, Doğancı ve Açı Alanı köylerinde de arazi sahibi oldukları görülmektedir. Buna göre Biga merkezinde oturan hânelerin arazi dağılımı şu şekildedir:

Tablo 57: Biga Merkezinde Kayıtlı Hânelerin Sahip Oldukları Tarla Miktarı

Mahalleler	Tımarlar	Tarla Sahibi Hâne Sayısı	Toplam Dönüm	Ekili Tarla Dönüm	Boş Tarla Dönüm	Nadas Dönüm	Kiraya Verilen Dönüm	Başkasının Tarlasında Ziraat Yapan Hâne Sayısı
Takyeci	Kasaba T.	17	555	20	495	-	40	4
	Yenice T.	15	263	-	218	-	45	
	Çavuş T.	4	156	-	66	-	90	
	Kadı T.	1	300	-	150	-	150	
Akkadı	Kasaba T.	20	251	10	184,5	-	56,5	5
	Yenice T.	8	168,5	-	113,5	-	55	
	Çavuş T.	6	31	-	4	-	27	
Hacı Sadi	Kasaba T.	9	95	-	51	-	44	1
	Yenice T.	1	30	-	-	-	30	

Hacı İvaz	Kasaba T.	3	26	-	-	-	26	1
	Yenice T.	3	90	-	60	-	30	
	Azatlı T.	1	300	-	200	-	100	
Ballı	Kasaba T.	12	458	10	353	-	95	2
	Yenice T.	6	49	-	34	-	15	
	Kadı T.	1	300	10	190	-	100	
Cedid	Yenice T.	1	150	33	100	-	17	3
Camî-i Kebîr	Kasaba T.	8	542	-	110	-	432	2
	Çavuş T.	1	13	-	13	-	-	
	Kadı T.	1	500	-	-	200	300	
	Azatlı T.	1	30	-	20	-	10	
	Fakaraobası T.	1	200	60	100	-	40	
Hacı Ahmed	Kasaba T.	3	39	-	39	-	-	7
	Yenice T.	2	195	40	155	-	-	
	Çavuş T.	5	178	20	98	-	60	
	Azatlı T.	1	15	-	15	-	-	
İbrahim Bey	Kasaba T.	5	52	10	37	-	15	-
	Yenice T.	1	40	-	30	-	-	
	Çavuş T.	3	95	-	80	-	15	
	Eçi T.	1	50	-	20	-	30	
Kurşunlu	Kasaba T.	7	175	-	171	-	4	4
	Yenice T.	3	36	10	26	-	-	
	Çavuş T.	9	398	60	225	-	113	
	Kadı T.	2	315	-	215	-	100	
	Doğancı T.	1	300	-	265	-	35	
Ermeni	Kasaba T.	2	5,5	-	5,5	-	-	-
	Yenice T.	3	2,5	-	1	-	1,5	

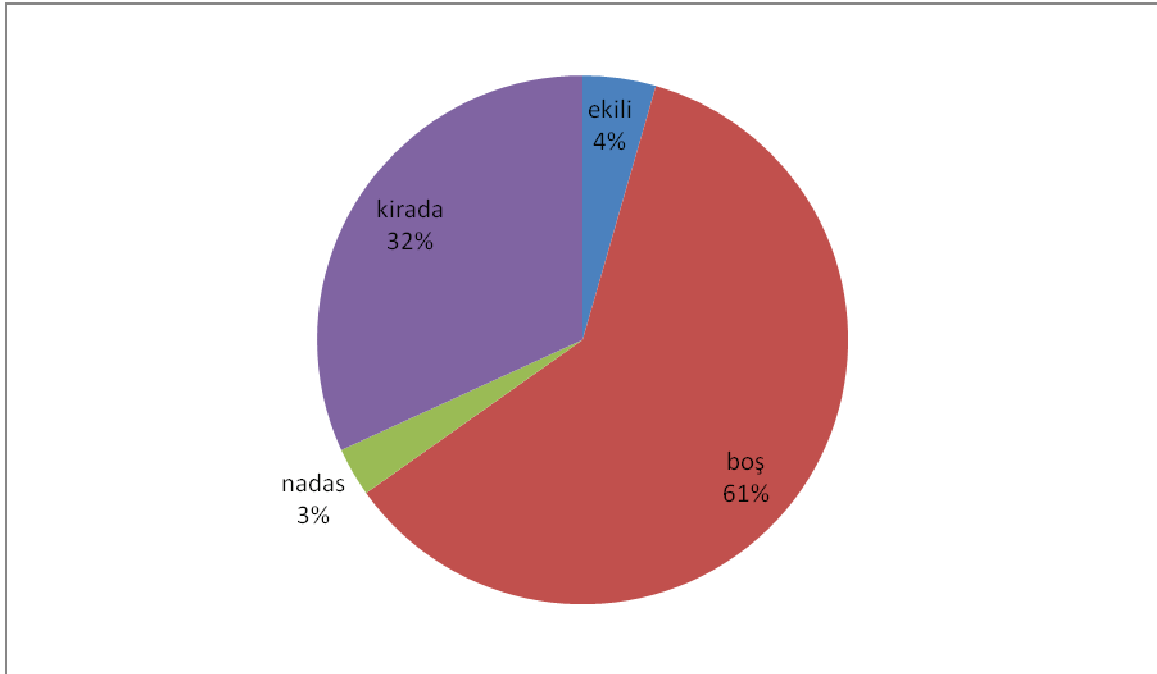
Rum	Kasaba T.	41	137,5	10	94	-	33,5	6
	Yenice T.	6	152,5	6	124	-	22,5	
	Çavuş T.	2	5,5	-	5,5	-	-	
Toplam	-	217	6699	299	4068	200	2132	35

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Biga merkezinde ikamet eden toplam 619 hânedan 217'sinin gerek Biga, gerekse Dimetoka kazası sınırları içerisinde arazileri bulunmaktadır. Buna göre Biga'dakilerin %35'i ekilebilir araziye sahip iken, %65'inin ise ekilebilir arazisi bulunmamaktadır.

Gerek Biga, gerekse Dimetoka kazasındaki araziler hesaba katıldığında, Biga'dakilerin toplam 6699 dönüm ekilebilir arazileri vardır. Bu arazilerin ekili, boş, nadas ve kirada bulunanlarının dağılımı şu şekildedir:

Grafik 3: Biga Merkezindeki Hânelerin Sahip Oldukları Ekilebilir Arazilerinin Durumu

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

1844-45 yılı temettuat defterlerine göre Biga merkezinde ikamet eden 217 hânenin toplam 6699 dönüm ekilebilir arazilerinin, 299 dönümü (%4'ü) ekili, 4068 dönümü (61'i) boş, 200 dönümü (%3'ü) nadas ve 2132 dönümü (%32'si) kiradadır. Bununla birlikte toplam nüfusun %5'i başkasının tarlasında ücreti karşılığında ziraat yapmaktadır.

1840 yılında Biga merkezinde ikamet eden hânelerin sahip oldukları ekilebilir arazilerinin %35'i Kasaba tımarı diye ifade edilen Biga merkezinin çevresindeki arazilerdedir. Bununla birlikte %21'i Kadı Karyesi tımarında, %18'i Yenice köyü tımarında, %13'ü Çavuş köyü tımarında, %5'i Azatlı köyü tımarında, %4'ü Doğancı köyü tımarında, %3'ü Fakaraobası tımarında ve %1'i Eçi Alanı köyü tımarındadır.

Öte yandan Biga'nın 1840 yılı temettuat defterlerine göre, Biga merkezinde oturan hânelerin Biga çevresinde toplam 6511 dönüm arazileri mevcuttur. Fakat 1844-45 defterlerinin verilerine göre bunların Biga çevresinde 2346 dönüm arazileri mevcuttur. Öte yandan 1840 defterlerinde Biga merkezindekilerin Dimetoka'daki arazileri 3061,5 dönüm olarak gösterilmiştir. 1844-45 defterlerinde ise Bigalıların, Dimetoka kazasına bağlı Yenice, Çavuş ve Fakaraobası'nda toplam 2253 dönüm arazilerinin bulunduğu belirtilmiştir. Buradan hareketle, 1840'tan 1845 tarihine kadar Bigalıların gerek Biga çevresinde, gerekse Dimetoka'daki arazilerinde dönüm miktarlarının azaldığı görülmektedir. Mesela Rumların 1840 yılında Biga çevresinde ve Dimetoka'daki toplam 424,5 dönüm olan arazileri 1844-45 sayımında 129 dönüm azalarak 295,5 dönüm olarak kaydedilmiştir. Bunun sebebi, 1840 yılındaki sayımlar sırasında ahalinin arazilerini fazladan gösterdiği düşünülebilir. Zira ekilebilir arazinin bolluğuna rağmen ancak ekili arazilerin %3-%4 gibi oranlarda olması dikkat çekicidir. Diğer taraftan arazilerin çoğunluğunun boş bırakılması sonucu yozlaştığı ve ekilebilirlik özelliklerini kaybettiklerinden dolayı 1844-45 kayıtlarında defterlere yazılmadığı şeklinde de yorumlanabilir.

Sonuç olarak Biga merkezinde oturan ahalinin sahip oldukları toprakların ancak %4'ünü ettikleri ve %32'sini de kiraya verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla ahalinin çoğunluğu geçimlerini esnaf-zanaatkârlık ile sağladıkları, arazilerinin büyük bir bölümünü boş bıraktıkları belirlenmiştir.

Tablo 58: Biga Merkezinde Oturanların 1261 Senesi Tahmini Bitkisel Üretimi

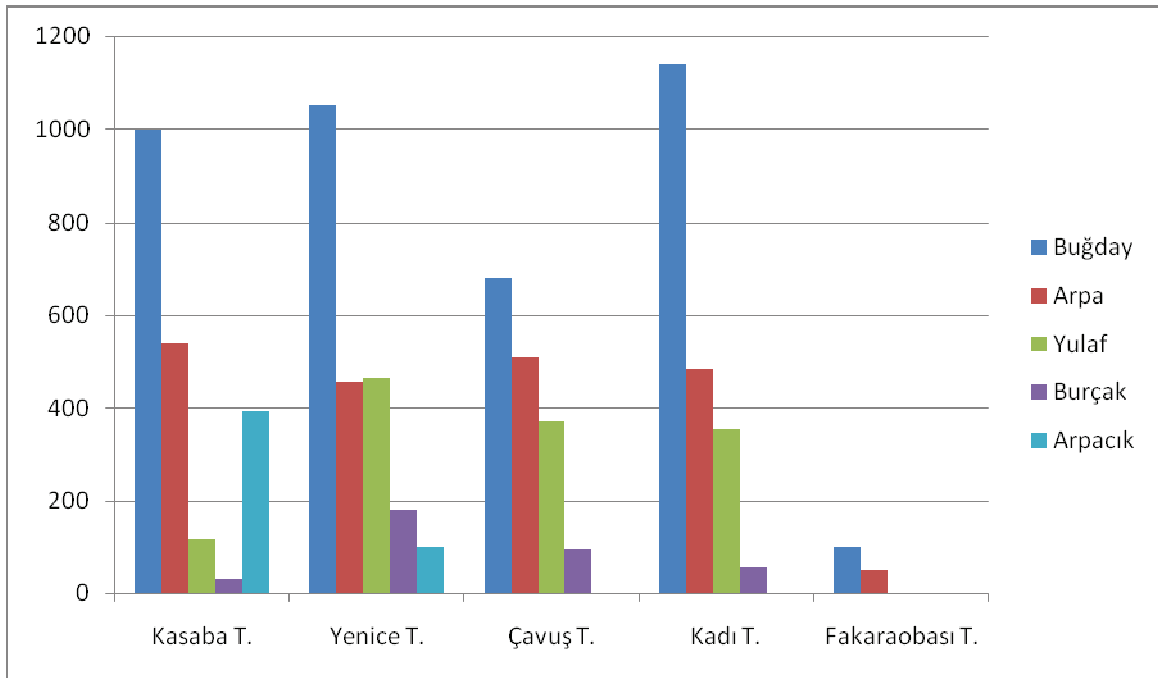
Mahalleler	Tımarlar	Hınta (Buğday) (Kile)	Şair (Arpa) (Kile)	Alef (Yulaf) (Kile)	Burçak (Kile)	Arpacık (Kile)
Takyeci	Kasaba T.	260	265	60	5	30
	Yenice T.	180	110	120	20	-
	Çavuş T.	60	35	15	5	-
	Kadı T.	185	55	205	-	-
Akkadı	Kasaba T.	160	115	20	15	75
	Yenice T.	110	-	40	5	-
	Çavuş T.	90	40	50	10	-
	Kadı T.	480	135	80	15	-
Hacı Sadi	Kasaba T.	33	20	-	-	130
	Yenice T.	-	-	-	-	50
Hacı İvaz	Kasaba T.	-	-	-	-	-
	Yenice T.	115	65	55	35	-
Ballı	Kasaba T.	20	-	-	-	120
	Yenice T.	-	-	-	-	-
	Kadı T.	110	70	-	5	-
Cedid	Kasaba T.	-	-	-	-	-
	Yenice T.	230	75	50	40	-
	Çavuş T.	15	-	-	-	-
	Kadı T.	60	40	-	10	-
Camî-i Kebîr	Kasaba T.	80	20	10	-	105
	Yenice T.	110	70	50	15	-
	Çavuş T.	100	50	40	-	-
	Fakaraobası T.	100	50	-	-	-
Hacı Ahmed	Kasaba T.	270	85	25	10	-
	Yenice T.	55	25	15	10	-

	Çavuş T.	60	45	35	20	-
	Kadı T.	135	70	-	10	-
İbrahim Bey	Kasaba T.	-	-	-	-	110
	Yenice T.	40	10	20	-	-
	Kadı T.	-	-	-	-	-
Kurşunlu	Kasaba T.	-	-	-	-	-
	Yenice T.	85	40	50	35	-
	Çavuş T.	315	320	215	50	-
	Kadı T.	115	90	30	5	-
Ermeni	Kasaba T.	-	-	-	-	35
	Yenice T.	-	-	-	-	-
	Çavuş T.	-	-	-	-	-
Rum	Kasaba T.	175	35	40	-	3330
	Yenice T.	125	60	65	20	50
	Çavuş T.	40	20	15	10	-
	Kadı T.	55	25	20	10	-
Toplam	-	3968	2040	1325	360	4035

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Biga merkezinde yaşayan 217 hânenin, ekilebilir 6699 dönümlük arazisinde 1261 yılının tahmini hâsılatı 3968 kile (%34) buğday, 2040 kile (%17) arpa, 1325 kile (%11) yulaf, 360 kile (%3) burçak ve 4035 kile (%35) de arpacıktır. Buna göre en fazla hâsılatı beklenen ürün arpacık olmuştur. Arpacığın %83'ü Rum mahallesi sakinleri tarafından ekilmiştir. Bunun en önemli sebebi arpacığın alkol üretiminde kullanılmakta olmasıdır. Bundan sonra temel gıda maddelerinden buğday ile arpa ve daha çok hayvan yemi olarak üretilen yulaf ve burçak gelmektedir.

Grafik 4: Biga Merkezinde Oturan Hânelerin Tahmini Hâsılatlarının Tımlara Göre Dağılımı

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Temel besin maddesi olan buğday üretimi 1140 kile ile en çok Kadı tımarında hâsılat elde edileceği kaydedilmiştir. Bundan sonra sırasıyla Yenice'de 1050 kile, Biga çevresindeki arazilerde 998 kile, Çavuş'ta 680 kile ve son olarak Fakaraobası'ndan 100 kile buğday hâsıl edileceği belirtilmiştir. Arpa bitkisinin ekiminde ise ilk sırada 540 kile ile Biga çevresinde ekili olduğu ve sırasıyla 510 kile ile Çavuş, 485 kile ile Kadı, 455 kile ile Yenice ve 50 kile ile Fakaraobası gelmektedir. Yulaf bitkisi de en fazla 465 kile ile Yenice'den ve bundan sonra 370 kile ile Çavuş, 355 kile ile Kadı ve 115 kile ile Biga

çevresinden hâsılat elde edileceği kaydedilmiştir. Burçaktan da 180 kile ile en çok Yenice’de, 95 kile ile Çavuş’ta, 55 kile ile Kadı’da ve 30 kile ile Biga çevresinde hâsılat elde edileceği belirtilmiştir. Son olarak Arpacık bitkisi ise Biga çevresinde 3935 kile ve Yenice tımarında 100 kile hâsılat beklenmektedir.

Öte yandan hâsılat elde edilecek ürünlerin %48’i Biga çevresinde bulunmaktadır. Ancak bu rakamı yükselten temel etken Rumların ektiği arpacıktan elde edilecek olan 3935 kile hâsılattır. Zira bu arpacık hâsılatı Biga çevresinde elde edilecek diğer hâsılatların %70’ine tekabül etmektedir. Yine hâsılat elde edilecek ürünlerin %19’u Yenice, %18’i Kadı, %14’ü Çavuş ve %1’i de Fakaraobası tımarında bulunmaktadır.

Tablo 59: Biga Merkezinde Yaşayanlara Ait Bağların Miktarı

Mahalleler	Hâne Sayısı	Bağ Sahibi Hâne Sayısı	Tımarlar	Tımarlara Göre Bağ Sahibi Hâne Sayısı	Toplam Dönüm	İki Ayrı Tımarla Bağlı Olan Hâne Sayısı
Takyeci	84	66	Kasaba T.	16	14,5	-
			Yenice T.	42	48,5	
			Çavuş T.	8	8	
Akkadı	74	50	Kasaba T.	35	43,5	9
			Yenice T.	24	31	
Hacı Sadi	23	21	Kasaba T.	14	11	2
			Yenice	9	8	
Hacı İvaz	40	33	Kasaba T.	4	5	3
			Yenice	32	39,5	
Ballı	44	34	Kasaba T.	15	13,5	4
			Yenice	23	29	
Cedid	15	9	Kasaba T.	2	2	-
			Yenice	7	5,5	
Camî-i	39	24	Kasaba T.	11	12	-

Kebîr			Yenice	13	16	
Hacı Ahmed	30	20	Kasaba T.	3	2,5	-
			Yenice T.	12	13,5	
			Çavuş T.	5	5	
İbrahim Bey	13	5	Kasaba T.	4	4	-
			Yenice T.	1	3	
Kurşunlu	38	29	Kasaba T.	4	3,5	-
			Yenice T.	17	21,5	
			Çavuş T.	8	8	
Ermeni	60	31	Kasaba T.	13	10,5	-
			Yenice T.	18	22,5	
Rum	159	104	Kasaba T.	71	93,5	9
			Yenice T.	35	38,5	
			Çavuş T.	7	8	
Toplam	619	426	-	453⁶	521	27

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Biga’da ikamet eden toplam 619 hânedan 424’ü gerek Biga çevresinde, gerekse Dimetoka kazasının Yenice ve Çavuş köylerinde toplam 521 dönüm bağa sahiptir. Bu bağların %67’si Müslümanlara ait iken, %33’ü ise Gayrimüslimlere aittir. Bu %33’lük oranın da %27’sine Rumlar, %6’sına ise Ermeniler sahiptir.

Bağların 215,5 dönümü (%41’i) Kasaba tımarı diye belirtilen Biga çevresinde, 276,5 dönümü (%53’ü) Dimetoka kazasının Yenice köyünde ve 29 dönümü de (%6’sı) Dimetoka kazasının Çavuş köyünde bulunmaktadır. Bununla birlikte 27 adet hâne hem Biga çevresinde hem de Yenice/Çavuş köyünde bağa sahiptir.

⁶ Bu rakamın toplam 426 bağ sahibi hâne sayısının üzerinde olmasının sebebi, tablonun sağ tarafında belirtilen bazı hânelerin her iki tımar da bağlarının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum 59 numaralı mahalle sakinlerinin dut bahçelerini gösteren tablo içinde aynıdır.

Öte yandan Biga merkezinde ikamet eden hânelerin ekili tarım arazilerinde olduğu gibi, dikili tarım arazilerinin dönüm miktarında da azalmalar görülmektedir. 1840 yılı temettuat defterlerinde Biga çevresinde 370,5 dönüm bağ kayıtlı iken, 1844-45 defterinde ise 155 dönümlük bir azalma ile 215,5 dönüm olarak belirtilmiştir. Yine 1840 defterlerinde Dimetoka kazasında bulunan bağ dönüm miktarı 509 iken, 1844-45 defterinde 203,5 dönüm düşerek 305,5 dönüm olarak kaydedilmiştir.

Tablo 60: Biga Merkezinde Yaşayanlara Ait Dut Bahçelerinin Miktarı

Mahalleler	Hâne Sayısı	Dut Bahçesi Sahibi Hâne Sayısı	Tımarlar	Tımara Göre Dut Bahçesi Sahibi Hâne Sayısı	Toplam Dönüm	İki Ayrı Tımarla Dut Bahçesi Olan Hâne Sayısı
Takyeci	84	30	Kasaba T.	9	8,5	1
			Yenice T.	22	21,5	
Akkadı	74	24	Kasaba T.	17	19,5	2
			Yenice T.	9	6,5	
Hacı Sadi	23	3	Kasaba T.	3	3	-
Hacı İvaz	40	11	Kasaba T.	4	3	1
			Yenice T.	8	8	
Ballı	44	10	Kasaba T.	4	2,5	1
			Yenice T.	7	6,5	
Cedid	15	5	Kasaba T.	2	1	1
			Yenice T.	4	2,5	
Camî-i Kebîr	39	6	Kasaba T.	4	2,5	-
			Yenice T.	2	2	
Hacı Ahmed	30	9	Kasaba T.	4	5,5	2
			Yenice T.	4	3	
			Çavuş T.	3	1,5	

İbrahim Bey	13	1	Kasaba T.	1	1	-
Kurşunlu	38	12	Kasaba T.	1	0,5	-
			Yenice T.	10	9	
			Çavuş T.	1	0,5	
Ermeni	60	31	Kasaba T.	16	17	4
			Yenice T.	18	25,5	
Rum	159	14	Kasaba T.	9	7,5	-
			Yenice T.	5	5,5	
			Çavuş T.	1	0,50	
Toplam	619	156		168	164	12

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Biga merkezinde ikamet eden toplam 619 hânedan 156'sı gerek Biga çevresinde, gerekse Dimetoka kazasının Yenice ve Çavuş köylerinde toplam 164 dönüm dut bahçesi sahibidir. Bunların %66'sı Müslüman, %34'ü Gayrimüslim hânelere aittir. Ayrıca Gayrimüslimlere ait %34'lük oranın da %26'sı Ermenilerin, %8'i de Rumlarındır.

Dut bahçelerinin 71,5 dönümü (%44'ü) kasaba tımarı diye tabir edilen Biga çevresinde, 90 dönümü (%55'i) Dimetoka'nın kazasının Yenice ve 2,5 dönümü de (%1'i) Dimetoka'nın Çavuş köyünde bulunmaktadır. Yine 12 hâne hem Biga çevresinde hem de Yenice/Çavuş köyünde dut bahçesine sahiptir.

Diğer taraftan mahalle sakinlerinin, 1840 defterlerinde belirtilen dut bahçeleri ile 1844-45 yılı defterinde kayıtlı dut bahçelerinin miktarları kıyaslandığında, araziler ve bağ miktarlarında olduğu gibi dut bahçesi miktarlarının da azaldığı görülmektedir. Buna göre, 1840 yılında Biga ve çevresindeki dut bahçeleri 97,5 dönüm iken, 1844-45 defterlerinde 26 dönüm düşerek 71,5 olarak kaydedilmiştir. Yine 1840 yılı defterlerinde Biga sakinlerinin Dimetoka'da 191,5 dönüm olarak gösterilen dut bahçeleri, 1844-45 defterinde ise 99 dönüm azalarak 92,5 dönüm olarak kaydedilmiştir.

Biga merkezinde yaşayanlar, duhan (tütün) da üretmekteydiler. Ancak bu ürünün ne kadar bir araziye ekildiği hakkında net bir bilgi verilememektedir. Zira bazen dönüm

miktarı ya da lek⁷ şeklinde adet/balya? olarak belirtilmişken, bazen de “...tımarda husule getirmiş olduğu duhan” denilerek sadece yıllık hâsılatı verilmiştir. Dolayısıyla burada miktarı belirtilen duhan arazileri verilecektir. Defterde kayıtlı olan bilgilere göre, Biga merkezinde yaşayanlar 82,5 dönüm tütün arazisine sahiplerdir. Bu arazilerin 62 dönümü Biga çevresinde, 15,5 dönümü Yenice’de, 1 dönümü Çavuş ve 4 dönümü de Kadı tımarda bulunmaktadır. Öte yandan mahalleler kendi aralarında değerlendirildiğinde, en fazla duhan arazisine sahip olan mahallelerden Ermeni mahallesi 33 dönüm duhan ile ilk sırada yer almaktadır. Bundan sonra 13,5 dönüm ile Rum, 13 dönüm ile Ballı ve 7 dönüm ile Takyeci mahalleleri gelmektedir. Müslüman mahallelerinde ikamet eden hâneler hep birlikte hesaplanır ise, toplam 36 dönümlük bir duhan arazisine sahip oldukları görülür. Bu rakamların defterde sadece ölçü birimi verilenlere ait olduğu ve ölçü birimi verilmeyip sadece hâsılatlarını vermekle yetinilen pek çok duhan arazisinin olduğunu vurgulamak gerekir.

Öte yandan Biga merkezinde ikamet edenlerin sebze ve diğer tür arazi ve bahçeleri mevcuttur. Örneğin Takyeci mahallesinde ikamet eden İmam Mehmed Efendi’nin içinde ne ektiği/diktiği belirtilmeyen 1 dönümlük bahçesi bulunmaktadır. Ballı mahallesinde ikamet eden Bağçevan Ahmed’in de Yenice tımarda 3 dönümlük bir sebze bahçesi vardır. Akkadı mahallesinde ikamet eden Lüleci Halil’in, 4 dönümlük kışlak arazisi olduğu kayıtlıdır.

3.6.2. Köylerde Tarım

Köyler, ziraat ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu yerlerdir. Biga köylerinde de esnaf-zanaatkârlık ile uğraşanların sayısı yaklaşık olarak %10 ve bu oranın altındadır. Özellikle köylerde ikamet eden Müslüman hânelerin %90’ının tarım ve hayvancılık ile meşgul olduğunu ifade etmiştik. Öte yandan 1840 defterlerinde yer almayan ve 1844-45 defterinde görülen Okçular ve Sarıkaya isimli 2 adet Müslüman köyü daha eklenerek Biga kazasına bağlı toplam 27 adet köy bulunmaktadır.

⁷ Arap alfabesinde bulunan lam ve kaf harflerinin birleştirilmesiyle yazılmıştır. Şemseddin Sami eserinde lek’i “yüz bin adedi” olarak ifade etmiştir. Şemseddin Sami, “Lek”, s. 1244.

Tablo 61: Köylerde İkamet Edenlerin Sahip Oldukları Arazileri

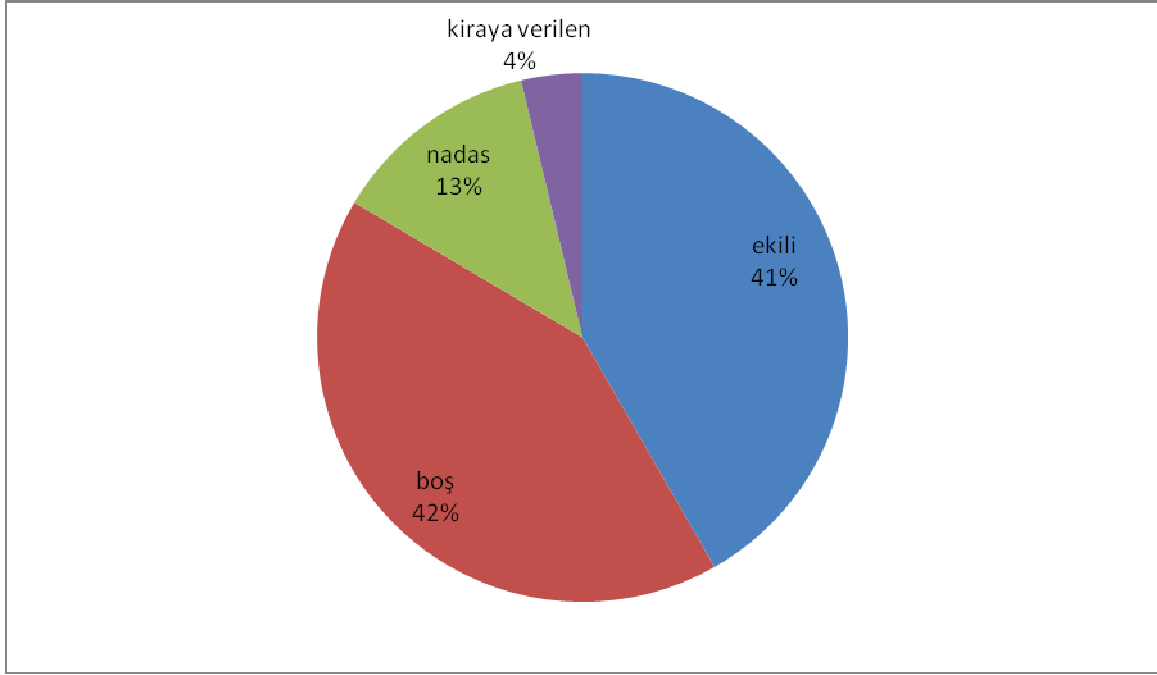
Köyler	Hâne Sayısı	Tarla Sahibi Hâne Sayısı	Toplam Dönüm	Ekili Tarla Dönüm	Boş Tarla Dönüm	Nadas Dönüm	Kiraya Verilen Dönüm	Başkasının Tarlasında Ziraat Yapan Hâne Sayısı
Ovacık	18	14	333	111	169	31	22	6
Eybekli	10	9	240	82	122	36	-	3
Akpınar	12	11	308	88	172	48	-	6
İskender	11	8	180	30	118	32	-	8
Sarıca	33	25	1577	594	858	121	16	5
Geredelli	33	29	758	408	240	115	5	2
Yaniç	16	11	287	158	67	62	-	2
Bakacak	26	18	530	215	246	44	25	9
Eşelek	36	31	436	212	190	18	16	16
Bezirgânlar	25	19	961	483	329	101	50	4
Ahmedler	24	18	508	243	151	73	40	4
Eçi Alanı	32	31	779	362	269	148	-	-
Biga alanı	29	26	877	472	265	132	8	-
Kara Muslular	21	19	495	240	160	95	-	-
Ramazanlar	17	14	411	169,5	146,5	95	-	1
Kara Ağaç	8	7	155	78	38	39	-	1
Hisarlı	14	11	450	230	117	93	10	1
Danişmedli	77	67	1717	778	664	182	93	22
Pekmezli	46	38	720,5	158	417	147,5	-	27
Doğancı	14	7	354	167	114	35	8	1
Kara Hamzalar	6	6	420	95	185	15	125	-
Örtülüce	4	1	50	20	30	-	-	3
Azath	1	1	65	25	40	-	-	-

Değirmencik	77	46	398,5	89	227,5	25	60	13
Aksaz	83	56	293	38	228	5	22	9
Okçular	2	2	90	40	35	15	-	-
Sarıkaya	2	-	-	-	-	-	-	2
Toplam	677	525	13393	5585,5	5598	1707,5	500	145

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Biga'nın köylerinde ikamet eden toplam 677 hânedan 525'inin 13393 dönüm ekilebilir arazi bulunmaktadır. 517 adet Müslüman hânedan 423'ünün arazisi var iken, 160 adet Rum hânedan de 102'sinin arazisi bulunmaktadır. Buna göre Müslümanların %82'si, Rumların ise %64'ü arazi sahibidir. Ayrıca köylerde hânelerin üzerine kayıtlı arazilerin %95'i Müslümanlara, %5'i ise Gayrimüslümlere aittir. Bununla birlikte Biga köylerinde bulunan 145 hâne kira ile başkasının arazisinde tarım yapmaktadır. Ancak bunların bazılarının kendilerine ait arazileri var iken, bazılarının ise ekebilecekleri bir arazileri yoktur. Mesela Sarıkaya köyünde ikamet eden 2 hânenin de kendilerine ait arazileri olmayıp, başkasının tarlasında ziraat yapmaktadır.

Grafik 5: Köylerde İkamet Eden Hânelerin Sahip Oldukları Arazilerinin Durumu

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Köylerde oturan arazi sahibi 525 hânenin, toplam 13393 dönüm arazilerinin 5585,5 dönümü (%47'si) ekili, 5598 dönümü (%42'si) boş, 1707,5 dönümü (%13'ü) nadas ve 500 dönümü (%4'ü) kiraya verilmiştir. Görüldüğü üzere köylerde tarlaların büyük bir kısmı boş bırakılmıştır. Ayrıca sadece arazi sahibi hâneler hesaba katıldığında, hâne başına yaklaşık olarak 25,5 dönüm ekilebilir arazi düşmektedir. Buna göre bu hânler, arazilerinin yaklaşık 10,5 dönümünü ekmekte ve yine hemen hemen aynı oranda araziye de boş bırakmaktadır. Arda kalan 4 dönüm arazi ise nadas ve kiraya verme şeklinde tasarruf edilmiştir.

1840 temettuat defterlerine göre köylerde ikamet eden hânelerin toplam arazileri 25122 dönüm olarak kaydedilmiştir. 1844-45 defterinde ise 13393 dönüm olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla 11729 dönüm tarla 1844-45 defterinde gösterilmemiştir. Bunun sebebinin 1840 sayımları esnasında köylülerin arazilerinin dönüm miktarlarını yüksek göstermelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira vergiler, arazinin birim ölçüsü üzerinden değil, içerisinde ekili/dikili olan üründen alınmaktaydı. Bununla birlikte hânelerin 1840 ile 1844-45 yılında ekili arazileri arasında büyük bir fark bulunmamaktadır. Buna göre 1840 yılında ekili arazi miktarı 6093,5 dönüm iken, 1844-45 yılında 5598 dönümdür.

Aradaki fark ise 495,5 dönümdür. Fakat 1840 yılında arazi sahibi hâne 575 iken, 1844-45 yılında ise 50 hâne gerileyerek 525 hâne olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla 495 dönümlük ekili arazi farkı, arazi sahibi 50 hânenin çeşitli sebeplerle artık Biga'nın köylerinde bulunmayışından kaynaklanmaktadır.

Tablo 62: Köylerde İkamet Edenlerin 1261 Senesi Tahmini Bitkisel Üretimi

Köyler	Topl. Hâne	Tarla Sahibi Hâne Sayısı	Hınta (Buğday) (Kile)	Şair (Arpa) (Kile)	Alef (Yulaf) (Kile)	Burçak (Kile)	Çavdar (Kile)	Nohut (Kile)
Ovacık	18	14	1020	360	200	55	-	-
Eybekli	10	9	380	90	105	24	-	-
Akpınar	12	11	1105	500	425	76	-	-
İskender	11	8	890	175	110	40	-	-
Sarıca	33	25	1800	845	710	62,5	-	-
Geredelli	33	29	2660	900	750	65	-	-
Yaniç	16	11	650	210	130	6	-	4
Bakacak	26	18	945	355	410	29	-	-
Eşelek	36	31	1890	465	390	150	-	47
Bezirgânlar	25	19	1540	275	520	94,5	-	81,5
Ahmedler	24	18	1300	260	85	70	-	106
Eçi Alanı	32	31	1292	382	281	132,5	-	92,5
Biga alanı	29	26	1380	491	347	55	28	64
Kara Muslular	21	19	1010	210	40	22,5	-	53,5
Ramazanlar	17	14	860	265	110	41	-	59,5
Kara Ağaç	8	7	420	115	90	22	-	18
Hisarlı	14	11	790	195	115	-	-	-

Danişmedli	77	67	4820	1310	1378	33	-	-
Pekmezli	46	38	3075	1105	660,5	50	-	-
Doğancı	14	7	1150	690	340	30	-	-
Kara Hamzalar	6	6	640	410	130	30	-	-
Örtülüce	4	1	270	175	50	-	-	-
Azathı	1	1	200	50	30	-	-	-
Değirmencik	77	46	1638	327	447	94	-	-
Aksaz	83	56	640	150	100	18,5	-	-
Okçular	2	2	320	180	40	5	-	-
Sarıkaya	2	-	430	60	50	15	-	-
Toplam	677	525	33115	10550	8043,5	1220,5	28	526

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

1844-45 temettuat defterine göre Biga köylerinde ikamet eden arazi sahibi 525 hânenin 13393 dönümlük arazilerinde 1260 yılında ettikleri ürünlerden 1261 senesinde tahminen 10550 kile buğday, 8043,5 kile arpa, 1220,5 kile yulaf, 526 kile nohut ve 28 kile çavdar hâsıl edecekleri belirtilmiştir. Buna göre hâsılatların %62'si buğday, %20'si arpa, %15'i yulaf %2'si burçak ve %1'i nohut ile çavdardan oluşmaktadır.

Tarımsal faaliyetlerin en yoğun yapıldığı yer Danişmendli köyüdür. Bu köyde tahmini 7541 kile ürün elde edileceği kaydedilmiştir. Buna göre, en fazla ürün hâsıl edecek olan köyler; %14 Danişmendli, %9 Pekmezli, %9 Geredelli, %6 Sarıca ile Eşelek ve %5 Değirmencik ile Bezirgânlar şeklinde sıralanmaktadır. Gayrimüslim köylerinde Değirmencik'te, Aksaz'a göre daha yoğun tarım yapılmaktadır. Aksaz köyünde tarım faaliyetlerinden daha çok esnaf-zanaatkarlık ile her ne kadar defterde balıkçılığa dair bir bilgi verilmemişse de köyde bulunan kayık sayısı burada balıkçılık faaliyetleri yapıldığı fikrini uyandırmaktadır.

Tablo 63: Biga Köylerinde İkamet Eden Hânelerin Sahip Oldukları Bağ Miktarı

Köyler	Hâne Sayısı	Bağ Sahibi Hâne Sayısı	Toplam Bağ Dönüm
Ovacık	18	10	6
Eybekli	10	1	0,5
Akpınar	12	8	5
İskender	11	-	-
Sarıca	33	7	3,5
Geredelli	33	22	16
Yaniç	16	8	4,5
Bakacak	26	10	5,5
Eşelek	36	20	15
Bezirgânlar	25	17	11
Ahmedler	24	-	-
Eçi Alanı	32	25	16
Biga Alanı	29	18	14,5
Kara Muslular	21	14	11
Ramazanlar	17	5	3
Kara Ağaç	8	7	6
Hisarlı	14	-	-
Danişmendli	77	41	24
Pekmezli	46	8	6,5
Doğancı	14	-	-
Kara Hamzalar	6	-	-
Örtülüce	4	-	-
Azatlı	1	-	-
Değirmencik	77	56	43

Aksaz	83	68	76,5
Okçular	2	2	1
Sarıkaya	2	-	-
Toplam	677	347	268,5

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Biga'nın köylerinde ikamet eden 677 hânedan 347'sinin 268,5 dönüm bağı bulunmaktadır. İskender, Ahmedler, Hisarlı, Doğancı, Kara Hamzalar, Örtülüce, Azatlı ve Sarıkaya köylerinde bağ sahibi hâne görülmemektedir. Bununla birlikte 1840 defterine göre Hisarlı köyünde 1 dönüm bağ kayıtlı iken, bu bağ 1844-45 defterinde görülmemektedir. Diğer taraftan 1840 yılı defterinde hânelerin toplam 354,5 dönüm bağa sahip olduğu belirtilirken, 1844-45 defterinde ise 86 dönüm kayıp ile 268,5 dönüm bağ olduğu gösterilmiştir. Gayrimüslim hâneler için alkol yapımı açısından ayrıca öneme sahip bağlar, bu köylerde de eksilmiştir. Rum köylerinden Aksaz'da 104'den 76,5'a, Değirmencik'te ise 65,5'dan 43 dönüme düşmüştür.

1844-45 yılında köylerde bağ sahiplerinin %55'i Müslüman hâneler iken, %45'i ise Gayrimüslim ahalidir. Buna göre, köyler arasında bağlara sahip olma oranı %28 Aksaz, %16 Değirmencik, %9 Danişmendli, %6 Geredelli, Eçi Alanı ile Eşelek köyü şeklinde sıralanmaktadır. Diğer köyler ise %5 ve altında bir orana sahiptir.

Öte yandan Biga'nın köylerinde kayıtlı dut bahçesine nadiren rastlanmaktadır. Buna göre Aksaz ve Değirmencik köylerinde toplam 8 hânenin 4,5 dönüm dut bahçesi vardır.

Köylerde tütün üretimi de yapılmaktadır. Ovacık'ta 9 dönüm ile 1 lek, Akpınar'da 1 dönüm, Sarıca'da 7 lek, Geredelli'de 1 dönüm ile 1 lek, Eşelek'te 21 lek, Bezirgânlar'da 11 lek, Ahmedler'de 0,5 dönüm ile 7 lek, Eçi Alanı'nda 4 lek, Biga Alanı'nda 1 lek, Kara Muslular'da 3 lek, Kara Ağaç'ta 2 lek, Danişmendli'de 1lek, Pekmezli'de 3 lek, Değirmencik'te 1 lek, Aksaz'da 0,5 dönüm ile 2 lek ve Okçular köyünde 1 dönüm tütün arazisi bulunmaktadır.

3.6.3. Çiftliklerde Tarım

1840 yılı defterine göre Biga kazasına bağlı toplam 5 adet çiftlik bulunurken, 1844-45 defterlerinde ise 2 adet çiftlik görülmektedir. Bunlar, Kaya çiftliği ve 1840 defterinde Biga muhassılı olarak gösterilen Veliyüddin Ağa'nın sahip olduğu Kulaç çiftliğidir. Kaya çiftliğinin kime ait olduğu belirtilmemiştir. Çiftliklerdeki arazi dağılımı şu şekildedir:

Tablo 64: Çiftliklerin Sahip Oldukları Arazilerinin Dağılımı

Çiftlikler	Toplam Dönüm	Ekili Dönüm	Boş Dönüm	Nadas Dönüm
Kaya	1000	125	805	70
Kulaç	500	100	375	25
Toplam	1500	225	1180	95

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Çiftliklerin sahip olduğu toplam 1500 dönüm ekilebilir arazinin 225'i (%15'i) ekili, 1180 dönümü (%79'u) boş ve 95 dönüm (%6'sı) de nadas şeklinde tasarruf edilmektedir. Buradan hareketle çiftlik arazilerinin büyük çoğunluğu boş bırakılmıştır. Bunun en önemli sebebi, çiftliklerin araziye işleyebilecek işgücünden yoksun oldukları şeklinde düşünülebilir. Nitekim Kulaç çiftliği 1840 yılında 233 dönüm ekili araziye sahip iken, çiftlik içerisinde 7 hizmetçi bulunmaktaydı. 1844-45 defterlerinde ise çiftlik içerisinde biri çoban, diğer ikisi hizmetçi olmak üzere toplam 3 kişi vardır. Dolayısıyla 500 dönüm arazinin, dönemin tarım teknolojisi düşünüldüğünde 2 hizmetçi ile ekilebilmesi imkân dâhilinde görülmemektedir.

Öte yandan 1840 defterinde kulaç çiftliğine ait toplam 1000 dönüm ekilebilir arazi gösterilmişken, 1844-45 defterinde ise 500 dönüm olarak kaydedilmiştir.

Kulaç çiftliğinde 970 kile buğday ve 60 kile de arpa hâsılat elde edileceği gösterilmiştir. Yine Kaya Çiftliğinde de tahmini 1000 kile buğday, 105 kile arpa ve 100 kile de yulaf hâsıl edileceği belirtilmiştir.

3.6.4. Yörük Köylerinde Tarım

Yörüklerle ait toplam 6 köyde de tarım ile uğraşan hâne bulmak mümkündür. 43 hânedan oluşan Yörüklerden sadece 5 hânenin kendisine ait toplam 63 dönüm arazisi bulunmaktadır. Bu arazinin 10 dönümü (%18'i) ekili, 40 dönümü (%73'ü) boş ve 5 dönüm (%9'u) de nadas şeklinde tasarruf edilmektedir. Bununla birlikte 9 hâne de başkasının arazisinde tarım yapmaktadır.

Öte yandan gerek kendi arazilerinde, gerekse başkasının arazisinde tahmini toplam 655 kile buğday, 125 kile arpa, 10 kile yulaf ve 5 kile de burçak hâsıl edecekleri kaydedilmiştir. Ayrıca Çakırlı köyü Yörüklerinden Çobanoğlu Halil'in 4 lek tütünü bulunmaktadır.

3.7. 1844-45 YILINDA BİGA'DA HAYVANCILIK

1840 yılı temettuat defterleri, hayvanların birim fiyatları, bazen yaşları ve cinsiyetleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Fakat 1844-45 defterleri ise hayvanların sadece sayılarını ve var ise yıllık hâsılatlarını göstermektedir.

3.7.1. Biga Merkezinde Yaşayanlar Arasında Hayvancılık

Tablo 65: Biga Merkezinde Oturanlara Ait Hayvan Sayısı

Mahalleler	Hâne Sayısı	Hayvan Sahibi Hâne Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı Sahibi Hâne Sayısı	Arı Kovanı Sayısı
Takyeci	84	65	283	220	1	4
Akkadı	74	59	206	25	2	4
Hacı Sadi	23	19	50	31	1	3
Hacı İvaz	40	30	182	35	2	6

Ballı	44	28	370	362	3	27
Cedid	15	10	38	55	-	-
Camî-i Kebîr	39	27	155	113	-	-
Hacı Ahmed	30	25	176	-	2	6
İbrahim Bey	13	10	31	131	-	-
Kurşunlu	38	35	138	20	1	5
Ermeni	60	30	45	-	-	-
Rum	159	97	357	4851	13	106
Toplam	619	435	2031	5843	25	161

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

1844-45 temettuat defterlerine göre, 619 hânedan oluşan Biga'nın 435 hânesi 2031 adet büyükbaş, 5843 adet küçükbaş ve 161 adet de arı kovanına sahiptir. Buna göre Biga'da %73 küçükbaş, %25 büyükbaş hayvancılık ve %2 oranında arıcılık yapılmaktadır. Küçükbaş hayvanların %83'ü Rumlara, %17'si ise Müslümanlara aittir. Ermeniler ise küçükbaş hayvan yetiştirmemektedir. Büyükbaş hayvanların ise %80'i Müslümanlara, %20'si de Gayrimüslimlere aittir. Bu %20'lik oranın %18'i Rumlara ve sadece %2'si Ermenilere aittir. Yine merkezde bulunan arı kovanlarının %34'ü Müslümanlara, %66'sı ise Rumlara aittir.

Biga'da ikamet eden milli unsurlar kendi içerisinde değerlendirildiğinde, Müslümanlar %62 büyük, %38 küçükbaş hayvan yetiştirirken, Rumlar %93 küçük, %7 büyükbaş hayvana sahiptir. Ermenilerin ise sadece 45 adet büyükbaş hayvanı mevcuttur. Bu verilere göre, merkezde Müslümanlar büyük oranda büyükbaş hayvan yetiştirirken Rumlar da küçükbaş hayvan beslemektedir. Ermeniler ise çoğunlukla ulaşım ve taşımacılık ihtiyacı doğrultusunda hayvan yetiştirdikleri tespit edilmiştir.

1840 defterinde 458 hâne hayvan sahibi olarak gösterilirken, 1844-45 defterinde ise 435 hâne, hayvan sahibidir. 1844 yılından, 1845 yılına değin, büyükbaş hayvan sayısı 909

adet azalmışken, küçükbaş hayvanları sayısı ise, 60 adet artmıştır. Arı kovanı sayısı ise 458 adet azalmıştır.

3.7.2. Köylerde Hayvancılık

Tablo 66: Köylerde Yaşayan Hanelere Ait Hayvan Sayısı

Köyler	Toplam Hâne Sayısı	Hayvan Sahibi Hâne Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı Sahibi Hâne Sayısı	Arı Kovanı Sayısı
Ovacık	18	16	80	39	5	13
Eybekli	10	9	74	5	1	7
Akpınar	12	11	97	-	-	-
İskender	10	10	106	-	1	5
Sarıca	33	33	431	245	-	-
Geredelli	33	27	162	132	5	17
Yaniç	16	12	96	43	1	3
Bakacak	26	21	154	87	6	24
Eşelek	36	33	281	200	6	21
Bezirgânlar	25	23	156	177	5	18
Ahmedler	23	20	118	282	1	15
Eçi Alanı	32	32	239	184	-	-
Biga Alanı	29	29	239	465	1	15
Kara Muslular	21	17	117	364	2	35
Ramazanlar	17	15	83	241	-	-
Kara Ağaç	8	8	50	54	-	-
Hisarlı	14	13	162	31	2	15
Danişmendli	76	71	530	121	1	25

Pekmezli	44	43	403	110	1	3
Doğancı	14	10	140	269	1	2
Kara Hamzalar	6	8	59	-	1	4
Örtülüce	4	4	28	-	1	3
Azathı	1	1	18	-	1	3
Değirmencik	77	71	227	892	2	12
Aksaz	83	76	211	1940	17	119
Okçular	2	2	39	-	2	12
Sarıkaya	2	2	20	65	1	5
Toplam	672	617	4320	5946	64	376

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

1844-45 yılı temettuat defterlerinde, 672 hâneden 617'si toplam 4320 adet büyükbaş, 5946 adet küçükbaş ve 376 adet de arı kovanına sahiptir. Buna göre köylerde %56 küçükbaş, %41 büyükbaş ve %3 oranında arı kovanı mevcuttur. Biga'da olduğu gibi köylerde de küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındır. Küçükbaş hayvanların %55'i Müslümanlara, %45'i ise Gayrimüslimlere aittir. Büyükbaş hayvanların ise %90'ı Müslümanların, %10'u Gayrimüslimlerindir.

1840 ile 1844-45 yılı temettuat defterlerindeki hayvan verileri karşılaştırıldığında, gerek büyükbaş hayvan sayısı, gerekse arı kovanı sayısında düşüş görülmektedir. Küçükbaş hayvan sayısı ise artmıştır. Buna göre 1840'tan 1845 yılına gelindiğinde köylerde 2347 adet büyükbaş hayvan azalırken, 741 adet küçükbaş hayvan artmıştır. Arı kovanı sayısı ise 1416 adet azalmıştır.

Sonuç olarak gerek mahallelerde, gerekse köylerde küçükbaş hayvancılık daha yaygındır. Bununla birlikte, özellikle Rumların hâne sayılarının Müslümanlara göre az olmasına rağmen ciddi anlamda Biga merkez ve köylerinde küçükbaş hayvancılık konusunda söz sahibidirler.

3.7.3. Çiftliklerde Hayvancılık

Tablo 67: Çiftliklere Ait Hayvan Sayısı

Çiftlikler	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı
Kaya	427	543
Kulaç	85	80
Toplam	512	623

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

1844-45 temettuat defterlerine göre, çiftliklerde toplam 512 adet büyükbaş ve 623 adet küçükbaş hayvan mevcuttur. Özellikle kaya çiftliği gerek küçükbaş, gerekse büyükbaş hayvanlarının sayısının yüksek olması et, süt, peynir gibi pazara yönelik gıda maddeleri ürettiği fikrini uyandırmaktadır.

Kulaç çiftliğinin 1840 ile 1845 tarihleri arasında 105 adet büyükbaş hayvanı ve 29 adet de küçükbaş hayvanı azalmıştır.

3.7.4. Yörük Köylerinde Hayvancılık

Tablo 68: Yörük Köylerine Ait Hayvan Sayısı

Yörük Köyleri	Toplam Hâne Sayısı	Hayvan Sahibi Hâne Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı Sahibi Hâne Sayısı	Arı Kovanı Sayısı
Çakırlı	21	20	312	1326	1	15
Balıklı	11	11	380	484	-	-
Sarıkaya	1	1	37	100	-	-
Kapanbelen	4	4	74	208	2	40
Okçular	2	2	18	18	-	-

Çeltik	4	4	44	80	1	8
Toplam	43	42	865	2216	4	63

Kaynak: 5119 Numaralı Temettuat Defteri

1844-45 temettuat defterine göre, 43 hânedan meydana gelen Yörüklerin 42'si 865 adet büyükbaş, 2216 adet küçükbaş ve 63 adet de arı kovanına sahiptir. Buna göre Yörüklerin hayvanlarının %70'i küçükbaş, %28'i büyükbaş ve %2'si de arı kovanıdır.

Sonuç olarak, merkez, köy, çiftlik ve Yörük köylerinde ilk sırada küçükbaş hayvancılık yer almaktadır. Dolayısıyla Biga kazasında en yaygın görülen hayvan türü küçükbaş hayvanlardır.

3.7. 1844-45 YILINDA BİGA'DA GAYRİMENKULLER

1844-45 defterlerinde, Biga merkez ve köylerinde başta dükkânlar olmak üzere değirmen, han, hâne gibi gayrimenkuller bulunmaktadır. Fakat gayrimenkuller arasında en çok dükkânlar yer almaktadır. Buna göre, merkez ve köylerde dükkânların dağılımı şu şekildedir:

Tablo 69: Merkez ve Köylerde Dükkân Sahibi Hâne Sayısı

	Mahalle/ Köy	Hâne Sayısı	Dükkân Sahibi Hâne Sayısı	Dükkân Sayısı	Kiraya Verilen Dükkân Sayısı
Mahalleler	Takyeci	84	15	25	17
	Akkadı	74	7	8	1
	Hacı Sadi	23	2	2	-
	Hacı İvaz	40	15	39	31
	Ballı	44	6	16	13
	Cedid	15	1	4	4
	Camî-i Kebîr	39	2	8	8
	Hacı Ahmed	30	5	10	6
	İbrahim Bey	13	2	2	1

	Kurşunlu	38	14	43	40
	Ermeni	60	1	1	-
	Rum	159	5	8	5
	Toplam	619	75	166	126
	Aksaz Köyü	86	4	4	-
	Değirmencik	77	1	1	-
	Toplam	782	80	171	126

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

1844-45 temettuat defterlerinde kayıtlı verilere göre merkez ve köylerde toplam 80 hâne 171 adet dükkâna sahiptir. Bu dükkânların 126'sı (%74'ü) kirada iken, 45'i (%26'sı) ise sahipleri tarafından işletilmektedir. Defterde kayıtlı dükkânların içerisinde ne işle meşgul olduğu genellikle belirtilmemiştir. Ancak, bazen, atar dükkânı, çömlekçi dükkânı, kahvehâne dükkânı, boyacı dükkânı, abacı veyahut terzi dükkânı şeklinde gösterilmiştir.

Öte yandan Gayrimüslim köylerinde de toplam 5 adet dükkân bulunmaktadır. 1840 defterinde sadece Aksaz'da 1 çömlekçi dükkânı gösterilmiştir. Fakat 1845 yılına gelindiğinde, buradaki dükkânların sayısı 4'e yükselmiştir. Yine 1840 defterinde Değirmencik köyünde herhangi bir dükkâna rastlanmazken, 1844-45 defterinde burada da 1 adet dükkân bulunduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, köylerdeki bu gelişmelerin tersine, 1845'e gelindiğinde merkezde bulunan dükkânların sayısının azaldığı görülmektedir. 1840 defterinde 226 adet dükkân kayıtlı iken, 1845'e gelindiğinde 55 adet dükkânın kayıtlı olmadığı tespit edilmiştir. Yine 1840 defterinde Biga'da 16 adet debbağhâne olduğu görülürken, 1844-45 defterinde bu işletmelere dair herhangi bir bilgi yoktur.

Merkezde dükkânların yanı sıra diğer gayrimenkuller de bulunmaktadır. Takyeci mahallesinde ikamet eden atar Hacı Lütfullah'ın 1 adet hanı bulunmaktadır. Yine aynı mahalleden Hüseyin Bey'in senelik 100 kuruşa kiraya verdiği han hissesi, kiracı Mehmed'in seneli 20 kuruşa kiraya verdiği 1 hânesi ve Karakadı-zâde Yemenici Mehmed Şerif'in 1 adet koyun ağılı vardır. Kurşunlu mahallesinde oturan kayyum Hacı Ahmed'in

de kiraya verdiği 1 hânesi bulunmaktadır. Rum mahallesinden Duhancı Yorgi ise 1 adet hana sahiptir.

Öte yandan merkez ikamet eden bazı hâneler hisseler şeklinde değirmenlere sahiptir. Fakat ortakçıların kimlerden oluştuğu belirtilmediği için değirmenlerin sayısı tespit edilememektedir. Bu göre Akkadı mahallesinde Rençber Hacı İsmail Ağa'nın 2 değirmen hissesi, yine aynı mahalleden rençber Oruçoğlu Hasan'ın 1 değirmen hissesi bulunmaktadır. Ballı mahallesinde ise, Hafız Mehmed Emin'in 2, debbağ Oruçoğlu Hüseyin'in ise 1 değirmen hissesi mevcuttur.

Köylerde gayrimenkuller arasında değirmenler ilk sırada yer almaktadır. Buna göre, Sarıca'da Hacı Halil'in 1, Geredelli'de Mehmed ve rençber Mustafa'nın 1'er, Eşelek'te Rençber Ferhad'ın 1, Danişmendli'de rençber Mustafa'nın 1 ve Kara Hamzalar'da Memiş-zâde Yusuf'un da 1 adet "asyab-ı şitaiye" diye tabir edilen değirmeni mevcuttur. Yine Bezirgânlar'da rençber Mustafa ve Koca Ahmed'in 1'er, Eçi Alanı'nda rençber Çobanoğlu İsmail'in 1, Biga Alanı'nda rençber Hasan'ın 1, Kara Muslular'da imam Molla Mustafa'nın 1, Ramazanlar'da Rençber Ali'nin 1, Danişmedli'de rençber Akçaoğlu Hüseyin'in 1 ve Pekmezli'de rençber Süleyman'ın 1 adet su değirmeni bulunmaktadır. Ayrıca Aksaz'da 7 ve Değirmencik'te 7 adet su değirmeni sahibi bulunmaktadır. Yine biri Aksaz'da diğeri Değirmencik'te olmak üzere 2 hâne rüzgâr değirmeni sahibi olarak kaydedilmişlerdir. Son olarak Kulaç çiftliğine ait 1 adet su değirmeni bulunmaktadır. Yörük köylerinde ikamet edenlerin ise gayrimenkulleri bulunmamaktadır.

Bu gayrimenkullerin yanı sıra Aksaz'da hisseler şeklinde belirtilen ve ortakları belirtilmediği için sayılarını bilemediğimiz kayık, balıkçı kayığı, yüz kilelik, iki yüz kilelik, üç yüz kilelik ve dört yüz kilelik kayıkların bulunduğu defterde kayıtlıdır.

3.9. VERGİ VE KAZANÇLAR

Biga kazasına ait 1840 yılı temettuat defterleri ile 1844-45 yılı temettuat defterlerinin arasındaki en önemli fark vergi konusunda belirginleşmektedir. 1840 defterlerinde öşür ve hayvan vergisine dair hiçbir ibare bulunmamaktadır. Buna göre, 1844-45 defterlerinin verileri ışığında Biga kazasında vergi ve kazançların dağılımı şu şekildedir:

Tablo 70: Merkezde İkamet Eden Hânelerin Vergi ve Kazançları

Mahalleler	Hâne Sayısı	Senelik Ödenmiş Olan Vergi Miktarı (Kırş.)	Tahmini Aşar Vergisi (Kırş.)	Senelik Tahmini Kazanç (Kırş.)	Hayvan Vergisi (Kırş.)
Takyeci	84	17440	2159,5	66783	32,5
Akkadı	74	15706	2877,5	69305	13
Hacı Sadi	23	4980	518	13637	6
Hacı İvaz	40	9603	759	34892	19
Ballı	44	10420	786,5	34971	91,5
Cedid	15	3060	870	16495	30
Camî-i Kebîr	39	7395	1334,5	34420	62
Hacı Ahmed	30	7072	1576,5	29881	-
İbrahim Bey	13	2611	305,5	8287	52
Kurşunlu	38	8498	2117	32534	11
Ermeni	60	12503	257	23118	-
Rum	159	45358	3728,5	174941,5	2464
Toplam	619	144646	17289,5	539264,5	2781

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 71: Köylerde Vergi Ve Kazançlar

Köyler	Hâne Sayısı	Senelik Ödenmiş Olan Vergi Miktarı (Krş.)	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)	Tahmini Aşar Vergisi (Krş.)	Hayvan Vergisi (Krş.)
Ovacık	18	3922	25766	2695	21
Eybekli	10	2508	9639,5	1750	3
Akpınar	12	4089	30047	3161	-
İskender	10	3656	20538,5	2089	-
Sarıca	33	11987	54756	5102	119
Geredelli	33	10890	66242	6818	60
Yaniç	16	4558	17942	1639	24
Bakacak	26	6736	27813	2642	48
Eşelek	36	12495	51103	4977	91
Bezirgânlar	25	9142	42818	4154	100
Ahmedler	23	7027	34324	3002	149
Eçi Alanı	32	9969	38666	3982	91
Biga Alanı	29	10045	43747	3798	252
Kara Muslular	21	7140	2791	2383	199
Ramazanlar	17	5214	24665	2260	78
Kara Ağaç	8	2590	11674	1125	15
Hisarlı	14	5354	21863	1878	17

Danişmendli	76	25931	131919,5	12200	65
Pekmezli	44	13105	78000	7900	60
Doğancı	14	4241	35985	3300	148
Kara Hamzalar	6	3246	19367	1808	-
Örtülüce	4	800	7137	764	-
Azatlı	1	734	4008	607	-
Değirmencik	77	20387	77462,5	4282,5	476
Aksaz	83	20921	89955	2080	1073
Okçular	2	910	8175	869	-
Sarıkaya	2	532	4245	-	36
Toplam	672	208129	980649	87265,5	3125

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 72: Merkezde Bulunan Kibtilerin Vergi ve Kazançları

Kibtiler	Hâne Sayısı	Senelik Ödenmiş Olan Vergi Miktarı (Krş.)	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)
Mahalleler	6	974	2500

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri

Tablo 73: Çiftliklerde Vergi ve Kazançlar

Çiftlikler	Senelik Ödenmiş Olan Vergi Miktarı (Krş.)	Tahmini Aşar Vergisi (Krş.)	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)	Hayvan Vergisi (Krş.)
Kaya	2000	2195	24513,5	289,5
Kulaç	1300	2000	20196	44
Toplam	3300	4195	44709,5	333,5

Kaynak: 5118 Numaralı Temettuat Defteri**Tablo 74: Yörüklerin Vergi ve Kazançları**

Köyler	Hâne Sayısı	Senelik Ödenmiş Olan Vergi Miktarı (Krş.)	Tahmini Aşar Vergisi (Krş.)	Senelik Tahmini Kazanç (Krş.)	Hayvan Vergisi (Krş.)
Çakırlı	21	10036	1115	29685	765
Balıklı	11	8977		19923	226
Sarıkaya	1	770	57	4554	389
Kapanbelen	4	2220		4579	106,5
Okçular	2	832	206,5	2700	10
Çeltik	4	1901	75	4575	44
Toplam	43	24736	1453,5	66016	1540,5

Kaynak: 5119 Numaralı Temettuat Defteri

Yukarıdaki tablolarda verilen bilgilere göre, 1844-45 yılında yapılan temettuat sayımlarında Biga kazasında 1260 senesinde ödenen toplam 381785 kuruş vergi toplanmıştır. Yine hânelerin senelik tahmini kazançları 1633139 kuruş olarak belirlenmiştir. Ekilen arazilerin tahmini hâsılatları üzerinden belirlenen aşar vergileri ise, toplam 110203,5 kuruş şeklinde tespit edilmiştir. Son olarak Biga kazasında toplam 7780 kuruş hayvan vergisi belirlenmiştir.

SONUÇ

Temettuat sayımları 1840 ve 1844-45 tarihinde olmak üzere, iki kez yapılmıştır. Bu sayımlara Biga Sancağı'nın idari merkezi olan Biga kazası da dâhil edilmiştir. Biga kazasında 1840 sayımları, yine bu kazaya bağlı Kulaç çiftliğinin sahibi muhassıl Veliyüddin Ağa tarafından yapılmıştır. Bu defterler, vergi defteri olmaktan çok, kişilerin emlak, arazi, hayvanları ile birlikte kazançlarını araştırmaya yönelik bir çalışma niteliğindedir. Nitekim defterlerde hayvan vergisi ve aşar vergisine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1844-45 sayımları ise Biga mahalle ve köylerinin imam ile muhtarları tarafından düzenlenmiştir. Bu sayımlarda ise gerek aşar ve gerekse hayvan vergileri defterlere kaydedilmiştir. Bununla birlikte gelir elde edilebilecek emlak, hayvan ve arazi gibi her çeşit nesnenin yıllık hâsılatları yazılmıştır. Dolayısıyla Biga kazasının 1844-45 defterleri vergi tespiti açısından daha verimli bir durumdadır. Ayrıca 1840 defterlerine göre, daha düzenli ve defterlerin içerisindeki ifadeler açıktır.

Biga kazasının 1840 ve 1844-45 temettuat defterlerine göre, kaza içerisinde Müslüman, Rum ve Ermeniler ikamet etmektedir. Bununla birlikte az da olsa merkez ve köylerde Kıbtiller de yaşamaktadır. Kaza genelinde nüfusun büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Bundan sonra sırasıyla Rumlar ve Ermeniler gelmektedir. Gayrimüslim unsurlardan Rumlar merkezde milli kimlikleriyle anılan Rum mahallesinde ikamet ederken, aynı şekilde Ermeniler de sadece Ermeni mahallesinde yaşamaktadırlar. Bununla birlikte, Aksaz ve Değirmencik adlı köylerde Rumlara aittir. Kaza genelinde karma mahalle veya köylere rastlanılmamıştır.

Biga kazasının mesleki yapısı içerisinde Türk, Kıbtî, Rum ve Ermenilerin dördü birlikte yer almaktadır. Türklerde yemenicilik, debbağlık ve kiracılık; Kıbtiller'de demircilik; Rumlarda dülgerlik ve Ermenilerde terzilik en yoğun yapılan mesleklerdir. Bununla birlikte, şehirde yaşayan Türk ile Rumlar tarım ve hayvancılık da yapmaktadırlar. Fakat Ermeniler ise sadece esnaf-zanaatkârlık ile uğraşmaktadırlar.

Biga kazasında, tarım ve hayvancılık faaliyetleri en önemli uğraşı alanıdır. Bu sektörle uğraşanların çoğunluğu Türkler ve Rumlardır. Bununla birlikte Rumlar

hayvancılıkla daha yoğun bir şekilde uğraşmaktadır. Özellikle küçükbaş hayvancılık konusunda Biga kazasında ilk sırada yer almaktadırlar. Büyükbaş hayvancılık ise çoğunlukla Türkler tarafından yürütülmektedir. Öte yandan Biga kazasında hayvancılığın önemli bir kısmı çiftliklerde yürütülmektedir. Çiftliklerdeki hayvan sayısından anlaşıldığı üzere, piyasaya yönelik hayvan yetiştirdikleri görülmektedir. Gayrimüslimler her ne kadar ekili tarım ile uğraşmasalar da bağ konusunda önemli bir paya sahiptirler. Özellikle şarap imali için bağcılık Gayrimüslim unsurlar arasında ayrı bir öneme sahiptir.

Biga kazasında gayrimenkullere sahip olma konusunda Müslümanlar ilk sırada yer almaktadır. Merkezde bulunan dükkânların 4/3'ü Müslüman hânelere aittir. Kaza merkezinde bulunan Hacı İvaz, Kurşunlu, Ballı ve Takyeci gibi Müslüman mahalleleri esnaf ve zanaatkârlığın yoğun yapıldığı yerlerdir. Yine köylerde Bezirgânlar, Danişmendli, Pekmezli, Geredelli gibi Müslüman köylerinin yanı sıra, Gayrimüslim köyü olan Aksaz ve Değirmencik'te tarım ve hayvancılığın yoğun yapıldığı köylerdir. Özellikle Aksaz köyünde tarım ve hayvancılıkla birlikte, esnaf-zanaatkârlık da önemli bir paya sahiptir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV VESİKALARI

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Asaî Divan-ı Hümayun Kalemî

Bâb-ı Asaî Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî

Bâb-ı Asaî Mektûbî Kalemî

Cevdet Dahiliye

Cevdet Maliye

Hatt-ı Hümayun

İrade-i Dahiliye

İrade-i Meclis-i Vâlâ

İrade-i Mesail-i Mühimme

Meclis-i Vâlâ

Maliye Varidat Temettuat Defterleri

2. SÜRELİ YAYINLAR

Takvîm-i Vekâî Def'a 187

3. KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLER

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

ADIYEKE, Nuri, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, OTAM, S. 2, Ankara 2000, s. 769-823.

AHMED LÛTFÎ EFENDÎ, Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi VI-VII-VIII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

AKKUŞ, Tacettin, Gönen ve Köyleri Tarihçesi, Ekin Yayıncılık, İstanbul 2001.

AKSIN, Ahmet, “Tanzimat’ın Harput Eyaleti’nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler”, Belleten, c. LXII, S. 235, Aralık 1998, Ankara 1999, s. 851-861.

AYDIN, Mahir, “Ahmed Arif Hikmet Beyefendi’nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri”, Belleten, C. LVI, S. 215, Nisan 1992, Ankara 1992, s. 69-165.

BARKAN, Ömer Lûtfî, “894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançoları”, Belgeler, Cilt I, Sayı I, Ankara 1964, s. 1-117.

BARKAN, Ömer Lûtfî, “Avârız”, İslam Ansiklopedisi, c. II, Baskı 5, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 13-19.

BARKAN, Ömer Lûtfî, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, Türkiyat Mecmuası, C. X, Yıl 1953, s. 1-25.

BARKAN, Ömer Lûtfî, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, (Yayına Hazırlayanlar: Ömer Lûtfî Barkan-Enver Meriçli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

BEYDİLLİ, Kemal, “İmam”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXII, İstanbul 2000, s. 178-186.

BİLGİ, Nejdettin, Temettuat Defterlerine İlişkin Bazı Görüşler ve Kayacık Sarı Paşa Mahallesi Örneği”, *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri (Trabzon 18-23 Eylül 2006)*, Yayına Hazırlayanlar: Kenan İnan-Yücel Dursun, KATÜ Yayınları, Trabzon 2011, s. 875-900.

BOSTAN, M. Hanefî, “XVII. Yüzyıl Avarız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı”, XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 9-13 Eylül 2002), Cilt II, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 413-429.

CEZAR, Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.'dan Tanzimat'a Mali Tarih), Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

ÇADIRCI, Musa, "Genel Çizgileriyle 19. Yüzyılda Diyarbakır (Bazı Gözlemler)", I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, 27-28 Ekim 2000, Ankara 2001, s. 144-151.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", Belleten, C. LII, S. 203, Ağustos 1988, Ankara 1988, s. 601-625.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Baskı II, Ankara 1994, s.97-104.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 295-299.

ÇADIRCI, Musa, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", Belleten, C. LIII, S. 206, Nisan 1989, Ankara 1989, s. 237-257.

ÇADIRCI, Musa, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", Belleten, C. XXXIV, S. 135, Temmuz 1970, Ankara 2003, s. 409-420.

ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

ÇAKIR, Coşkun, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul 2001.

DEMİR, İsmet, "Temettu Defterlerinin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri", Osmanlı, C. 6, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 318-321.

DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

DÜNDAR, Recep, "59 Nolu Tahrir Defterine Göre Biga Sancağı'nda Yerleşim ve Nüfus", The Journal of Academic Social Science, Vol. VI, Issue II, s. 1131-1167.

Düstur, I. Tertip, cilt I, s. 4-7, İstanbul 1289.

EFE, Ayla, "1260-61 / 1844-45 Temettuat Sayımı Işığında Çukurhisar Köyünün Ekonomik ve Sosyal Görüntüsü", Anadolu üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2006/1, s. 19-52.

EFE, Ayla, "Tanzimat Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", Karadeniz Araştırmaları, C. VI, S. 22. Yaz 2009. s. 87-113.

- EKEN, Galip, “19. Yüzyılda Kangal Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, Bahar 2008, s. 263-299.
- ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bit Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- EMECEN, Feridun, “Biga”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 2000, s. 136-137.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- ERYILMAZ, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, Kitap V, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- FAROQHİ, Suraiya, *Krizler ve Değişim (1590-1699)*, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914, Çev. Ayşe Berktaş, Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 543-757.
- GEÇER, Ahmet, “Temettuat Defterlerine Göre Mut’un Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısı 1844-45” *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 1749-1777.
- GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXII, İstanbul 2000, s. 154-155.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, Baskı VIII, İstanbul 2012.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, *Belleten*, C. XXXI, No. 121, Ocak 1967, Ankara 1967, s. 93-111.
- GÜRAN, Tevfik, “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Der: Halil İnalçık – Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 74-94.
- GÜRAN, Tevfik, “Ondokuzuncu Yüzyıl Ortasında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ömer Lûtfî Barkan’a Armağan Sayısı, c. 41, S. 1-4, Ankara 1985, s. 301-319.
- GÜRAN, Tevfik, “Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910”, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 63-127.
- GÜRAN, Tevfik, “Ziraî Politika ve Ziraatta Gelişmeler 1839-1876”, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 45-59.
- HINZ, Walther, *İslam’da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.

- İNALCIK, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri” Belleten, C. XXVIII, S. 109-112, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim 1964, Ankara 1965, s. 623-690.
- İNALCIK, Halil, Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Sancak-ı Arvanid, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Baskı II, Ankara 1987.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- İNALCIK, Halil, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992.
- KARA, Adem, “XVIII. Yüzyılda Çanakkale”, *Çanakkale Tarihi*, C. II, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yay., İstanbul 2008, s. 879-885.
- KAYNAR, Reşat, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- KAZICI, Ziya, İslam Kültürü ve Medeniyeti, Kayıhan Yayıncılık, İstanbul 2010.
- KAZICI, Ziya, Osmanlı’da Vergi Sistemi, Bilge Yayınları, İstanbul 2005.
- KIRLI, Cengiz, Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Jurnalleri” (1840-1844), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- KORKMAZ, Şerif, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdari ve Nüfus Yapısı”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı, S. III, Mart 2005, s. 108-136.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Ferik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XII, İstanbul 2000, s. 399.
- KUZUCU, Kemalettin, “1845 İzmir Yangını”, Toplumsal Tarih, S. 62, Yıl 1999, s. 20-25.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, c. LIX, S. 225, Ağustos 1995, Ankara 1995, s. 395-412.
- MEHMED SÜREYYA, Sicil-i Osmanî, C. V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar), (Günümüz Türkçesine Çeviren: Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996.
- Mustafa Nuri Paşa, Netâyic ül-vukuât III-IV, Sad. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- ORTAYLI, İlber, Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Baskı II, Ankara 2011.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, Vakıflar Dergisi, S. 22, Ankara 1991, s. 429-439.

- ÖZÇELİK, Selahittin, “Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)”, AÜ-DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi C. XXII, S. 34, Ankara 2003, s. 35-81.
- ÖZDEMİR, Rıfat, “Avarız ve Gerçek-hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler), Cilt IV, Ankara 1986, s. 1581-1613.
- ÖZEL, Oktay, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografisi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: ‘Mufassal’ Avarız Defterleri”, XVII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994), Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 735-743.
- ÖZKAYA, Yücel – AKYILDIZ Ali, “Muhassıl”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXI, İstanbul 2000, s. 18-20.
- ÖZTÜRK, Said, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. I, S. I, s. 287-304.
- PAKALIN, M. Zeki, “Evlek”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, Baskı 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983. s. 573.
- PAKALIN, M. Zeki, “Kahya”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt II, Baskı 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983. s. 140.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Ferik”, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 606-607.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Muaccele”, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 550.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Müşir”, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 636.
- SAYIN, Abdurrahman Vefik, Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi), T.C. Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara 1999.
- SERİN, Mustafa, “Osmanlı Arşivin’de Bulunan Temettuat Defterleri”, I. Milli Arşiv Şurası (Tebliğler-Tartışmalar), Ankara 1998, s. 717-728.
- SEYYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri”, OTAM, S. 3, Ocak 1992, s. 323-332.
- SEYYİTDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- SHAW, Stanford J. – SHAW, Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. II, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul 2010.

SÜLEYMAN SÛDÎ, Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid), (Yayına Hazırlayan: Mehmet Ali Ünal), Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2008.

Şemseddin Sami, “Yemeni”, *Kâmûs-ı Türkî*, 14. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2005, s. 1555.

Şemseddin Sami, “Yemenici”, *Kâmûs-ı Türkî*, 14. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2005, s. 1556.

Şemseddin Sami, “Zevrak”, *Kâmûs-ı Türkî*, Baskı 14, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005, s. 291. Şemseddin Sami, “Kiracılık”, *Kâmûs-ı Türkî*, 14. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2005, s. 1154. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı l-A’lâm*, Cilt II, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

ŞENER, Abdüllatif, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Başbakanlık Basımevi, Baskı 3, İstanbul 2010.

TABAKOĞLU, Ahmet, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergâh Yayıncılık, Kasım 1985.

TABAKOĞLU, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayıncılık, Baskı VI, Ekim 2003.

TODOROV, Nikolay, “Za Demografskoto Sıstoyanie na Balkanskiya poluostrov prezVI-XVI v.”, *Godişnik na Sofiyski Universitet, filosofsko-istoričeski fakultet*, Tom LIII, 2, 1959, s. 193-226.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Müşir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXII, İstanbul 2000, s. 160-161.

ULUÇAY, M. Çağatay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Baskı IV, Ankara 2001.

UZUN, Ahmet, Tanzimat ve Sosyal Direnişler, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.